

ราชาศัพท์

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๗

เรื่อง ราชาศัพท์

คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์”
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๓๗ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

๔๙๕.๙๑๓
คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์”
ภ.๙๖๕ ร.
ราชาศัพท์ : วัฒนธรรมทางภาษาของชาติ กรุงเทพฯ ๒๕๓๗
๒๗๐ หน้า ภาพประกอบ
๑. ภาษาไทย...ราชาศัพท์ ๒.ชื่อเรื่อง
ISBN 974-7771-21-7

ภาพปก :
พระมหาพิชัยมงกุฎ

บรรณาธิการ :
คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
นางสายไหม จบกลศึก

ผู้ช่วยบรรณาธิการ :
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง

พิมพ์ที่ : บริษัทฉลองรัตน จำกัด (มหาชน)

คำนำ

ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขผู้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองและบำบัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยทศพิธราชธรรม และขัตติยวัตรขัตติยธรรมตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน พระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวได้โน้มน้าวจิตใจของไพร่ฟ้าประชาชนให้เคารพสักการะและเทิดทูนบูชาด้วยความจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้น

บรรพชนไทยรักและเคารพพระมหากษัตริย์ ต้องการแสดงด้วยกิริยาวาจาว่าบูชาเทิดทูนพระประมุขของชาติไว้เหนือเกล้าฯ จึงได้คิดค้นถ้อยคำที่เห็นว่า เป็นคำสุภาพและคำสูงควรแก่พระเกียรติ มาใช้เป็นคำราชาศัพท์กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ต่างจากถ้อยคำที่ใช้พูดในหมู่สามัญชน ราชาศัพท์นี้ได้ใช้เป็นภาษาแบบแผนสืบต่อกันตลอดมา และถือเป็นวัฒนธรรมทางภาษาแขนงหนึ่งของชาติ การใช้ราชาศัพท์โดยปกติ พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในพระราชวงศ์มักจะไม่ทรงใช้สำหรับพระองค์เอง หากจะทรงใช้คำธรรมดาว่า กิน อยู่ นอน มิได้ใช้ราชาศัพท์ เสวย ประทับ บรรทม

โดยที่ได้มีการใช้คำราชาศัพท์สืบต่อกันมานานนับด้วยศตวรรษ จนเป็นวัฒนธรรมประเพณีประกอบกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานกระแสพระราชดำรัสแสดงความห่วงใยในการใช้ภาษาของชาติ และมีพระราชประสงค์ที่จะมิให้วัฒนธรรมแขนงนี้ผันแปรไปจนวิบัติ รัฐบาลเห็นว่าน่าจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนทั่วไปที่สนใจใคร่ศึกษาและใช้ราชาศัพท์ให้ถูกแบบแผนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จึงได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจ พิจารณาจัดทำหนังสือ **'ราชาศัพท์'** ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิในด้านภาษาไทย กรรมการเอกลักษณ์ของชาติ และผู้ที่ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในราชสำนัก คณะอนุกรรมการฯ ได้ใช้เอกสารที่ขอให้ หม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์ รวบรวมและเรียบเรียงขึ้น พร้อมด้วยหนังสือและเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องราชาศัพท์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ตามที่ปรากฏรายชื่อในบรรณานุกรมท้ายเล่มเป็นแนวทางในการพิจารณา

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์หนังสือราชาศัพท์นี้เผยแพร่ เพื่อสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงห่วงใยในการใช้ภาษาไทย

หนังสือราชาศัพท์นี้ จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาเรื่องราชาศัพท์และการใช้ภาษาไทย ตลอดจนธำรงรักษาไว้ซึ่งสมบัติวัฒนธรรมอันมีค่าของชาติสืบไป

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

สารบาญ

		หน้า
คำนำ		(๓)
สารบาญ		(๕)
คำอธิบาย วิธีใช้หนังสือราชาศัพท์		(๗)
บทที่ ๑	อธิบายราชาศัพท์และการใช้ราชาศัพท์	๑
บทที่ ๒	ราชาศัพท์หมวดต่าง ๆ	๓๓
	หมวดที่ ๑ ขัตติยตระกูล	๓๕
	หมวดที่ ๒ ร่างกาย	๔๙
	หมวดที่ ๓ อาการ	๕๗
	หมวดที่ ๔ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ภาชนะใช้สอย และเครื่องใช้ทั่วไป	๗๗
	หมวดที่ ๕ ศัพท์ที่ใช้ในการพระราชพิธี และ การพระราชกุศล	๘๗
	หมวดที่ ๖ สัตว์และเบ็ดเตล็ด	๑๒๓
	หมวดที่ ๗ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และ เครื่องราชูปโภค	๑๒๗
	หมวดที่ ๘ พระราชนิเวศน์ มนเทียรสถาน	๑๓๑
	หมวดที่ ๙ ยานพาหนะ	๑๓๙
	หมวดที่ ๑๐ ลักษณนาม (อักขรานุกรมปลายบาทสังขยา)	๑๔๓
บทที่ ๓	คำนำพระนาม และ คำนำนาม	๑๕๓
บทที่ ๔	คำนามและคำกริยาที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ใช้ราชาศัพท์ต่างกัน คำอธิบายท้ายบท	๑๕๙ ๑๗๓
บทที่ ๕	การใช้ราชาศัพท์ในการเขียนหนังสือ	๑๘๓
	การกราบบังคมทูล กราบทูล ทูล และถวายรายงานด้วยวาจา	๑๙๗
บรรณานุกรม		๒๓๗
ดัชนีค้นคำ		๒๔๑
คำสั่งแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์”		๒๕๕

คำอธิบาย
วิธีใช้หนังสือราชาศัพท์

เพื่อให้ผู้ใช้หนังสือ ราชาศัพท์นี้ ค้นหาคำราชาศัพท์ที่ต้องการได้สะดวก ทั้งการค้นจากคำราชาศัพท์ หรือจาก คำสามัญ จึงจัดทำคำอธิบายวิธีใช้หนังสือไว้ดังต่อไปนี้

๑. คำราชาศัพท์จัดไว้เป็นหมวด เรียงลำดับตามความสำคัญของคำที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เริ่มด้วย ขัตติยตระกูล ร่างกาย อาการ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ภาชนะใช้สอยและเครื่องใช้ทั่วไป ศัพท์ที่ใช้ในการพระราชพิธีและการพระราชกุศล สัตว์และเบ็ดเตล็ด เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และ เครื่องราชูปโภค พระราชนิเวศน์ มณเฑียรสถาน และ ยานพาหนะ ลักษณนาม (อักขรานุกรมปลายบาทสังขยา) คำนำพระนามและคำนำนาม การใช้ราชาศัพท์ในการเขียนหนังสือ และ การกราบบังคมทูล

๒. การจัดคำในแต่ละหมวด

๒.๑ จะขึ้นต้นด้วยคำราชาศัพท์ อธิบายความหมาย และบอกถึงฐานันดรศักดิ์ของผู้ใช้คำราชาศัพท์นั้น ๆ

๒.๒ จัดคำตามลำดับอันควร เช่น ในหมวดร่างกาย จะเริ่มต้นจากเบื้องบน ลงไปถึงเบื้องล่าง คือ ศีรษะ แขน มือ ลำตัว ขา และ เท้า

๒.๓ จัดคำที่ใช้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก่อนแล้วจึงถึงคำที่ใช้สำหรับสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และต่อไปตามลำดับพระบรมวงศานุวงศ์ ถ้าไม่บอกว่าใช้กับพระราชวงศ์ชั้นใด หมายความว่าใช้ได้กับพระราชวงศ์ทุกชั้น

๓. ผู้ที่ต้องการทราบคำราชาศัพท์จากคำสามัญ สามารถค้นคำได้จากดัชนีค้นคำท้ายเล่ม ที่จัดคำไว้ตามลำดับพจนานุกรม ดังนี้

๓.๑ ตัวพยัญชนะลำดับไว้ตามอักขระ คือ **ก ข ค** ฯลฯ จนถึง **อ. ฮ** เช่น **"พระเพลา"** จะต้องหาในหมวด **พ** จะค้นคำ **"หมาย"** จะต้องหาในหมวด **ห** ส่วน **ฤ ฤๅ** ลำดับไว้หลัง **ร** และ **ฦ ฦๅ** ลำดับไว้หลัง **ล** เป็นต้น

๓.๒ สระลำดับไว้ตามรูป มิได้ลำดับไว้ตามเสียง คือ **ะ ั า ิ ี ึ ื ุ ู เ แ โ ไ ใ** รูปสระที่ประสมกันหลายรูป จัดเรียงลำดับตามรูปสระที่อยู่ก่อนและหลังตามลำดับข้างบนนี้เหมือนกัน ดังต่อไปนี้

ะ	ุ	เ◌ื (เสือ)
◌ั (กัน)	ู	เ◌ื ะ (เกือะ)
◌ั ะ (ผัวะ)	เ	แ
า	เ◌ะ (เกะ)	แ ◌ ะ (แพะ)
◌ำ	เ ◌า (เขา)	โ
◌ิ	เ ◌าะ (เจาะ)	โ ◌ ะ (โป๊ะ)
◌ี	เ◌ิ (เกิน)	ใ
◌ึ	เ◌ี (เสีย)	ไ
◌ื	เ◌ี ะ (เผียะ)	

ตัว **อ ว ย** นับลำดับอยู่ในพยัญชนะเสมอ

๓.๓ ◌่ ไม้เอก ◌้ ไม้โท ◌๊ ไม้ตรี ไม้จัตวา ◌๋ ไม้ไต่คู้ และ ◌์ ไม้ทัณฑฆาต เหล่านี้ไม่ได้จัดเข้าในลำดับ.

บทที่ ๑
อธิบายราชาศัพท์และการใช้ราชาศัพท์

ตามที่เข้าใจกันทั่วไป **ราชาศัพท์** หมายถึงถ้อยคำจำพวกหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษแปลกกว่าคำพูดธรรมดาในภาษา เป็นคำที่ใช้สำหรับกับพระราชาและเจ้านาย เช่น คำว่า พระเนตร พระกรรณ พระบาท พระหัตถ์ สรง เสวย เป็นต้น ที่จริง **ราชาศัพท์** มีความหมายกว้างกว่านี้ ตำราของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) อธิบายคำนี้ไว้เป็นใจความว่า ราชภาษาอันสมมติเรียกว่า **ราชาศัพท์** เป็นถ้อยคำภาษาที่ผู้ทำราชการพึงศึกษาจดจำไว้ใช้ให้ถูกในการกราบบังคมทูลพระกรุณา ในการเขียนหนังสือและแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน จะกล่าวถึงผู้ใดสิ่งใด ก็ใช้ถ้อยคำให้สมความ ไม่ให้พลาดจากแบบแผนเยี่ยงอย่างที่มีมาแต่ก่อน คำอธิบายนี้ถ้าพิจารณาให้ดี จะได้ความว่า **ราชาศัพท์** มิได้หมายเฉพาะถึงถ้อยคำที่ใช้สำหรับพระราชา หากแต่หมายถึงถ้อยคำที่ใช้พูดถึงบุคคล เรื่องราวและสิ่งทั้งปวง ที่กล่าวหรือเขียนอย่างถูกหลักเกณฑ์ เป็นคำสุภาพไม่หยาบกระด้างน่ารังเกียจ สมควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาหรือใช้เป็นภาษาราชการ เป็นภาษาแบบแผน เช่น ใช้ว่า เจ้านายตรัส คนพูด นกร้อง สุนัขเห่า เป็นต้น ราชาศัพท์โดยความหมายอย่างกว้าง จึงหมายถึงถ้อยคำภาษาที่สุภาพถูกแบบแผน สำหรับใช้กับบุคคลทุกประเภทตลอดจนเทพยดา อมนุษย์ แม้กระทั่งสัตว์จตุบททวิบาท และสรรพสิ่งเรื่องราวทั้งปวง อย่างไรก็ตาม ตำราบางเล่ม เช่น ตำราสยามไวยากรณ์ วจีวิภาค ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) บอกขอบเขตการใช้ **ราชาศัพท์** ไว้ว่า ใช้กับบุคคล ๕ ประเภท มีพระราชา เจ้านาย พระสงฆ์ ขุนนาง และคนสุภาพ ทั้งนี้ น่าจะเป็นด้วยท่านพิจารณาจำแนกตามลักษณะคำที่บัญญัติไว้ให้ใช้เป็นแบบต่างกัน อยู่ในบุคคล ๕ ประเภทนั้น

ที่มาของราชาศัพท์

ที่มาของราชาศัพท์ ตามทัศนะของนักปราชญ์ ทางประวัติศาสตร์และทางภาษาไทย ได้แสดงไว้มีนัยคล้ายกันคือ ราชาศัพท์เกิดขึ้นในชั้นแรกเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชาธิบดี หรือ พระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นประมุขของชาติให้สูงกว่าคนในชาติ ดังลายพระหัตถ์ของ **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทูลสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยา-**

นริศรานุวัดติวงศ์ ในพระนิพนธ์ **"สาส์นสมเด็จ" เล่มที่ ๒๓**[๑] ว่า

"ลักษณะที่ไทยใช้ ราชาศัพท์ก็เป็นคำที่ผู้ที่มิใช่เจ้าใช้เรียกกิริยาหรือวัตถุอันเป็นของเจ้า หรือว่าโดยย่อ ราชาศัพท์ดูเป็นคำที่ผู้เป็นบริวารชนใช้สำหรับผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ หรือถ้าว่าอีกอย่าง ๑ ดูเป็นเอาภาษาของคนจำพวกอื่น ที่ใช้สำหรับผู้ที่มาเป็นเจ้านายผู้ปกครองของตน มีเค้าจะสังเกตในคำจารึกและหนังสือเก่าเห็นได้ว่า ราชาศัพท์ ใช้ในกรุงศรีอยุธยาดกกว่าที่อื่น ยิ่งเหนือขึ้นไปยิ่งใช้น้อยลงเป็นลำดับ

หม่อมฉันอยากสันนิษฐานว่า มูลของราชาศัพท์จะเกิดด้วยเมื่อเขมรปกครองเมืองละโว้ ในอาณาเขตเมืองละโว้ พลเมืองมีหลายชาติ คำพูดเป็นหลายภาษาปะปนกัน ทั้งเขมร ไทย และละว้า ไทยพวกเมืองอู่ทองคงพูดภาษาไทย มีคำภาษาอื่นปนมากกว่าภาษาไทยที่พูดทางเมืองเหนือ หรือจะเปรียบให้เห็นใกล้ๆ เช่น ภาษาไทยที่พูดกันทางเมืองอุบลกับที่พูดกันในกรุงเทพฯ ในเวลานี้ก็ทำนองเดียวกัน ครั้นรวมเมืองเหนือกับเมืองใต้อยู่ในปกครองของกรุงศรีอยุธยา เจ้านายที่เคยอยู่เมืองเหนือนับแต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชสามพระยา เป็นต้น ได้ปกครองกรุงศรีอยุธยาและตีเมืองเขมรได้ ได้เขมรพวกที่เคยปกครองเมืองเขมรเข้ามาเพิ่มเติม ระเบียบราชาศัพท์จึงเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้น แต่เจ้านายเคยตรัสอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ตรัสอยู่อย่างนั้น ใช้ราชาศัพท์แต่กับพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายที่ทรงศักดิ์สูงกว่าหรือเสมอกัน นี่ว่าด้วยกำเนิดของราชาศัพท์ ถ้าว่าต่อไปถึงความประสงค์ที่ใช้ราชาศัพท์ดูก็ชอบกล สังเกตตามคำที่เอาคำภาษามคธและสันสกฤตมาใช้ เช่นว่า พระเศียร พระโอษฐ์ พระหัตถ์ พระบาทเป็นต้น ดูประสงค์จะแสดงว่าเป็นของผู้สูงศักดิ์กว่าที่มิใช่เจ้าเท่านั้น แต่ที่เอาคำสามัญในภาษาเขมรมาใช้ เช่น พระขนง พระเขนย และ พระขนอง เป็นต้น ดูเป็นแต่จะเรียกให้บริวารที่เป็นเขมรเข้าใจ มิใช่เพราะถือว่าภาษาเขมรสูงศักดิ์กว่าภาษาไทย ชวนให้เห็นว่าเมื่อแรกตั้งราชาศัพท์ ภาษาที่ใช้กันในพระนครศรีอยุธยายังสำส่อน เลือกเอาศัพท์ที่เข้าใจกันมากมาใช้และราชาศัพท์ในครั้งแรกจะไม่มีมากมายนัก ต่อมาภายหลังจึงคิดเพิ่มเติมขึ้น ด้วยเกิดคิดเห็นว่าของเจ้าควรจะผิดกับของไพร่ให้หมด ใช่แต่เท่านั้น ยังคิดใช้ราชาศัพท์ผิดกันในเจ้าต่างชั้น เช่น คำว่า ตาย ใช้ศัพท์ต่างกันตามยศเป็นหลายอย่าง และคิดคำอย่างราชาศัพท์สำหรับผู้มียศแต่มิใช่เจ้าขึ้นอีก เช่น ขุนนางผู้ใหญ่ตายเรียกว่า อสัญกรรม ขุนนางผู้น้อยตายเรียกว่า อนิจกรรม เป็นต้น ถ้ารวมความก็ประสงค์จะแสดงว่าสูงศักดิ์ผิดกับผู้อื่นเท่านั้น"

---

(๑) สาส์นสมเด็จ ฉบับลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๔๘๔ (ฉบับองค์การค้าคุรุสภา พ.ศ. ๒๕๑๖) เล่ม ๒๓ หน้า ๑๐๖-๑๐๗

พระวรเวทย์พิสิฐ (นายวรเวทย์ เซ็ง ศิวะศริยานนท์) กล่าวไว้ในหนังสือ "หลักภาษาไทย" ว่า "ต้นเดิมที่จะเกิดมีราชาศัพท์ขึ้นก็เพราะ เมื่อไทยเราตั้งชาติเข้มแข็งขึ้นในดินแดนที่เข้ามาปกครองใหม่ คือดินแดนประเทศสยามนี้ เราก็เลือกผู้ที่มีความสามารถ มีลักษณะเป็นอัจฉริยบุคคลในคณะ แล้วยกขึ้นเป็นประมุขของชาติเพื่อคุ้มครองชาติให้มั่นคง และนำชาติให้ประสบชัย ตลอดถึงความเป็นอารยชาติ ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นประมุขนี้เรียกกันว่า พระราชาธิบดี เมื่อเกิดมีพระราชาธิบดีขึ้น จึงต้องยกย่องพระองค์ท่านให้สูงกว่าคนในชาติ และต้องสร้างสิ่งที่เป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศให้สูง"

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ตรัสไว้ในปาฐกถาเรื่อง "กถาเรื่องภาษา" ว่า "นอกจากคำพูดและวิธีพูดทั่วไปแล้ว ยังมีคำพูดและวิธีพูดสำหรับชนเฉพาะหมู่เฉพาะเหล่าอีกด้วย เช่น ราชาศัพท์ของเรา เป็นต้น ฝรั่งไม่มีราชาศัพท์เป็นคำตายตัว แต่มีวิธีพูดยกย่องชั้นพระมหากษัตริย์หรือชั้นผู้ดีเหมือนกัน แต่วิธีพูดเช่นนี้ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวโดยมาก มักจะเป็นวิธีพูดอย่างสุภาพเท่านั้นเอง"

เรื่องที่มาของราชาศัพท์ที่น่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่งก็คือ คำที่ใช้เป็นราชาศัพท์ของไทยมาจากคำในภาษาใด ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ชัดเจนขึ้น

คำที่ใช้เป็นราชาศัพท์ของไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นคำภาษาเขมร ภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี

เหตุที่ใช้คำภาษาเขมร ภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี เป็นคำราชาศัพท์ของไทยนั้น นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์และทางภาษากล่าวว่า การนำคำในภาษาเขมรมาใช้นั้นเป็นการเทิดพระเกียรติพระเจ้าอยู่หัวไทยในฐานะทรงเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน นอกจากนั้น **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** ยังได้ตรัสไว้ในปาฐกถาเรื่อง "สยามพากย์" ว่า

"คำเขมรเป็นคำสะดวกในการปกครองและในการใช้ราชาศัพท์ เพื่อจะยกย่องฐานะของพระราชาให้สูงขึ้น"

คำเขมรที่ต่อมานำมาใช้เป็นราชาศัพท์นั้น ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักต่างๆ มีใช้อยู่มาก และใช้กับคนสามัญทั่วไป มิได้ใช้กับพระมหากษัตริย์ เช่น

ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง

คำว่า **ทรง** "คนในเมืองสุโขทัยนี้มักโอยทาน มัก**ทรงศีล**" (บรรทัดที่ ๙ ด้าน ๒)

ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๒ จารึกวัดศรีชุม (พ.ศ. ๑๘๘๔ - ๑๙๑๐)

คำว่า**เสด็จ** "พระศรีรัตนมหาธาตุเจ้ากูลูกหนึ่งมีพรรณงามดังทอง...**เสด็จ**มาแต่กลางหาว" (บรรทัดที่ ๖๖ ด้าน ๒)

คำว่า **บังคม** "คนทั้งหลายไหว้คันเต็มแผ่นดิน อุปมาดังเรียงท่อนอ้อยไว้มาก... เขาจึงขึ้น**บังคม**" (บรรทัดที่ ๗๓ ด้าน ๒)

ส่วนที่ใช้คำภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีเป็นราชาศัพท์นั้น **พระวรเวทย์พิสิฐ** กล่าวไว้ในหนังสือ **"หลักภาษาไทย"** ว่า เป็นเพราะคำทั้งสองนี้เป็นคำทางพระศาสนาซึ่งถือว่าเป็นคำสูง จึงนำมาใช้เป็นราชาศัพท์ด้วย

คำราชาศัพท์ มีใช้เป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่ **พลตรีหม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์** กล่าวไว้ในเรื่อง "กิริยามารยาทและการใช้ถ้อยคำในราชสำนัก" ว่า

"ราชาศัพท์ที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรฉบับแรก เห็นจะเป็นกฎมนเทียรบาลในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยา ในกฎมณเฑียรบาลฉบับนี้ มีพระราชกำหนดถ้อยคำที่จะใช้กราบทูล คำที่ใช้เรียกสิ่งของใช้ และวิธีใช้คำรับ อาจถือเอาเป็นราชาศัพท์ฉบับแรกได้ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงแสดงพระมติทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ไว้แล้วว่า ระเบียบราชาศัพท์ จึงเริ่มขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้น"

การใช้ราชาศัพท์

ราชาศัพท์ส่วนมากเป็นศัพท์ที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต เขมร และคำไทยรุ่นเก่า สามารถสังเกตได้ว่ามักเป็นคำประสม ประกอบขึ้นด้วยคำตั้งแต่สองคำขึ้นไป และกำหนดให้ใช้ในที่ต่ำสูงต่างกัน ในบทนี้ จะตั้งข้อสังเกตให้ศึกษาถึงราชาศัพท์ที่ใช้เป็นคำชนิดต่างๆ ว่าแต่ละชนิดมีลักษณะอย่างไร และมีวิธีการอันใดที่พึงถือเป็นหลักในการประกอบคำเข้าด้วยกัน ให้สำเร็จเป็นราชาศัพท์ที่มีความหมายถูกต้องตรงกับที่ประสงค์จะใช้

ข้อหนึ่ง ราชาศัพท์ที่ใช้เป็น**ชื่อ** หรือที่เรียกว่า **"คำนาม"** ในไวยากรณ์มีสองลักษณะคือ

๑. เป็นคำที่ไม่ต้องใช้คำใด ๆ เข้าประกอบ ได้แก่คำนามที่เป็นชื่อของสิ่งที่รวมกันอยู่เป็นหมู่มาก เช่น สมาคม คณะ รัฐบาล มูลนิธิ บริษัท โรงเรียน สงฆ์ ที่ทางไวยากรณ์ เรียก สมุหนาม พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งได้แก่คำนามที่เป็นราชาศัพท์แล้วในตัว เช่นคำว่า วัง ตำหนัก หม่อม หม่อมห้าม เจ้าจอม ชายา เป็นตัวอย่าง พวกหลังนี้บางทีเมื่อจะใช้ในที่สูงขึ้นไปกว่าศักดิ์ของคำ ต้องประกอบคำอื่นเข้าด้วย ให้ได้ความหมายตรงกับที่ต้องการ อย่างคำว่า ตำหนัก (เรือนของเจ้านาย) ประกอบคำ พระ เป็น พระตำหนัก กลายเป็นเรือนหลวง (เรือนของพระมหากษัตริย์) หรือคำว่า ชายา ซึ่งหมายถึงหม่อมเจ้าที่เป็นภรรยาของเจ้านาย และคำนี้ยังอาจประกอบคำอื่นๆ เข้าได้อีก เป็น พระวรชายา พระราชชายา พระวรราชชายา พระอัครชายา ซึ่งล้วนมีความหมายเปลี่ยนไปตามความมุ่งหมายที่จะใช้ให้สูงและสำคัญยิ่งขึ้นเพียงใด หรือคำว่า เจ้าจอม ซึ่งหมายถึงพระสนมของพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบวรราชเจ้า ก็อาจตกแต่งเป็น เจ้าจอมมารดา (เมื่อมีพระเจ้าลูกเธอ) เป็น เจ้าคุณจอมมารดา (เมื่อได้รับสถาปนาให้มีศักดิ์สูงเป็นพิเศษ) หรืออาจตัดคำ เจ้า ออกเสีย เหลือแต่ จอมมารดา ก็ได้ เมื่อใช้สำหรับพระสนมในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ที่มีพระโอรสธิดา

๒. เป็นคำที่ต้องใช้คำอื่นเข้าประกอบ ให้เป็นราชาศัพท์ ซึ่งมีหลักสังเกตในการประกอบดังนี้

๒.๑ คำที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์

๒.๑.๑ คำนามที่เป็นชื่อของสิ่งสำคัญอันควรยกย่อง ใช้คำ "พระบรมอรรคราช" "พระบรมมหาราช" "พระบรมมหา" "พระบรมราช" "พระบรม" "พระอัครราช" "พระอัคร" "พระมหา" นำหน้า เช่น พระบรมอรรคราชบรรพบุรุษ พระบรมมหาราชวัง พระบรมมหาชนก พระบรมมหัยกา พระบรมราชชนนี พระบรมราชโองการ พระบรมราชบุรพการี พระบรมราชวงศ์ พระบรมราชาภิเษก พระบรมราชูปถัมภ์ พระบรมราชานุเคราะห์ พระบรมราชานุสรณ์ พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบรมราโชวาท พระบรมราชินี พระบรมโพธิสมภาร พระบรมเดชานุภาพ พระบรมนามาภิไธย พระปรมาภิไธย พระบรมฉายาลักษณ์ พระบรมศพ พระบรมทนต์ พระบรมอัฐิ พระบรมญาติ พระบรมโอรสาธิราช พระอัครราชเทวี พระอัครราชชายา พระอัครมเหสี พระอัครเทวี พระอัครชายา พระมหามนเทียร พระมหาปราสาท พระมหาอุณาโลม พระมหามงกุฎ พระมหาสังวาล พระมหาสังข์ พระมหาเศวตฉัตร พระมหากรุณา พระมหากรุณาธิคุณ พระมหามงคล

๒.๑.๒ คำนามที่เป็นชื่อของสิ่งสำคัญรองลงมา หรือที่ประสงค์จะมิให้ปนกับเจ้านายอื่นๆ หรือไม่ประสงค์จะให้รู้สึกว่าสำคัญดังข้อต้น ให้ใช้คำ "พระราช" ประกอบข้างหน้า เช่น พระราชวัง พระราชนิเวศน์ พระราชอำนาจ พระราชวงศ์ พระราชประสงค์ พระราชดำริ พระราชดำรัส พระราชกุศล พระราชปรารถนา พระราชปรารภ พระราชทรัพย์ พระราชลัญจกร พระราชทาน พระราชอุทิศ

๒.๑.๓ คำนามที่เป็นชื่อของสิ่งสามัญทั่วไป ที่ไม่ถือว่าสำคัญ และไม่ประสงค์จะแยกให้เห็นว่าเป็นนามใช้เฉพาะกับพระมหากษัตริย์ให้ใช้คำว่า "พระ" นำหน้า เช่น พระเจ้า พระองค์ พระกร พระหัตถ์ พระบาท พระโลหิต พระบังคน พระวาตะ พระเคราะห์ พระโรค พระแสง พระศรี พระยี่ภู่ พระแท่น พระที่นั่ง พระสหาย พระเก้าอี้ พระป้าย พระโธรน พระดิ่ง พระถ้วย พระฉาย พระสาง พระเขนย พระขนอง พระขนน

คำที่เติมตามข้อ ๒.๑.๓ นี้ และแม้ตามข้อ ๒.๑.๒ และ ๒.๑.๑ มีข้อน่าสังเกตว่า

ก. ส่วนใหญ่เป็นคำบาลี สันสกฤต คำเขมร และคำไทยเก่า แต่บางคำก็เป็นคำไทยธรรมดา และคำต่างภาษา เช่น คำจีน คำฝรั่ง ซึ่งอนุโลมใช้ "พระ" นำหน้าด้วย

ข. บางทีเป็นคำชนิดอื่น แต่เมื่อเติมคำแต่งแล้วกลายเป็นคำนาม เช่น ประชวร (ป่วยเจ็บ - กริยา) พระประชวร (ความป่วยเจ็บ - นาม) สาง (หวี - กริยา) พระสาง (หวี - นาม) อุทิศ (กริยา) พระราชอุทิศ (นาม) ดำริ (กริยา) พระดำริ (นาม)

ค. ถ้านามใดเป็นคำประสมซึ่งมีคำ "พระ" ประกอบอยู่แล้ว ห้ามไม่ให้ใช้คำ "พระ" นำหน้าให้ซ้อนอีก เช่น ธารพระกร ฉลองพระเนตร รองพระบาท พานพระศรี ทองพระกร เครื่องพระสำอาง ตุ้มพระกรรณ บั้นพระองค์ ขันพระสาคร

อนึ่ง บุคคลที่เป็นพระญาติ หรือเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ย่อมมีคำบัญญัติให้ใช้เป็นการเฉพาะดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้าในบทนี้ แต่ถ้าใช้เป็นกลางๆ สำหรับพระราชาทั่วไปก็ใช้ "พระราช" นำหน้า เช่น พระราชมารดา พระราชบิดา พระราชภาดา พระราชภคินี ถ้าบุคคลนั้นมิใช่เจ้านาย มักใช้ "พระ" นำ เช่น พระอัยกา พระมาตุลา พระชนก พระชนนี

ส่วนสามัญชนที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยทางอื่น ใช้ "พระ" นำหน้า เช่น พระอาจารย์ พระสหาย พระพี่เลี้ยง พระนม

๒.๑.๔ คำนามที่เป็นชื่อสิ่งที่ไม่สำคัญ หรือมิได้กล่าวให้เป็นความสำคัญ และคำนั้นเป็นคำไทย บางทีใช้คำ "หลวง" หรือ "ต้น" ประกอบเข้าข้างหลังให้เป็นราชาศัพท์ได้ เช่น ลูกหลวง หลานหลวง ของหลวง รถหลวง เรือหลวง เรือนหลวง สวนหลวง ม้าต้น ช้างต้น เครื่องต้น เป็นตัวอย่าง

ควรสังเกตว่านามที่ใช้คำประกอบท้ายตามข้อนี้ มีนัยต่างกันอยู่ตามคำประกอบนั้นๆ ทั้งยังมีความหมายไม่ตรงทีเดียวกับนามที่มีคำนำหน้าตาม ข้อ ๒.๑.๑ , ๒.๑.๒ และ ๒.๑.๓

๒.๑.๕ อีกประการหนึ่ง นามที่มีคำประกอบท้ายแล้วนี้ บางทียังประกอบคำ "พระ" เข้าข้างหน้าได้ด้วย เพื่อบ่งบอกว่าเป็นคำใช้สำหรับกับพระมหากษัตริย์ เช่นคำว่า "พระเครื่องต้น"

๒.๑.๖ "หลวง" ที่แปลว่า "ใหญ่" เช่นคำ ภรรยาหลวง เขาหลวง ทะเลหลวง ไม่จัดว่าเป็นคำประกอบท้ายเพื่อให้คำหน้าเป็นคำราชาศัพท์

๒.๑.๗ มีข้อน่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ นอกจากประกอบคำ "หลวง" กับ "ต้น" เข้าข้างท้ายคำ ให้เป็นราชาศัพท์แล้ว บางคำยังประกอบคำอื่นๆ เข้าให้เป็นราชาศัพท์ได้ด้วย ความหมายก็ต่างกันไปตามคำที่ประกอบ เช่น รถ**พระที่นั่ง** เรือ**พระที่นั่ง** รถ**ทรง** เรือ**ทรง** ม้า**ทรง** ช้าง**ทรง** น้ำ**สรง** ห้อง**สรง** ที่**สรง** ของ**เสวย** โต๊ะ**เสวย** ห้อง**บรรทม** ที่**บรรทม** ที่**ประทับ** ที่**ประพาส**

๒.๒ คำที่ใช้สำหรับเจ้านาย ก็มีการใช้คำประกอบแตกต่างกันหลายอย่าง เพราะเจ้านายมีหลายชั้น กล่าวโดยย่อก็ตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชินีลงไปจนถึงหม่อมเจ้า หลักการประกอบคำตามแบบแผนที่เคยเห็นใช้ ก็มีดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ใช้คำ "พระราช" นำหน้านามที่ใช้สำหรับสมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระยุพราช พระมหาอุปราช ตลอดจนพระบรมราชโอรสธิดาตลอดจนนามที่สำคัญ เช่น พระราชเสาวนีย์ พระราชบัณฑูร พระราชบัญชา พระราชประวัติ พระราชดำริ พระราชดำรัส พระราชกิจ พระราชกุศล พระราชประสงค์ พระราโชบาย พระราโชวาท พระราชูทิศ พระราชานุเคราะห์ เป็นตัวอย่าง

๒.๒.๒ ใช้คำ "พระ" นำหน้าสำหรับเจ้านายตามข้อ ๒.๒.๑ ในนามที่ไม่สำคัญและสำหรับเจ้านายทั่วไป ทั้งในนามสำคัญและไม่สำคัญ เช่น พระเศียร พระองค์ พระหัตถ์ พระบาท พระหทัย พระศพ เว้นแต่หม่อมเจ้าไม่ใช้ "พระ" นำ[๑] คงพูดว่าเศียร องค์ หัตถ์ บาท หทัย ศพ

---

(๑) มีบางมติแย้งว่า คำ "บาท" เป็นคำใช้กับสัตว์จตุบททวิบาทได้ มิได้เป็นคำสูงแต่อย่างใด เหตุไฉนไม่ใช้ "พระบาท" สำหรับหม่อมเจ้า

๒.๒.๓ มีคำประเภทที่กล่าวในข้อ ๒.๑.๗ ยังอาจใช้ประกอบหลังนามสำหรับกับเจ้านายได้ด้วย เช่น รถ**พระที่นั่ง** เรือ**พระที่นั่ง** (เฉพาะเจ้านายในข้อ ๒.๒.๑) รถ**ที่นั่ง** เรือ**ที่นั่ง** รถ**พระประเทียบ** [๑] รถ**ทรง** เรือ**ทรง** ม้า**ทรง**

๒.๒.๔ คำที่เป็นนามราชาศัพท์สำหรับเจ้านายอยู่ในตัว ไม่ต้องใช้คำนำหรือคำต่อแต่อย่างใด เช่น คำว่า เจ้าจอม (ในสมเด็จพระบวรราชเจ้า) หม่อม (ในกรมพระราชวังบวรและเจ้านาย) วัง ตำหนัก ชายา หม่อมห้าม ตามที่กล่าวมาครั้งหนึ่งแล้วข้างต้น

๒.๓ นามที่เป็นชื่อของคน สัตว์ สิ่งของ หรือสิ่งอื่นที่เป็นของห่างไกล มิได้เกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์หรือเจ้านาย รวมทั้งเป็นคำที่มีขึ้นมาในชั้นหลัง ๆ ซึ่งบางทีก็มีชื่อเป็นคำต่างภาษา เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ไม่จำเป็นต้องตกแต่งหรือเปลี่ยนแปลงให้เป็นราชาศัพท์แต่อย่างใด ให้ใช้คำเดิมตามปกติจึงถูก เช่น

"**ในโอกาส**ขึ้นปีใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน**พร**แก่เรา"

"**ในโอกาส**นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้สำเร็จการศึกษาด้วย"

"พระกระยาหารค่ำวันนี้มี**ซุปจูเลี่ยน เนื้อสันอบเบียร์ มันชาโต มาเซดวนผัก**[๒] **แกงต้มส้มปลากระบอก ผัดพริกขิงไข่เค็ม ผัดข้าวโพดอ่อนกับไก่ เปียกข้าวเหนียวดำส้มตรา แตงหอม ลูกพลับ**"

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้**เครื่องคอมพิวเตอร์**ชำนาญกว่าใคร ๆ"

๒.๔ นามที่ต้องใช้คำประกอบดังกล่าวแล้ว เป็นพวกชื่อทั่วไป ที่ทางไวยากรณ์เรียกว่าสามานยนามอย่างหนึ่ง อาการนามอีกอย่างหนึ่ง น่าสังเกตว่านามสองชนิดนี้บางทีท่านบัญญัติคำไว้ให้ใช้ต่างกัน ตามชั้นของบุคคล เช่น คำว่า จดหมาย หรือ หนังสือ ท่านบัญญัติคำไว้ให้ใช้ต่างกันหลายอย่างดังนี้

พระราชหัตถเลขา	ใช้สำหรับ	พระมหากษัตริย์
พระราชสาสน์	ใช้สำหรับ	พระมหากษัตริย์ (ในการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ)

---

(๑) รถในขบวนเสด็จ นอกจากรถพระที่นั่ง รถพระที่นั่งรองแล้ว เรียกว่า รถพระประเทียบ

(๒) สลัดผัก

ลายพระราชหัตถ์	ใช้สำหรับ	พระบรมราชินี, พระยุพราช พระบรมราชโอรสธิดา, พระบรมราชชนนี
พระมหาสมณสาสน์	ใช้สำหรับ	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
พระสมณสาสน์	ใช้สำหรับ	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ลายพระหัตถ์ หรือ พระอักษร	ใช้สำหรับ	เจ้านาย และ สมเด็จพระสังฆราช
ลิขิต	ใช้สำหรับ	พระสงฆ์, สามเณร, และบรรพชิตทั่วไป

ข้อสอง ราชาศัพท์ที่เป็น**ชื่อเฉพาะของบุคคล สถานที่ หรือสิ่งอื่น ๆ** ที่ทางไวยากรณ์เรียกว่า **วิสามานยนาม** มีวิธีประกอบคำให้ใช้เป็นราชาศัพท์ตายตัวอยู่ กล่าวคือ

๑. วิสามานยนามอันเป็นชื่อเฉพาะ (รวมทั้งนามสกุล) ของบุคคล เช่น "สำรวย สวยพริ้ง" เป็นต้นนั้น จะต้องมี คำนำหน้า เรียกว่า **สามานยนามนำหน้าชื่อ** ประกอบด้วยเสมอ จึงจะนับว่าสมบูรณ์เป็นราชาศัพท์ อย่างชื่อที่กล่าวแล้ว ถ้าจะใช้ให้ถูกต้องต้องเป็น **เด็กหญิง** สำรวย สวยพริ้ง **นางสาว**สำรวย สวยพริ้ง **นาง**สำรวย สวยพริ้ง **คุณหญิง**สำรวย สวยพริ้ง **ท่านผู้หญิง**สำรวย สวยพริ้ง ดังนี้.

พระมหากษัตริย์และเจ้านายก็เช่นเดียวกัน จำต้องมีคำ(สามานยนาม)นำพระปรมาภิไธย พระบรมนามาภิไธย พระนามาภิไธย พระนาม และ นาม ด้วยเสมอ มีสามานยนาม ที่บัญญัติไว้ให้ใช้นำดังนี้

๑.๑ พระมหากษัตริย์ ใช้คำ "พระบาทสมเด็จพระ" นำพระปรมาภิไธย และยังมีวิธีเขียนพระปรมาภิไธยได้เป็น ๓ อย่า งคือ

๑.๑.๑ อย่างยิ่ง เขียนพระปรมาภิไธย เต็มตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ เช่น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร

๑.๑.๒ อย่างกลาง ละสร้อยพระปรมาภิไธย พระบรมนามาภิไธย เสียบ้าง เช่น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๑.๓ อย่างย่อ ย่อเอาแต่ส่วนสำคัญของพระปรมาภิไธยไว้ เช่น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย [๑]

๑.๒ พระมหากษัตริย์ที่ยังมิได้รับพระบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์ในอดีต และพระราชสมัญญา ใช้ "สมเด็จพระ" นำ เช่น **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระมหาบุรุษ**

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีคำขานพระบรมราชสมัญญานามว่า **"สมเด็จพระปิยมหาราช" "สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า"**

แต่พระมหากษัตริย์ในอดีตนั้น บางทีก็ใช้คำอื่นนำตามแบบนิยม เช่น**พ่อขุน**ศรีอินทราทิตย์ **พ่อขุน**รามคำแหงมหาราช **ขุนหลวงสรศักดิ์ พระยาลิไท**

ส่วนพระราชาทั่วไป ใช้คำนำพระนามต่างกัน เป็นต้นว่า **"พระจักรพรรดิ" "สมเด็จพระเจ้า" "สมเด็จพระ" "พระเจ้า"** เช่น **"พระจักรพรรดิไฮเลเซลาสซี ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าจอร์จ ที่ ๕ สมเด็จพระศรีสวัสดิ์มณีวงศ์ พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู** จำเป็นต้องสังเกตจดจำตามที่ทางราชการใช้

๑.๓ คำที่ใช้สำหรับเจ้านาย มีสามานยนามที่ใช้เป็นคำนำพระนามเจ้านายโดยเฉพาะ เพื่อบอกสกุลยศและอิสริยยศ ซึ่งในตำราไวยากรณ์ [๒] เรียกว่า **สามานยนามบอกเครือญาติ** กับ **สามานยนามบอกชั้นเจ้านาย** ที่มักใช้ประกอบกันทั้งสองอย่างเป็นส่วนมาก ดังนี้

๑.๓.๑ สามานยนามบอกเครือญาติ คือ คำนำพระนามที่แสดงว่าเป็นพระประยูรญาติชั้นใด กับพระมหากษัตริย์ ตามที่จะอธิบายต่อไปข้างหน้า

๑.๓.๒ สามานยนามบอกชั้นเจ้านาย มี ๓ ชั้นคือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า และเจ้านายที่มีพระอิสริยยศ "ต่างกรม" อีก ๖ ชั้น คือ สมเด็จกรมพระยา กรมพระยา

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล กับ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ไม่ควรจะเขียนพระปรมาภิไธยย่อกว่านี้

(๒) สยามไวยากรณ์ วจีวิภาค ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)

กรมพระ กรมหลวง กรมขุน และกรมหมื่น

ตามหลักเกณฑ์ข้างต้น จึงเข้าใจได้ว่า เมื่อเขียนพระนามเจ้านาย จะต้องลง **สามานย-นามบอกเครือญาติ** กับ **สามานยนามบอกชั้น** ก่อน แล้วจึงต่อด้วยพระนาม ซึ่งอาจเป็นพระนามเดิม หรือพระนามกรม หรือทั้งสองอย่าง และถ้าทรงมียศทางทหารหรือพลเรือน จะลง **สามานยนามบอกยศ** ในเบื้องต้นด้วยก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- พลเอก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ สยามมกุฎราชกุมาร[๑]
- พลโท สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธรฯ สยามบรมราชกุมารี [๒]
- จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช
- สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
- จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
- มหาอำมาตย์นายก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
- พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรัตน์ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์
- พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
- พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิ์-พินิต
- พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงคฤทธิ์

เจ้านายชั้นหม่อมเจ้านั้น ไม่มีสามานยนามบอกเครือญาติ แต่ต้องลงราชสกุลต่อท้ายนามด้วย เช่น หม่อมเจ้าปิยะภักดีนาถ **สุประดิษฐ** พลเรือเอก หม่อมเจ้ากาฬวรรณดิศ **ดิศกุล**

๑.๔ คำที่ใช้สำหรับพระสงฆ์ พระสงฆ์มีหลายชั้น และมีสามานยนามบอกสมณศักดิ์นำ

---

(๑) (๒) อาจเรียกว่า สามานยนามบอกตำแหน่ง ก็ได้

นามต่างกันตามชั้น

๑.๔.๑ ชั้นสมเด็จพระราชาคณะ ใช้คำ "สมเด็จพระ" นำหน้าราชทินนามและจะลงนามเดิม นามฉายา เพื่อให้แน่ชัดด้วยก็ควร เช่น **สมเด็จพระ**พุฒาจารย์ [๑] (นวม [๒] พุทฺธสโร) [๓]

๑.๔.๒ เจ้านายที่ทรงผนวชและทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ก็ดี เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ก็ดี ให้ลงพระนามและคำนำหน้าพระนาม (สามานยนามบอกเครือญาติ) ให้ครบ แล้วเติมนามตำแหน่งสมณศักดิ์ไว้ข้างท้าย เช่น "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" หรือ "พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า" มิฉะนั้นก็ใช้นามแสดงสมณศักดิ์นำหน้าพระนาม เป็น "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส" และ "สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์" ซึ่งรวบรัดและใช้กันเป็นปกติในเวลานี้ แต่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์" ใช้แบบหลังแบบเดียว เพราะมิได้ทรงเป็นเจ้านายมาก่อน [๔] จึงไม่มีสามานยนามบอกเครือญาติ คงใช้นามแสดงสมณศักดิ์นั้นนำแทน ส่วนสมเด็จพระสังฆราชที่มิใช่เจ้านายใช้คำนำพระนามอย่างสมเด็จพระราชาคณะแล้วเติมตำแหน่งไว้ท้ายเป็น **"สมเด็จพระ**อริยวงศาคตญาณ **สมเด็จพระสังฆราช"** หรือ **"สมเด็จพระ**ญาณสังวร **สมเด็จพระสังฆราช"**

๑.๔.๓ ชั้นพระราชาคณะ ใช้คำ "พระ" นำหน้าราชทินนามเหมือนกันหมดตั้งแต่เจ้าคณะรอง พระราชาคณะชั้นสูง (คือชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช) เช่น **"พระ**พรหมมุนี" **"พระ**ธรรมปาโมกข์" **"พระ**เทพโมลี" **"พระ**ราชเทวี" ลงไปถึงชั้นสามัญ เช่น **"พระ**ศรีสมโพธิ"

๑.๔.๔ ชั้นพระครู ใช้คำ "พระครู" นำหน้า เช่น **"พระครู**วิบูล โชติวัฒน์" [๕] **พระครู**ไพโรจน์ โพธิวัตน์" [๖] **"พระครู**จ้อย ฉลาดสอน" [๗]

---

(๑) ราชทินนาม

(๒) นามเดิม

(๓) นามฉายา

(๔) มีฐานันดรศักดิ์ทางราชสกุลว่า หม่อมราชวงศ์

(๕) (๖) เป็นพระครูสัญญาบัตร

(๗) เป็นพระครูประทวน ตำแหน่งครูสอนนักธรรมธรรมศึกษา

๑.๔.๕ พระสงฆ์ที่เป็นเปรียญใช้คำ **"พระมหา"** นำหน้าชื่อและนามสกุล พร้อมทั้งนามฉายา และจะบอกเปรียญธรรมเท่าประโยคที่สอบไล่ได้ด้วยก็ได้ เช่น **"พระมหาทิม** ชื่นช้อย **(เขมิโก ป.ธ. ๓)"**

๑.๔.๖ พระสงฆ์ที่มีตำแหน่งต่าง ๆก็มีสามานยนามนำชื่อต่างกันไปตามตำแหน่ง เช่น **"เจ้าอธิการสิริ** โอบอ้อม (สิริคุตฺโต)"[๑] **"พระอธิการทิม** ชื่นช้อย (เขมิโก)"[๒] **"พระปลัด** ชอบ ชื่นแช่ม (ปิยวณฺโณ)" **"พระสมุห์อิ่ม** อาบเอม (เปมงฺกโร)" **"พระใบฎีกา**เนียม ชื่นชอบ (ปภากโร)"[๓]

๑.๔.๗ พระอนุจร ใช้ **"พระ"** นำหน้าชื่อ นามสกุล และนามฉายา เช่น **"พระ**ผิน เกิดชอบ (ญาณทีโป)" หากเป็นนักธรรมจะลงวุฒิต่อท้ายก็ได้ เช่น **"พระ**ผิน เกิดชอบ (ญาณทีโป **น.ธ.เอก)"**

๑.๔.๘ สามเณร เปลี่ยนคำนำหน้าเป็น **"สามเณร"** และจะลงฉายาวุฒิเปรียญหรือนักธรรม หรือลงทั้งสองประการด้วยกันก็ได้ เช่น **"สามเณร**สุโข สราญใจ" **"สามเณร**สุโข สราญใจ **(น.ธ.โท)** " **"สามเณร**สุโข สราญใจ **(ป.ธ. ๔, น.ธ. โท)"**

๑.๔.๙ ราชตระกูลตั้งแต่ **หม่อมหลวง หม่อมราชวงศ์ หม่อมเจ้า** ขึ้นไปถึง **เจ้าฟ้า**ที่ทรงอุปสมบท ทรงบรรพชา เรียกพระยศในราชตระกูลนำหน้าฉายาด้วย เช่น **หม่อมราชวงศ์**พระชื่น สุรจิตฺโต **หม่อมเจ้า**สามเณรเพลารถ **หม่อมเจ้า**พระมหาเพลารถ **หม่อมเจ้า**พระภุชงค์ **หม่อมเจ้า**พระประภากร **พระองค์เจ้า**พระอรุณนิภาคุณากร **พระองค์**เจ้าพระสถาพรพิริยพรต **พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า**พระมนุษยนาคมานพ **ทูลกระหม่อม**พระประชาธิปกศักดิเดชน์ อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระผนวช ไม่ใช้ว่า พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือสามเณรหม่อมเจ้า... เพราะเป็นคำพูดนอกแบบแผน

๑.๕ คำที่ใช้สำหรับขุนนางและคนสุภาพ "ขุนนาง พอกล่าวได้ว่าคือข้าราชการ แต่ข้าราชการที่เป็น "ขุนนาง" ไม่เหมือนข้าราชการเดี๋ยวนี้ทีเดียวนักในข้อสำคัญบางอย่าง มีเรื่องบรรดาศักดิ์เป็นต้น ขณะนี้ "ขุนนาง" ก็ยังมีตัวอยู่ และยังมีเรื่องต้องกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอๆ จึงไม่ควรข้ามข้อ ๑.๕ นี้เสีย

---

(๑) เจ้าอธิการ คือ เจ้าอาวาสวัดราษฎร์ที่เป็นเจ้าคณะตำบล แต่ยังไม่มีสมณศักดิ์

(๒) พระอธิการ คือเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ที่ยังไม่มีสมณศักดิ์

(๓) พระปลัดก็ดี พระสมุห์ก็ดี พระใบฎีกาก็ดี เป็นฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นสามัญ ถ้าเป็นพระฐานานุกรมของพระราชาคณะชั้นสูง ต้องเปลี่ยนเป็นพระครูปลัด พระครูสมุห์ พระครูใบฎีกา ฯลฯ

วิสามานยนามหรือชื่อของบุคคลชั้นนี้ ก็ต้องมีสามานยนามนำชื่อเช่นเดียวกับชั้นอื่น และมีอยู่ ๒ อย่าง คือ สามานยนามบอกยศ กับ สามานยนามบอกคำนำชื่อ ซึ่งจะกล่าวตามลำดับดังนี้

๑.๕.๑ สามานยนามบอกยศ ใช้ทั่วไปกับขุนนางและบุคคลอื่นที่มียศ ปัจจุบันนี้มีแต่ยศทหารกับตำรวจ [๑] ซึ่งทราบกันแพร่หลายอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะนำมากล่าวให้ยืดยาว แต่ยศทางพลเรือนซึ่งปัจจุบันไม่มีแล้วนั้น แต่ก่อนเคยมีทั่วกันทุกฝ่ายทุกกระทรวง ทั้งชั้นสัญญาบัตรและประทวน จะขอกล่าวเฉพาะชั้นสัญญาบัตรพอให้เป็นความรู้ ดังนี้

ยศฝ่ายพลเรือน มี มหาอำมาตย์นายก มหาอำมาตย์ (เอก โท ตรี) อำมาตย์ (เอก โท ตรี) รองอำมาตย์ (เอก โท ตรี) แต่ฝ่ายราชสำนักมียศต่างหากออกไป ทั้งแยกออกตามหน้าที่กรมกองอีก คือ

มหาดเล็ก เป็นจางวาง (เอก โท ตรี) หัวหมื่น รองหัวหมื่น จ่า หุ้มแพร รองหุ้มแพร

มหาดเล็กวิเศษ ตำรวจหลวง เป็น พระตำรวจ (เอก โท ตรี) ขุนตำรวจ (เอก โท ตรี) ยุคหลังจึงเป็น มหาเสวก เสวก และรองเสวก ทั้งหมด[๒]

๑.๕.๒ สามานยนามที่เป็นคำนำชื่อ ได้แก่บรรดาศักดิ์ กับคำที่กฎหมายเรียกว่า "คำนำนาม" จะพูดถึงพวกหลังก่อน

ชายที่มีอายุ ๑๕ ปีลงมา มิใช่ผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์ ใช้คำนำหน้าชื่อพร้อมกับนามสกุลว่า **"เด็กชาย"** เช่น **"เด็กชาย**ชอบ เกิดงาม" ที่มีอายุเกิน ๑๕ ปีขึ้นไป (และมิใช่ผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์) ใช้คำนำหน้าชื่อพร้อมกับนามสกุลว่า **"นาย"** เช่น **"นาย**ชอบ เกิดงาม"

หญิงโสดที่มีอายุ ๑๕ ปีลงมา ซึ่งมิใช่ผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์ ใช้คำนำหน้าชื่อว่า **"เด็กหญิง"** เช่น **"เด็กหญิง**ชดช้อย ใจเย็น" หญิงโสดที่มีอายุ ๑๕ ปีขึ้นไป มิใช่เป็นผู้เนื่องในพระราชวงศ์ ใช้คำนำหน้าชื่อว่า **"นางสาว"** เช่น **"นางสาว**ชดช้อย ใจเย็น" หญิงสมรสแล้วและมิใช่ผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์ ใช้คำนำหน้าชื่อว่า **"นาง"** เช่น **"นาง**ชดช้อย อุ่นใจ"

---

(๑) ยศทหารและตำรวจแต่เดิมถ้าเป็นนาย (ไม่ใช่พล) มีคำ "นาย" นำหน้าเสมอ เช่น "นายพล นายพัน นายร้อย จ่านายสิบ นายสิบ" ตั้งแต่มีสตรีมาเป็นทหาร และต่อมาก็มาเป็นตำรวจ คำว่า "นาย" เลยถูกลบทิ้งไป เพราะ "สภาผู้แทนราษฎรลงมติว่าสมควรแก้ไขเพิ่มกฎหมายว่าด้วยยศทหาร (คือพระราชบัญญัติยศทหาร (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๕) ในข้อสำคัญว่า "ในกฎหมายว่าด้วยยศทหารและบรรดากฎหมายอื่นใด ซึ่งมีคำว่า "นาย" ประกอบยศทหารอยู่ด้วยนั้น ให้ตัดคำว่า "นาย" ออกทั้งสิ้น และ "ถ้าผู้ที่ได้รับยศทหารเป็นหญิง ให้เติมคำว่า "หญิง" ท้ายยศนั้น ๆ ด้วย" ดังนี้

(๒) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำรงพระยศ "สมเด็จพระตำรวจ"

นอกจากคำนำหน้าชื่อสำหรับสามัญชนดังกล่าว ก็มีคำ **"หม่อมราชวงศ์"** กับ **"หม่อมหลวง"** สำหรับนำหน้าชื่อผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์อีกสองชั้น

อนึ่ง **"เด็กชาย"** **"เด็กหญิง"** **"นาย"** **"นางสาว"** และ **"นาง"** ผู้ที่ใช้นามสกุลที่เป็น "ราชสกุล" ให้ลงคำว่า **"ณ อยุธยา"** ต่อท้ายนามสกุลด้วยทุกกรณี [๑]

ยังมีผู้มีบรรดาศักดิ์อีกพวกหนึ่ง ซึ่งแม้จะไม่มีการแต่งตั้งแล้วโดยปกติ แต่ก็ยังต้องกล่าวอ้างถึงอยู่ จึงควรทราบไว้ด้วย ยกบรรดาศักดิ์ครั้งโบราณเสีย ก็มีที่ควรทราบ ดังนี้

"สมเด็จเจ้าพระยา"	เช่น	**สมเด็จเจ้าพระยา**บรมมหาศรีสุริยวงศ์
"เจ้าพระยา"	เช่น	**เจ้าพระยา**ภูธราภัย
"พระยา"	เช่น	**พระยา**สีหราชเดโชชัย
"เจ้าหมื่น"	เช่น	**เจ้าหมื่น**ไวยวรนาถ
"หม่อม"	เช่น	**หม่อม**ราโชทัย
"พระ"	เช่น	**พระ**พรหมพิจิตร
"จมื่น"	เช่น	**จมื่น**ทิพเสนา
"หลวง"	เช่น	**หลวง**คเชนทรามาตย์
"นาย"	เช่น	**นาย**วรกิจบรรหาร
"ขุน"	เช่น	**ขุน**สุนทรภาษิต
"จ่า"	เช่น	**จ่า**ผลาญอริพิษ
"หมื่น"	เช่น	**หมื่น**พากย์ฉันทวัจน์
"พัน"	เช่น	**พัน**พุฒอนุราช

---

(๑) เดิมใช้ "ณ กรุงเทพ"

ทางฝ่ายสตรีบรรดาศักดิ์ ก็มีสามานยนามเป็นคำนำหน้าชื่อเป็นพิเศษต่างจากสามัญชนอีกมาก ควรทราบไว้ด้วย เช่น [๑]

"ท่านผู้หญิง" แต่ก่อนมาใช้นำหน้าชื่อภรรยาเอกของ "เจ้าพระยา" และเป็นผู้ได้รับพระราชทานเครื่องยศท่านผู้หญิง ปัจจุบันนี้ใช้กับสตรีที่มิใช่เจ้านาย หรือมิใช่หม่อมห้ามของเจ้านายและเป็นผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในชั้นทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษขึ้นไป และคำ **"ท่านผู้หญิง"** นี้ ในกรณีแรก (ที่ใช้กับเอกภรรยาของเจ้าพระยา) และสามียังมีชีวิตอยู่ ให้ใช้คำนี้นำหน้าราชทินนามของสามีทีเดียว เช่น **"ท่านผู้หญิง**ยมราช" แต่หากสามีถึงอสัญกรรมแล้ว จะต้องลงชื่อตัวเพิ่มลงหน้าราชทินนามด้วย เป็น **"ท่านผู้หญิง**ตลับยมราช" ในกรณีหลัง (ที่เป็นท่านผู้หญิงเพราะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยภรณ์ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษฝ่ายในขึ้นไป) นั้น ให้อนุโลมตามกรณีแรก คือใช้คำ **"ท่านผู้หญิง"** นำราชทินนามของสามี เช่น **"ท่านผู้หญิง**ดิฐการภักดี" **"ท่านผู้หญิง**ละมูล บริรักษ์เวชชการ" แต่ถ้าสามีไม่มีบรรดาศักดิ์ให้ใช้คำ **"ท่านผู้หญิง"** นำหน้าชื่อตัวและนามสกุลเช่น **"ท่านผู้หญิง**พงาธรรมศักดิ์" ผู้เป็น **"หม่อมราชวงศ์"** และ **"หม่อมหลวง"** เมื่อได้เป็นท่านผู้หญิงแล้ว ให้ใช้คำ **"ท่านผู้หญิง"** นำหน้าชื่อแทนคำ "หม่อมราชวงศ์" หรือ "หม่อมหลวง" ได้ทีเดียว เช่น **"หม่อมราชวงศ์**พรพรรณ ทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์" เป็น **"ท่านผู้หญิง**พรพรรณ ทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์" **"หม่อมหลวง**มณีรัตน์ บุนนาค" เป็น **"ท่านผู้หญิง**มณีรัตน์ บุนนาค"

"คุณหญิง" ใช้นำหน้าชื่อภรรยาเอกของ "พระยา" และใช้นำหน้าชื่อสตรีที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน ตั้งแต่ชั้นจตุตถจุลจอมเกล้าขึ้นไปจนถึงชั้นทุติยจุลจอมเกล้า คำ **"คุณหญิง"** มีวิธีใช้นำหน้าชื่อทำนองเดียวกับคำ "ท่านผู้หญิง" ที่กล่าวเว้นแต่ผู้ที่เป็น "หม่อมราชวงศ์" กับ "หม่อมหลวง" ให้ใช้ **"หม่อมราชวงศ์"** หรือ **"หม่อมหลวง"** นำหน้าชื่ออย่างเดิม ห้ามมิให้ใช้คำ "คุณหญิง" แทนหรือเติมเข้าอีกคำหนึ่ง.

ภรรยาของผู้มีบรรดาศักดิ์ต่ำกว่า "พระยา" และมิได้เป็น "หม่อมราชวงศ์" หรือ "หม่อมหลวง" ให้ใช้คำว่า **"นาง"** นำหน้าราชทินนามของสามี เมื่อสามียังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าหาก

---

(๑) ดูพระราชกฤษฎีกา คำนำนามสตรี พ.ศ. ๒๔๖๐ พระราชกฤษฎีกา คำนำนามสตรีเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๖๔ คำสั่งนายกรัฐมนตรี เรื่องคำนำนามสตรี ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๙๘ หนังสือกรมสารบัญคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหาร ที่ น.ว. ๒๖๗/๒๔๙๘ ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๙๘ เรื่องการใช้คำนำนามสตรี และหนังสือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ ส.ร. ๐๒๐๔/ว. ๗๕ ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๒๕ เรื่องการใช้คำนำนามสตรี

สามีถึงแก่กรรมแล้วให้ลงชื่อตัวลงหน้าราชทินนามของสามีด้วย สำหรับผู้ที่เป็น "หม่อมราชวงศ์" และ "หม่อมหลวง" ใช้คำนำหน้าชื่อว่า "หม่อมราชวงศ์" หรือ "หม่อมหลวง" นำหน้าชื่อตัวและราชทินนามของสามีโดยตลอด (๑)

สตรีโสด ที่มิใช่"หม่อมราชวงศ์" หรือ "หม่อมหลวง" ถ้าได้รับพระราชทานเครื่องราช-อิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน ไม่ว่าชั้นหนึ่งชั้นใด ให้ใช้คำนำหน้าชื่อว่า **"คุณ"** ตลอดเวลาที่เป็นสมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าอยู่ (๒) เช่น **คุณ**นงลักษณ์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา **คุณ**มานา บุญคั้นผล เป็นต้น

"ท้าว" เป็นคำนำนามข้าราชการฝ่ายในตำแหน่งท้าวนาง ใช้นำหน้าราชทินนาม เช่น **"ท้าว**อินทรสุริยา" **"ท้าว**ศรีสัจจา" **"ท้าว**โสภานิเวศน์" **"ท้าว**พิทักษ์อนงคนิกร" **"ท้าว**อนงครักษา"

"หม่อม" เป็นคำนำนามสตรี (สามัญชน) ที่เป็นหม่อมห้ามของเจ้านาย ใช้นำหน้าชื่อตัวและชื่อราชสกุล เช่น **"หม่อม**กอบแก้ว อาภากร ณ อยุธยา" **"หม่อม**ประพาศ จักรพันธุ์ ณ อยุธยา" แต่ถ้าเป็น "หม่อมราชวงศ์" หรือ "หม่อมหลวง" ต้องใช้คำ "หม่อมราชวงศ์ หรือ "หม่อมหลวง" นำหน้าเช่น **"หม่อมหลวง**สร้อยระย้า ยุคล" ห้ามใช้คำ "หม่อม" หรือคำนำอื่นๆ นำหน้าเป็นอันขาด

"เจ้าจอม" เป็นคำนำนามพระสนม ใช้นำหน้าชื่อตัว และต่อท้ายด้วยคำที่บ่งบอกว่าเป็นพระสนมในรัชกาลไหน เช่น **"เจ้าจอม**สมบุญ ในรัชกาลที่ ๕" **"เจ้าจอม**แส ในรัชกาลที่ ๕"

"เจ้าจอมมารดา" เป็นคำนำนามพระสนมที่มีพระราชโอรสธิดา เช่น **"เจ้าจอมมารดา**ตานี ในรัชกาลที่ ๑" **"เจ้าจอมมารดา**อ่อน ในรัชกาลที่ ๕" **"เจ้าจอมมารดา**น่วม ในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์" ถ้าเป็นพระสนมในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญใช้ **"จอมมารดา"** นำ เช่น **จอมมารดา**ป้อม ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

---

(๑) คำ "หม่อมราชวงศ์" และ "หม่อมหลวง" ไม่พึงเขียนย่อด้วยวิธีใด ๆ เลย เพราะไม่ถูกต้องตามทางราชการและราชภาษาราชาศัพท์ ทั้งเป็นการผิดมารยาทด้วย

(๒) พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำนามสตรี พ.ศ. ๒๔๖๐ มีข้อความสำคัญเกี่ยวด้วยการใช้คำนำนามสตรี ซึ่งมักไม่สังเกตเห็นกันอยู่ข้อหนึ่ง ว่า

"ข้อ ๗. สตรีที่มีคำนำนามว่า "ท่านผู้หญิง" "คุณหญิง" และ "นาง" ตามที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๑. ข้อ ๒. ข้อ ๓. และ ข้อ ๔. นั้น ให้พึงเข้าใจว่า เฉพาะสำหรับผู้อื่นกล่าวถึง ถ้าจะเขียนนามของตนเองไซร้ ไม่ต้องมีคำนำนามด้วย ตัวอย่างเช่น "แย้ม มุขมนตรี" "นวล เอกะวัตวิสิฐ" เป็นต้น" ผู้ที่มีคำนำนามว่า "คุณ" ตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำนามสตรี พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ ก็คงต้องถือตามพระราชกฤษฎีกา พ.ศ. ๒๔๖๐ ด้วย.

"**เจ้าคุณจอมมารดา**" ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนา "เจ้าจอมมารดา" เป็น "**เจ้าคุณจอมมารดา**" ๔ ท่าน คือ "**เจ้าคุณจอมมารดา**สำลี ในรัชกาลที่ ๔" "**เจ้าคุณจอมมารดา**เปี่ยม ในรัชกาลที่ ๔" "**เจ้าคุณจอมมารดา**เอม ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว" และ "**เจ้าคุณจอมมารดา**แพ ในรัชกาลที่ ๕" เจ้าคุณจอมมารดาทั้ง ๔ ท่านนี้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม ขึ้นเป็น "**สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา**" และทรงสถาปนา เจ้าคุณจอมมารดาแพ ขึ้นเป็น "**เจ้าคุณพระประยุรวงศ์**" จึงมีคำ "**เจ้าคุณพระ**" เป็นคำนำนามอีกคำหนึ่งที่จะต้องทราบ

"**พระ**" เป็นคำนำนามพระสนมเอกในรัชกาลที่ ๖ คือ "**พระสุจริตสุดา**" กับ "**พระอินทราณี**"ซึ่งภายหลังทรงสถาปนาขึ้นเป็น "**สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา**"

๒. วิสามานยนามอันเป็นชื่อของบุคคล อาจแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ **ชื่อตัว** กับ **ราชทินนาม**

๒.๑ ชื่อตัว หรือนามเดิมย่อมหมายรวมถึงนามสกุลที่บุคคลใช้ตามกฎหมายด้วย เช่น "สัญญา สุเรนทรานนท์" หรือ "พรทิพย์ วัยกิจ" ซึ่งเมื่อเติมสามานยนามนำหน้าชื่อเป็น "**นาย**สัญญา สุเรนทรานนท์" และ "**นางสาว**พรทิพย์ วัยกิจ" แล้ว ก็เป็นวิสามานยนามราชาศัพท์ที่ถูกต้องสมบูรณ์

๒.๒ ราชทินนาม คือ นามที่ได้รับพระราชทานพร้อมกับอิสริยยศ สมณศักดิ์ และบรรดาศักดิ์ นามใดที่บุคคลชั้นใดได้รับพระราชทานโดยนัยนี้ถือเป็น "ราชทินนาม" ทั้งสิ้น เช่น "ไชยาศรีสุริโยภาส" (เจ้านาย) "อุบาลีคุณูปมาจารย์"(พระภิกษุ) "พหลพลพยุหเสนา" (ขุนนาง) ซึ่งเมื่อประกอบ**สามานยนาม**เข้าข้างหน้าตามระเบียบแล้ว จะเป็นวิสามานยนามราชาศัพท์ที่สมบูรณ์ ดังนี้ "**พระเจ้าบรมวงศ์เธอ** *กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส*"[๑] "***พระ อุบาลี คุณูปมาจารย์***" "**พันเอก พระยา***พหลพลพยุหเสนา*"

เมื่อทราบลักษณะของ "สามานยนามนำหน้าชื่อ" และ "วิสามานยนามอันเป็นชื่อ" ของบุคคลชั้นต่างๆ แล้ว ก็พึงพิจารณาใช้ประกอบกันให้เป็น "วิสามานยนามราชาศัพท์" ให้ถูกต้อง ในที่นี้ จะไม่อธิบายวิธีการให้ยืดยาวไป แต่จะยกตัวอย่างไว้ให้เป็นแบบเพื่อสังเกตเอาเอง ดังนี้

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้นต่าง ๆ ดู ขัตติยตระกูล บทที่ ๒ หมวดที่ ๑

- "***จอมพล*** **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า**บริพัตรสุขุมพันธุ์ **กรมพระ**นครสวรรค์วรพินิต"

- "***มหาอำมาตย์นายก*** **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา**เทวะวงศวโรปการ"

- "***พระราชวรวงศ์เธอ*** **กรมหมื่น**พิทยาลงกรณ์"

- "***พลเอก*** **เจ้าพระยา**วงศานุประพัทธ (หม่อมราชวงศ์สท้าน สนิทวงศ์)"

- "***มหาเสวกเอก*** **เจ้าพระยา**วรพงศพิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา)"

- "***ท่านผู้หญิง***สุรณรงค์ (จรวย โชติกเสถียร)"

- "***ท้าว***ศรีสัจจา (สังวาลย์ บุณยรัตพันธ์)"

- "***หัวหมื่น*** **พระยา**ประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์)"

- " ***พระ***ประดับดุริยกิจ (แหยม วีณิน)"

- "***หลวง***ไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดูรยะชีวิน)"

- "***นาย***จำนงราชกิจ (จรัญ บุณยรัตพันธ์)"

- "***นาย***กิจจำนง วัฒนจินดา"

- "***พลโท*** **หม่อมหลวง** จินดา สนิทวงศ์"

- "***พันตำรวจโท*** ประวิณ เกษมสุข"

- "***สมเด็จพระมหาวีรวงศ์*** (อ้วน ติสฺโส)"

- "***พระพรหมมุนี*** (ผิน สุวโจ)"

- "***พระครู***ไพโรจน์โพธิวัฒน์ (เจริญ ฐิโตภาโส)"

- "***พระ***เจริญ ดอนจันทร์ (ฐิตปญฺโญ น.ธ.เอก)"

- "***สามเณร***สุโข สราญใจ"

ฯลฯ

๓. ลักษณนาม [๑] ที่ต้องเปลี่ยนแปลงใช้ตามระเบียบราชาศัพท์ มีเฉพาะลักษณนามที่ใช้กับพระมหากษัตริย์และเจ้านายเท่านั้น สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงใช้ว่า **"พระองค์"** เช่น "สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสอง**พระองค์**" "พระราชโอรสทั้งสี่**พระองค์**" สำหรับเจ้านายชั้นรองลงมาให้ใช้ **"องค์"** เช่น "หม่อมเจ้าห้า**องค์** " ดังนี้

อนึ่ง ส่วนของร่างกาย เครื่องใช้ เครื่องเสวย ที่เป็นของสำคัญของพระมหากษัตริย์และของเจ้านายก็ใช้ลักษณนามว่า **"องค์"** เช่น พระทนต์สอง**องค์** (ซี่) พระที่นั่งสอง**องค์** (หลัง) พระแสงปืนสอง**องค์** (กระบอก) เสวยได้หลาย**องค์** (คำ) ตรัสได้ไม่กี่**องค์** (คำ)

ข้อสาม จะพูดถึง**คำแทนชื่อ** ที่เรียกว่า **คำสรรพนาม** ในไวยากรณ์ สรรพนามที่จะต้องเปลี่ยนแปลงใช้ตามราชาศัพท์ มีแต่บุรุษสรรพนามพวกเดียว และมีคำใช้มาก สำหรับบุคคลต่างชั้นกัน ที่ใช้กันเป็นแบบแผนมาแต่ก่อนมีดังนี้ [๒]

บุรุษที่ ๑

สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง	หมายเหตุ
ข้าพระพุทธเจ้า	ผู้น้อยทั่วไป	พระมหากษัตริย์ เจ้านายชั้นสูง	
เกล้ากระหม่อมฉัน	ผู้น้อย (หญิง)	พระมหากษัตริย์ เจ้านายชั้นสูง	
เกล้ากระหม่อม	ผู้น้อยทั่วไป (ชาย)	เจ้านายชั้นรองลงมา	
กระหม่อมฉัน	ผู้ใหญ่	เจ้านายผู้เสมอกัน	
กระหม่อม	ผู้เสมอกัน	เจ้านายผู้เสมอกัน หรือเจ้านายชั้นผู้น้อย	
หม่อมฉัน	ขุนนางผู้ใหญ่ เจ้านาย สตรี	เจ้านายผู้เสมอกัน หรือผู้น้อยกว่า เจ้านายชั้นรอง	
เกล้ากระผม	ผู้น้อยทั่วไป	ขุนนางชั้นสูง	

---

(๑) ดูอักขรานุกรมปลายบาทสังขยาประกอบด้วย

(๒) ดูระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. ๒๕๒๖ ภาคผนวก (ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑) หน้า ๕๗ - ๕๙ ด้วย เพื่อให้ทราบคำที่ราชการบัญญัติให้ใช้ในปัจจุบัน

สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง	หมายเหตุ
เกล้าผม, กระผม	ผู้น้อยทั่วไป	สมเด็จพระราชาคณะ, ขุนนางชั้นรองลงมา, พระราชาคณะ	
เกล้ากระผม	พระสงฆ์	สมเด็จพระราชาคณะ	
กระผม	พระสงฆ์	พระราชาคณะ พระเถระ	
ผม	ขุนนางผู้ใหญ่ ขุนนาง คนสุภาพ	พระสงฆ์ ขุนนางเสมอกัน หรือผู้น้อยกว่า, คนสุภาพ	
ผม	พระสงฆ์	พระสงฆ์ด้วยกัน	
ดีฉัน, ดิฉัน	เจ้านาย ขุนนาง ผู้ใหญ่ (ชาย)	ผู้น้อยที่ยกย่อง, พระสงฆ์ผู้น้อย	คำนี้สตรี มักนำไปใช้
อีฉัน, อิฉัน	ผู้น้อย (หญิง) ผู้เสมอกัน (หญิง)	ผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่เจ้านาย ผู้เสมอกัน	คำนี้ปัจจุบัน สตรีไม่ยอมใช้
ฉัน	ผู้ใหญ่ ผู้เสมอกัน	ผู้น้อย ผู้เสมอกัน	ปัจจุบันมักใช้ ผม
อาตมภาพ	พระสงฆ์	ใช้อย่างสุภาพกับบุคคล ทุกชั้น	
ข้า	ผู้น้อย	ผู้ใหญ่	ใช้ในสมัย โบราณ ปัจจุบัน ไม่นิยมใช้
ข้า, เรา ข้าพเจ้า,ข้าฯ	พระมหากษัตริย์, ผู้ใหญ่ ทุกชั้น	ผู้น้อย ใช้เป็นกลางทั่วไป	

บุรุษที่ ๒

สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง	หมายเหตุ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท	ผู้น้อย	พระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ	
ใต้ฝ่าละอองพระบาท	ผู้น้อย	สมเด็จพระบรมราชินี, สมเด็จพระบรมราชชนนี, สมเด็จพระยุพราช, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, สมเด็จพระบรมราชกุมารี	
ใต้ฝ่าพระบาท	ผู้น้อย	เจ้านายชั้นสูง	
ฝ่าพระบาท	เจ้านายที่เสมอกันหรือผู้น้อยกว่า	เจ้านายชั้นรองลงมา	
ฝ่าบาท	ผู้เสมอกัน ผู้น้อย	หม่อมเจ้า	
ท่าน	ผู้ใหญ่	หม่อมเจ้า	
สมเด็จบรมบพิตร-พระราชสมภารเจ้า, บรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า	พระสงฆ์	พระมหากษัตริย์	
	พระสงฆ์	พระราชาทั่วไป	
มหาบพิตร	พระสงฆ์	สมเด็จพระบรมราชินี, สมเด็จพระบรมราชชนนี, สมเด็จพระยุพราช, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, สมเด็จพระบรมราชกุมารี	
บพิตร[๑]	พระสงฆ์	เจ้านาย, ขุนนางชั้นสูง	
พระเดชพระคุณ	พระสงฆ์	พระราชาคณะชั้นสูง	
	ผู้น้อย	เจ้านายชั้นสูง พระราชาคณะชั้นสูง	

(๑) ถ้าเป็นการเขียนหนังสือ พระสงฆ์ท่านมีแบบใช้สรรพนามบุรุษที่ ๒ เปลี่ยนไปตามพระอิสริยศักดิ์ของเจ้านาย เช่น สมเด็จ-พระราชภคินีบพิตร สมเด็จพระบรมวงศ์บพิตร พระบรมวงศ์บพิตร พระเจ้าวรวงศ์บพิตร พระวรวงศ์บพิตร

สรรพนาม	ผู้พูด	ผู้ฟัง	หมายเหตุ
ใต้เท้ากรุณาเจ้า	ผู้น้อย	สมเด็จเจ้าพระยา	
ใต้เท้ากรุณา	ผู้น้อย	สมเด็จพระราชาคณะ, ขุนนางชั้นสูง, สตรีบรรดาศักดิ์ชั้นสูง	
ใต้เท้า	ผู้น้อย	พระราชาคณะ, ขุนนางผู้ใหญ่กว่า, สตรีบรรดาศักดิ์	
เธอ	ผู้ใหญ่	ผู้น้อยที่ยกย่อง	
เจ้า (๑)	ผู้ใหญ่	ผู้น้อย	
แก	ผู้ใหญ่	ผู้น้อย	
ท่าน	คนสุภาพ	คนสุภาพ	ปัจจุบันใช้ "คุณ"
หล่อน	ชายที่รัก	หญิงที่รัก	ปัจจุบันไม่นิยมใช้

บุรุษที่ ๓

สรรพนาม	แทนบุคคล
พระองค์	พระมหากษัตริย์, เจ้านายชั้นสูง
พระ, ธ (ในคำประพันธ์)	พระมหากษัตริย์, เจ้านายชั้นสูง
ท่าน	เจ้านาย, ขุนนางผู้ใหญ่กว่า, พระสงฆ์ ผู้นับถือ, คนสุภาพ
เธอ	ผู้ที่ยกย่อง
หล่อน	หญิงสาว (เช่น หล่อนเป็นคนมีปัญญา)
เขา	ผู้เสมอกัน, ผู้ไม่สนิทสนมกัน
แก	คนแก่ที่ไม่ใช่ผู้นับถือ
มัน	สัตว์ สิ่งของ

(๑) ดูตัวอย่างใน พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๖ ที่พระราชทานแก่เสือป่า นักเรียนมหาดเล็กหลวง นักเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ฯลฯ.

ข้อสี่ จะพูดถึง**คำแสดงกิริยาอาการและความมีความเป็น** ที่เรียกว่า **คำกริยา** ในไวยากรณ์ กริยาที่เปลี่ยนแปลงใช้ตามระเบียบราชาศัพท์ โดยมากมีอยู่แต่กริยาที่จะใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ กับเจ้านาย และมักจะใช้อย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน มีลักษณะดังนี้

๑. เป็นคำเฉพาะต่างหากจากคำกริยาสามัญ เช่น

ผทม ประทม บรรทม	=	นอน
ทอดพระเนตร	=	ดู มอง แล
เสวย	=	กิน
ประทับ	=	อยู่ อยู่กับที่
สรง	=	อาบน้ำ ล้าง
ตรัส ดำรัส	=	พูด
กริ้ว	=	โกรธ
โปรด	=	รัก ชอบ
ประชวร	=	ป่วย เจ็บ
ทรง	=	แปลได้มาก แล้วแต่นามข้างท้ายจะบ่งความ เช่น ทรงรถ ทรงเบ็ด ทรงธรรม ทรงศีล ทรงดนตรี ทรงพระโอสถ

๒. ใช้ **"ทรง"** เป็นกริยานุเคราะห์ นำหน้ากริยาธรรมดา เช่น **ทรงฟัง ทรงยินดี ทรง**ถวาย **ทรงรับ ทรง**ชุบเลี้ยง **ทรง**ผนวช เป็นต้น แต่จะใช้ **"ทรง"** นำหน้ากริยาที่เป็นราชาศัพท์สำหรับพระราชาและเจ้านายอยู่แล้ว (ตามข้อ ๑) ให้เป็น ทรงประชวร ทรงเสวย ทรงประทับ **ไม่ได้เป็นอันขาด**

๓. ใช้ **"ทรง"** นำหน้านามราชาศัพท์ให้เป็นกริยาวลีราชาศัพท์ เช่น **ทรง**พระกรุณา **ทรง**พระประชวร **ทรง**พระดำริ **ทรง**พระบังคน **ทรง**พระผนวช และกริยาราชาศัพท์ในรูปนี้มักใช้ในที่สูง เช่น "เจ้านายประชวร" แต่ "พระบาทสมเด็จเจ้าอยู่หัว**ทรง**พระประชวร"

๔. คำ **"ทรง"** จะใช้**นำกริยาที่มีนามราชาศัพท์ต่อท้ายมิได้** เช่น จะใช้ว่า ทรงมีพระมหากรุณา ทรงมีพระราชดำริ ทรงมีพระบรมราชโองการ ทรงเป็นพระราชโอรส ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทดังนี้ **ห้ามใช้** ควรใช้ว่า ทรงพระมหากรุณา (ตามข้อ ๓) หรือ มีพระมหากรุณา[๑] ทรงพระราชดำริ หรือ มีพระราชดำริ มีพระบรมราชโองการ เป็นพระราชโอรส ซูบ

---

(๑) คำว่า "ทรงพระมหากรุณาธิคุณ" ใช้เฉพาะมหากษัตริย์และอัครมเหสี เจ้านายชั้นรองลงมาใช้ "พระกรุณา"

พระองค์ ทอดพระเนตร สิ้นพระชนม์ เสียพระทัย ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท[๑]

๕. ใช้คำ **"เสด็จ"** นำหน้ากริยาบางคำทำนองเดียวกับใช้ **"ทรง"** นำ ก็ได้ และความหมายสำคัญจะอยู่ที่กริยาที่อยู่ข้างหลัง เช่น **เสด็จไป เสด็จกลับ เสด็จมา เสด็จขึ้น เสด็จลง เสด็จอยู่ เสด็จประพาส เสด็จผ่านพิภพ เสด็จดำรงราชย์ เสด็จสถิต เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เสด็จสวรรคต** ดังนี้

๖. เป็นคำบัญญัติแยกใช้ตามชั้นบุคคล กริยาพวกนี้จำเป็นต้องสังเกตจดจำเป็นคำๆ ไป ตัวอย่าง เช่น

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล	หมายเหตุ
ตาย	สวรรคต	พระมหากษัตริย์, พระบรมราชินี	
	เสด็จสวรรคต	พระราชินี, สมเด็จพระ-ปฐมบรมมหาชนก, สมเด็จพระบรมราชชนก, สมเด็จพระบรมราชชนนี, สมเด็จพระยุพราช, สมเด็จพระบวรราชเจ้า, พระราชาทั่วไป	
	ทิวงคต	กรมพระราชวังบวรฯ, พระราชาทั่วไป, เจ้านายที่ทรงฐานันดรศักดิ์สูงเป็นพิเศษ	- มีผู้เคยใช้ - เช่นสม เด็จพระอนุชาธิราช ในรัชกาลที่ ๖ หรือสมเด็จพระ-ราชปิตุลาบรม-พงศาภิมุข ในรัชกาลที่ ๗

(๑) ดูประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ประกาศฉบับที่ ๓๑๑ ด้วย

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล	หมายเหตุ
ตาย	สิ้นพระชนม์	เจ้านายตั้งแต่ชั้นพระองค์เจ้า ขึ้นไป, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, สมเด็จพระสังฆราช	
	ถึงชีพิตักษัย		- พูดสั้นๆ เป็นภาษาพูดว่า "สิ้นชีพ"
	สิ้นชีพิตักษัย	หม่อมเจ้า	
	มรณภาพ	พระสงฆ์, สามเณร	
	ถึงแก่พิราลัย	เจ้าประเทศราช, สมเด็จเจ้าพระยา ฯ	สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพทรงใช้คำนี้สำหรับเจ้า คุณพระ-ประยุรวงศ์
	ถึงแก่อสัญกรรม	เจ้าพระยา	- ควรใช้แก่ผู้เทียบเท่าด้วย
	ถึงแก่อนิจกรรม	พระยา	- ควรใช้แก่ผู้เทียบเท่าด้วย
	ถึงแก่กรรม	ขุนนางต่ำกว่าพระยา, คนสุภาพ	
	ล้ม	สัตว์ใหญ่, อสูร	เช่น ช้างล้ม ทศกัณฐ์ล้ม
	ตาย	สัตว์	
สั่ง	มีพระบรมราชโองการ (ดำรัส) เหนือเกล้าฯ สั่ง	พระมหากษัตริย์	
	มีพระราชเสาวนีย์เหนือเกล้าฯ สั่ง	พระบรมราชินี	
	มีพระราชโองการสั่ง	สมเด็จพระยุพราช	
	มีพระราชบัณฑูรสั่ง	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร	- ในปัจจุบัน

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล	หมายเหตุ
	มีพระราชบัญชาสั่ง	สมเด็จพระเทพรัตนราช-สุดาฯสยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระบรมราชชนนี	- ในปัจจุบัน
	มีพระบัญชาสั่ง	เจ้านายชั้นสูง	
	มีรับสั่ง	เจ้านาย	
	มีพระประสาธน์สั่ง	สมเด็จเจ้าพระยา	
	มีบัญชาสั่ง	ขุนนางชั้นสูง	
	มีคำสั่ง	ขุนนางชั้นรองลงมา	
เกิด	ทรงพระราชสมภพ	พระมหากษัตริย์, พระบรมราชินี, สมเด็จพระบรมราชชนนี, สมเด็จพระยุพราช, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, สมเด็จพระบรมราชกุมารี	
	ประสูติ	เจ้านาย	
กิน	เสวย	พระมหากษัตริย์, เจ้านาย,	
	ฉัน	พระสงฆ์	

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล	หมายเหตุ
กิน	รับพระราชทาน	ผู้น้อยทั่วไปใช้กราบบังคมทูลพระกรุณา และกราบบังคมทูลเจ้านายชั้นสูง	- หมายถึงกิน "ของดี" ถ้ากิน "ของไม่ดี" เช่น กินเหล้า กินกัญชา
	รับประทาน ใช้กับเจ้านายและสุภาพชน	เป็นคำสุภาพที่สุภาพชน	กินยาผิ่น กินยาพิษ ห้ามใช้ "รับประทาน" ให้ใช้ "กิน"
	กิน	สัตว์หรือบุคคล กินของไม่ดี หรือใช้เป็นสำนวน เช่น กินตัว กินหน้า กินหลัง กินกลางตลอดตัว	

๗. คำที่มีลักษณะดังคำในข้อ๖ ข้างต้น แต่เป็นคำสำหรับผู้น้อยที่จะต้องใช้แก่บุคคลชั้นต่างๆ เช่น

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล
ขอให้	ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวาย[๑] (ของเล็ก)	พระมหากษัตริย์, พระราชินี, พระยุพราช
	ขอพระราชทานน้อมเกล้าฯ ถวาย[๑] (ของใหญ่)	
	ขอพระราชทานถวาย[๑] (นามธรรม)	
	ขอพระราชทานถวาย, ขอพระทานถวาย	เจ้านายชั้นสูง
	ขอประทานถวาย	เจ้านาย, พระสังฆราช
	ขอถวาย	พระสงฆ์

---

(๑) ระบุพระปรมาภิไธย หรือ พระนามาภิไธยต่อท้าย

กริยา	ราชาศัพท์	ชั้นบุคคล
ให้	ทูลเกล้าฯ ถวาย (ของเล็ก)	พระราชินี, พระยุพราช,
	น้อมเกล้าฯ ถวาย (ของใหญ่)	พระบรมราชชนนี,
	ถวาย (สิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น	พระบรมราชกุมารี
	ถวายความเห็น ถวายชีวิต)	
	ถวาย	เจ้านาย, พระสงฆ์
ขอ	ขอพระราชทาน	พระมหากษัตริย์, พระราชินี,
		พระยุพราช, เจ้านายชั้นสูง
	ขอพระทาน[๑] ขอประทาน	เจ้านาย, พระสังฆราช
บอก	กราบบังคมทูลพระกรุณา	พระมหากษัตริย์
	กราบบังคมทูล	พระราชินี, พระยุพราช
	กราบทูล	เจ้านายชั้นสูงกว่าผู้พูด
	ทูล	เจ้านายผู้เสมอกันหรือเป็น
		ผู้น้อยกว่าผู้พูด
	กราบเรียน	ขุนนางชั้นสูง
	เรียน	ขุนนางชั้นรองลงมา คนสุภาพ
		ทั่วไป
	ถวายพระพร	พระสงฆ์ใช้กับพระมหา-
		กษัตริย์ และเจ้านาย
	เจริญพร	พระสงฆ์ใช้กับขุนนาง
		และคนสุภาพทั่วไป

ข้อห้า ในข้อนี้จะพูดถึง**คำวิเศษณ์ที่ใช้เป็นราชาศัพท์** คำวิเศษณ์ที่จัดว่าต้องเปลี่ยนแปลงใช้ให้เป็นราชาศัพท์มีอยู่แต่ ประติชญาวิเศษณ์ หรือ คำวิเศษณ์ที่แสดง "คำรับ" พวกเดียว และเมื่อใช้เป็นราชาศัพท์มีคำบัญญัติให้ใช้ต่างกันตามชั้นบุคคล จึงจำเป็นต้องศึกษาและจดจำเป็นรายคำไป ตัวอย่างเช่น

---

(๑) คำนี้ในสมัยก่อน เช่นในรัชกาลที่ ๕ ใช้กันมาก ปัจจุบันมารวมเข้ากับ "ขอประทาน" จึงเหลือคำเดียว

ผู้ใช้	ราชาศัพท์	สำหรับบุคคล
พระสงฆ์	ขอถวายพระพร	พระมหากษัตริย์, เจ้านาย
พระสงฆ์	เจริญพร	ขุนนาง, คนสุภาพ
ผู้น้อย (ชาย)	พระพุทธเจ้าข้าขอรับ,	
	รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม	พระมหากษัตริย์
ผู้น้อย (หญิง)	เพคะ, ใส่เกล้าใส่กระหม่อม	พระมหากษัตริย์
ผู้น้อย (ชาย)	พระพุทธเจ้าข้าขอรับ,[๑]	เจ้านายชั้นสูง
	พระพุทธเจ้าข้า	
ผู้น้อย (หญิง)	เพคะ, กระหม่อม	เจ้านายชั้นสูง
ผู้น้อย (ชาย)	ขอรับกระหม่อม, กระหม่อม	เจ้านายชั้นรองลงมา
ผู้น้อย (หญิง)	เพคะ	เจ้านายชั้นรองลงมา
ผู้น้อย (ชาย)	ขอรับใส่เกล้าใส่กระผม	สมเด็จเจ้าพระยา
	ขอรับกระผม	ขุนนางชั้นสูง
	ขอรับผม	ขุนนางชั้นรองลงมา
ขุนนางเสมอกัน	ขอรับ	ขุนนางเสมอกัน
คนสุภาพเสมอกัน	ขอรับ, ครับ	คนสุภาพ
ผู้น้อย (หญิง)	เจ้าค่ะ, ค่ะ	ขุนนาง, พระสงฆ์
ผู้น้อย (ชาย)	ขอรับ, ครับ	ขุนนาง, พระสงฆ์, คนสุภาพ
ผู้ใหญ่	จ้ะ	ผู้น้อย
คนสามัญ	จ้ะ	คนสามัญ

---

(๑) ในทางปฏิบัติในปัจจุบัน คำนี้ใช้กับพระมหากษัตริย์ด้วย เช่นใช้ในการกราบบังคมทูลรายงานตัวของทหาร เป็นต้น

ข้อหก ในข้อนี้จะพูดถึง **คำสุภาพ คำสุภาพ** ได้แก่ คำธรรมดาที่ต้องเปลี่ยนใช้ให้สุภาพ สงเคราะห์เป็นส่วนหนึ่งในราชาศัพท์ มีลักษณะตามที่กล่าวในตำราเป็น ๔ ลักษณะดังนี้

๑. ไม่ใช่คำกระด้าง ที่กล่าวอย่างขาดความเคารพ เช่น "หือ" "หา" "เออ" "โว้ย" หรือคำพูดห้วน ๆ เช่น "ไม่มี" "ไม่ใช่" "ไม่อยู่" "เปล่า" หรือใช้อาการพยักหน้าสั่นศีรษะแทนคำรับและคำปฏิเสธ

คำปฏิเสธต้องใช้ว่า "หามิได้" หรือ "มิได้" คำ "เปล่า" "ไม่มี" "ไม่อยู่" "ไม่ใช่" ต้องต่อท้ายด้วย "หามิได้" หรือ "มิได้" ด้วยเสมอ เช่น "เปล่า หามิได้" "ไม่ใช่ มิได้" "ไม่อยู่ มิได้"

๒. ไม่ใช่คำด่า คำหยาบ คำโลน คำที่ถือว่าสกปรก เช่น "อ้าย อี[๑] ขี้ เยี่ยว โกหก ห่า เหี้ย ตูด" คำเหล่านี้มีอยู่ในที่แห่งใดต้องหาทางเปลี่ยนแปลงหรือตัดออกเสีย เช่น "อ้ายนั่น อ้ายนี่" เปลี่ยนเป็น "คนนั้น คนนี้" หรือ "สิ่งนั้น สิ่งนี้" "ปลาอ้ายบ้า" ตัดเป็น "ปลาบ้า" "อีเลิ้ง อีแอ่น" เปลี่ยนเป็น "นางเลิ้ง นางแอ่น" "อีสุกอีใส อีแร้งอีกา" ตัดเป็น "สุกใส แร้งกา" "ขี้ เยี่ยว" ต้องใช้ "อุจจาระ ปัสสาวะ" หรือ "คูถ มูตร" "ขี้นก ขี้เลื่อย ขี้ดิน ขี้ตา" ต้องเปลี่ยนเป็น "มูลนก มูลเลื่อย มูลดิน มูลตา" "ขี้มูก" ว่า "น้ำมูก" "ดอกขี้เหล็ก" ว่า "ดอกเหล็ก" "ขนมขี้หนู" ว่า "ขนมทราย" "โกหก" ว่า " พูดปด" หรือ "พูดเท็จ"

๓. ไม่ใช่คำที่มักนำมาพูดเปรียบกับของหยาบ มีเปรียบกับอวัยวะเพศ เป็นต้น ข้อนี้ไม่จำเป็นต้องมีตัวอย่างก็ควรจะทราบแล้ว

๔. ไม่ใช่คำผวนที่ผวนกลับมาแล้วกลายเป็นคำหยาบ ข้อนี้ก็ไม่จำเป็นต้องมีตัวอย่างอีกเหมือนกัน

ข้อเจ็ด จะกล่าวแนะนำในเรื่อง**วิธีเพ็ดทูล** ที่เป็นเรื่องจำเป็นต้องศึกษาอีกเรื่องหนึ่งในการกราบบังคมทูลพระกรุณา เพ็ดทูลเจ้านาย ตลอดจนถึงกราบเรียนบุคคลชั้นสูงนั้น นอกจากจะต้องใช้ราชาศัพท์ให้ถูกต้องแล้ว ยังต้องใช้ถ้อยคำให้ถูกแบบแผนเป็นพิเศษด้วย ซึ่งมีผู้อธิบายวิธีการไว้หลายแห่ง[๒] ในที่นี้ขอแสดงโดยรวบรัด ดังนี้

---

(๑) คำว่า "อ้าย" กับ "อี" ถ้ามิได้ใช้ในความหมายที่หยาบ ก็ไม่เข้ากรณีนี้ เช่น เดือนอ้าย พี่อ้าย เจ้าอ้ายพระยา ว่าวอีลุ้ม เรืออีโปง อีโหน่อีเหน่ ดังนี้ไม่ต้องเดือดร้อนอะไร

(๒) ควรอ่านหนังสือราชาศัพท์ ฉบับของ กรรมารบุตร ประกอบเพื่อความแตกฉาน

๑. คำที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ เมื่อจะกราบบังคมทูลพระกรุณาโดยไม่มีพระราชดำรัสด้วยก่อน[๑] ต้องขึ้นคำนำว่า "ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม" แล้วจึงดำเนินเรื่อง เมื่อจบแล้วลงท้ายว่า "ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

ถ้ามีพระราชดำรัสสั่ง ให้กราบบังคมทูลรับว่า "พระพุทธเจ้าข้าขอรับ รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม" แล้วดำเนินเรื่อง และลงท้ายว่า "ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ" แต่ถ้าเป็นการด่วน ให้กราบบังคมทูลเนื้อเรื่องขึ้นก่อน แล้วลงท้ายว่า "พระพุทธเจ้าข้าขอรับ รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม" หรือ "ด้วยเกล้า" "ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ" หรือ "พระพุทธเจ้าข้าขอรับ รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม" แทนคำว่า "ขอรับ" ที่ใช้กับบุคคลธรรมดาทุกครั้งไป

๒. เมื่อจำเป็นจะต้องกล่าวถึงของหยาบและของสกปรก เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ ต้องใช้คำนำขึ้นก่อน อย่างที่ใช้คำว่า "ขอโทษ" แก่สุภาพชน ดังนี้

- พระมหากษัตริย์ ใช้ "ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณา"
- เจ้านายชั้นสูง ใช้ "ไม่ควรจะกราบบังคมทูล"
- เจ้านายชั้นรองลงมา ใช้ "ไม่ควรจะกราบทูล"
- ขุนนาง ใช้ "ไม่ควรจะกราบเรียน"

๓. เมื่อจะกล่าวถึงว่าตนเองได้รับความสุขสบายหรือปลอดภัยจากอันตราย ให้ใช้คำว่า "เดชะพระบารมีปกเกล้าฯ" ก่อนดำเนินเรื่อง

๔. เมื่อกล่าวถึงเรื่องที่ได้รับอนุเคราะห์ด้วยประการต่าง ๆ ให้ใช้ "พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ" ต่อท้ายเรื่อง สำหรับกราบบังคมทูลพระกรุณา และใช้ "พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ" สำหรับเจ้านาย หรือจะใช้คำนี้กับพระมหากษัตริย์ก็ได้

๕. เมื่อกล่าวถึงเรื่องที่พลาดพลั้งหรือเกรงจะพลาดพลั้งไป ซึ่งจะต้องแสดงความเสียใจเป็นธรรมดา ในมารยาทการพูด ให้ใช้คำว่า "พระราชอาญา (อาชญา) เป็นล้นเกล้าฯ (ไม่พ้นเกล้าฯ)" ต่อท้ายเรื่อง สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินีและพระยุพราช และใช้คำว่า "พระอาญา (อาชญา) เป็นล้นเกล้าฯ (ไม่พ้นเกล้าฯ)" ต่อท้ายเรื่อง สำหรับเจ้านายชั้นสูง

---

(๑) ในการปฏิบัติจริง การกราบบังคมทูลรับคำว่า "พระพุทธเจ้าข้าขอรับ รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม" ได้ยินผู้ใหญ่รุ่นเก่าท่านพูดลัดให้สั้น ฟังเป็นเสียงว่า "พ่ะย่ะค่ะ ขะรับ" แต่บัดนี้มักพูดกันว่า "พระพุทธเจ้าข้า" บ้าง "พุทธเจ้าข้า" บ้าง

บทที่ ๒
ราชาศัพท์หมวดต่าง ๆ

คำศัพท์เนื่องในพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์แต่ละลำดับชั้น ได้จำแนกหมวดของคำราชาศัพท์ไว้แต่ละประเภท ดังนี้

หมวดที่ ๑ ขัตติยตระกูล
หมวดที่ ๒ ร่างกาย
หมวดที่ ๓ อาการ
หมวดที่ ๔ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ภาชนะใช้สอย และเครื่องใช้ทั่วไป
หมวดที่ ๕ ศัพท์ที่ใช้ในการพระราชพิธี และ การพระราชกุศล
หมวดที่ ๖ สัตว์และเบ็ดเตล็ด
หมวดที่ ๗ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และเครื่องราชูปโภค
หมวดที่ ๘ พระราชนิเวศน์ มนเทียรสถาน
หมวดที่ ๙ ยานพาหนะ
หมวดที่ ๑๐ ลักษณนาม (อักขรานุกรมปลายบาทสังขยา)

หมวดที่ ๑ ขัตติยตระกูล

ขัตติยตระกูล แปลว่า ตระกูลของพระมหากษัตริย์ หมายถึงพระมหากษัตริย์ เจ้านายทุกชั้น หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ตลอดจนบรรดาท่านผู้ที่ใช้ราชสกุลโดยกำเนิดทุกท่าน ขัตติยตระกูลของไทย มีคำใช้เป็นทางการว่า ราชสกุล ราชตระกูล หรือ ราชนิกูล

พระบรมอรรคราชบรรพบุรุษ [๑] - บรรพบุรุษของพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก - หมายถึง สมเด็จพระบรมชนกาธิบดี แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช

พระปัยกา พระไปยกา [๒] - ปู่ทวด ตาทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย หมายถึง ทวด ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ และแม้มิใช่เจ้านาย

พระบรมไปยกา - ปู่ทวด ตาทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระบรมปัยกา - ปู่ทวด ตาทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ทวด ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

สมเด็จพระบรมปัยกาธิบดี สมเด็จพระมหาปัยกาธิบดี [๓] - ปู่ทวด ตาทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ทวด ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ทรงศักดิ์สูงเป็นพิเศษ

สมเด็จพระบรมปัยกาธิราช - ปู่ทวด ตาทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ทวด ที่เป็นพระมหากษัตริย์

---

(๑) ดูประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ พ.ศ. ๒๔๐๔ - ๒๔๐๗ (ฉบับที่ ๒๒๔)

(๒) ศัพท์บาลีว่า ปยุยก เขียนตามแบบโบราณเป็น ไปยกา

(๓) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้คำนี้ หมายถึง สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ดูประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ (ฉบับที่ ๒๒๔)

พระปัยยิกา, พระไปยิกา[๑]	-	ย่าทวด ยายทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง ทวด ที่มิใช่เจ้านาย
สมเด็จพระปัยยิกา	-	ย่าทวด ยายทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ทวด ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
สมเด็จพระบรมปัยยิกา	-	ย่าทวด ยายทวด ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ทวด ที่เป็นสมเด็จพระบรมราชินี หรือพระบรมวงศ์ที่ทรงศักดิ์สูงเป็นพิเศษ
พระเปตามหัยกา, พระเปตามไหยกา[๒] (เขียนแบบเก่า)	-	ปู่ทวด (แปลตามศัพท์ว่า ปู่หรือตาของพ่อ) เดิมแปลกันว่า พ่อของปู่ ของตา (ปู่ทวด ตาทวด)
พระมาตามหัยกา, พระมาตามไหยกา[๒], พระบรมราชมาตามหัยกา[๓]	-	ตาทวด (ปู่หรือตาของแม่) เดิมแปลกันว่า พ่อของย่า ของยาย (ปู่ทวด ตาทวด)
พระเปตามหัยยิกา, พระเปตามไหยิกา[๒]	-	ย่าทวด (ย่าหรือยายของพ่อ) เดิมแปลกันว่า แม่ของปู่ ของตา (ย่าทวด ยายทวด)
พระมาตามหัยยิกา, พระมาตามไหยิกา[๒]	-	ยายทวด (ย่าหรือยายของแม่) เดิมแปลกันว่า แม่ของย่า ของยาย (ย่าทวด ยายทวด)

---

(๑) ศัพท์บาลีว่า ปยฺยิกา เขียนตามแบบโบราณเป็น ไปยิกา

(๒) สี่คำนี้ ตำราราชาศัพท์เก่ามิได้แปลดังที่แปลไว้ข้างบน แต่แปลอธิบายไว้สับสนจับหลักจับความไม่ได้แน่นอน จึงได้แปลใหม่ให้ลงตัว และน่าจะด้วยเหตุที่ตำราเก่าแปลความสับสนนี้เอง ท่านจึงใช้แต่ คำศัพท์ "ปัยกา" กับ "ปัยยิกา" กันเป็นพื้น

(๓) ใช้สำหรับ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๕

พระอัยกา, พระไอยกา (เขียนแบบเก่า)	- ปู่ ตา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง ปู่และตา ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ หรือแม้มิใช่เจ้านาย
พระบรมอัยกา	- ปู่ ตา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระบรมอัยกา	- ปู่ ตา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ปู่ ตา ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
สมเด็จพระบรมอัยกาธิบดี	- ปู่ ตา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ปู่ ตา ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ทรงศักดิ์สูงเป็นพิเศษ
สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช	- ปู่ ตา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ปู่ ตา ที่เป็นพระมหากษัตริย์
พระอัยยิกา (หรือ พระไอยิกา และ พระไอยกี ที่ใช้ตามแบบเก่า)	- ย่า ยาย ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง ย่า ยาย ที่มิได้เป็นเจ้านายชั้นสูง หรือแม้มิใช่เจ้านาย

พระบรมอัยยิกา	-	ย่า ยาย ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระบรมอัยยิกา, สมเด็จพระอัยยิกา, พระบรมมไหยิกาเธอ[๑]	-	ย่า ยาย ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ย่า ยาย ที่เป็นพระมเหสี หรือ เป็นเจ้านายที่มีพระอิสริยศักดิ์เทียบเท่า สมเด็จพระบรมราชชนนีของพระมหากษัตริย์
พระชนก[๒], พระบิดา, พระบิดร	-	พ่อ ใช้สำหรับเจ้านาย หมายถึง พ่อ ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ หรือแม้มิใช่เจ้านาย
พระราชบิดา	-	พ่อ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง พ่อ ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ หรือแม้มิใช่เจ้านาย
สมเด็จพระราชบิดา	-	พ่อ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ที่ยังมิได้รับ พระบรมราชาภิเษก หมายถึง พ่อที่เป็นเจ้าฟ้า
สมเด็จพระบรมราชชนก, สมเด็จพระบรมราชบิดา, สมเด็จพระบรมชนกาธิบดี	-	พ่อ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับ พระบรมราชาภิเษกแล้ว หมายถึง พ่อ ที่เป็นเจ้าฟ้าทรงพระอิสริยศักดิ์สูง เสมอด้วยพระมหาอุปราช

---

(๑) เป็นคำนำพระนาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดารัตนราชประยูร เมื่อครั้งทรงเป็น กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูรฯ ในรัชกาลที่ ๕ "ให้ได้รับพระบรมราชอิสริยยศใหญ่ยิ่งขึ้น สูงเสมอสมเด็จพระบรมราชินีนาถ"

(๒) ตัวอย่าง : พระชนกของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี มีพระนามว่า ทอง

สมเด็จพระบรมชนกนาถ, สมเด็จพระบรมชนกาธิราช	-	พ่อ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง พ่อ ที่เป็นพระมหากษัตริย์
พระมารดา, พระชนนี [๑], พระมารดร	-	แม่ ใช้สำหรับเจ้านาย หมายถึง แม่ที่เป็นเจ้านาย หรือแม้มิใช่เจ้านาย
พระราชชนนี, พระราชมารดา	-	แม่ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง แม่ ที่มิได้เป็นพระมเหสี หรือแม้เป็นเจ้านายที่ทรงอิสริยศักดิ์สูง
สมเด็จพระราชชนนี	-	แม่ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง แม่ ที่เป็นเจ้านายที่ทรงอิสริยศักดิ์สูง
สมเด็จพระบรมราชชนนี, สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง	-	แม่ ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง แม่ ที่เป็นสมเด็จพระบรมราชินี หรือเทียบเท่าสมเด็จพระบรมราชินี
พระปิตุลา	-	ลุง อา (พี่ชาย น้องชายของพ่อ) ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง ลุง อา ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ หรือแม้มิใช่เจ้านาย
พระราชปิตุลา	-	ลุง อา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ลุง อา ที่มิใช่พระมหากษัตริย์ หรือแม้มิใช่เจ้านาย

---

(๑) ตัวอย่าง : พระชนนีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี มีพระนามว่า สั้น

สมเด็จพระราชปิตุลา	-	ลุง อา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ลุง อา ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
สมเด็จพระราชปิตุลาธิบดี, สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข [๑]	-	ลุง อา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ลุง อา ที่เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ทรงศักดิ์สูงเป็นพิเศษ
สมเด็จพระบรมราชปิตุลา หรือ สมเด็จพระปิตุลาธิราช	-	ลุง อา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ลุง อา ที่เป็นพระมหากษัตริย์
พระปิตุจฉา	-	ป้า อา (พี่สาว น้องสาวของพ่อ) ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ป้า อา ที่มิใช่สมเด็จพระบรมราชินี หรือแม้มิใช่เจ้านาย
สมเด็จพระปิตุจฉา, สมเด็จพระราชปิตุจฉา, สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้า	-	ป้า อา ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ป้า อา ที่เป็นพระมเหสี หรือเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ทรงศักดิ์สูง
พระมาตุลา	-	ลุง น้า (พี่ชาย น้องชายของแม่) คำนี้ยังไม่ปรากฏว่ามีใช้ในรูปอื่นที่สูงขึ้นไป หากมีเหตุจำเป็นต้องใช้ ก็ผูกคำขึ้นใช้ได้ โดยอนุโลมตามคำอื่น ๆ ที่มีใช้อยู่

---

(๑) หมายเฉพาะถึง สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช พระองค์เดียว และในรัชกาลที่ ๗ ใช้คำนี้เป็นคำนำพระนามด้วย

พระมาตุลานี	-	ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้ (เมียของพี่ชาย น้องชายของแม่)
พระมาตุจฉา	-	ป้า น้า (พี่สาว น้องสาวของแม่) ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง ป้า น้า ที่มิได้เป็นเจ้านาย ชั้นสูง หรือแม้มิใช่เจ้านาย
สมเด็จพระมาตุจฉา, สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า	-	ป้า น้า ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง ป้า น้า ที่เป็นพระมเหสี หรือ เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ทรงศักดิ์สูง
พระอาว์ [๑] พระอา	-	น้องของพ่อ อาว์ เป็นคำราชาศัพท์เก่า
พระเชษฐา, [๒] พระเชษฐภาดา, พระเชษฐภาตา	-	พี่ชาย ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย หมายถึง พี่ ที่ใช้เป็นกลาง ๆ
พระเจ้าพี่ยาเธอ	-	พี่ชาย ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึง พี่ ที่เป็นพระองค์เจ้า
สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ, สมเด็จพระเชษฐา	-	พี่ชาย (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระโสทรเชษฐภาดา, สมเด็จพระโสทรเชษฐา	-	พี่ชายร่วมท้อง ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิบดี	-	พี่ชาย ที่ทรงพระอิสริยศักดิ์สูงเป็นพิเศษ ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช	-	พี่ชาย(ที่เป็นพระมหากษัตริย์)ของพระมหากษัตริย์

---

(๑) 'อาว์' หมายถึง อาผู้ชาย รวมถึง อาเขย
'อา' หมายถึง อาผู้หญิง รวมถึง อาสะใภ้

(๒) เชษฐา เป็นคำที่ไทยใช้ ในภาษาบาลีและสันสกฤต มิได้หมายความว่า พี่ชาย แต่หมายถึงผู้เป็นใหญ่

พระเชษฐภคินี	-	พี่สาว (ที่เป็นเจ้านาย) ของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย
สมเด็จพระเชษฐภคินี	-	พี่สาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระโสทรเชษฐภคินี	-	พี่สาวร่วมท้อง (ที่เป็นเจ้านาย) ของพระมหากษัตริย์
พระเจ้าพี่นางเธอ,	-	พี่สาว (ที่เป็นพระองค์เจ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ	-	พี่สาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
พระอนุชา, (๑) พระกนิษฐา, (๒) พระกนิษฐภาดา	-	น้องชาย ของพระมหากษัตริย์ และ เจ้านาย
พระราชอนุชา	-	น้องชาย ของพระมหากษัตริย์
พระเจ้าน้องยาเธอ	-	น้องชาย (ที่เป็นพระองค์เจ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, สมเด็จพระอนุชา	-	น้องชาย (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระราชโสทรานุชา	-	น้องชายร่วมอุทรของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระอนุชาธิราช	-	น้องชาย (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์และสมมติขึ้นเป็นรัชทายาทผู้จะสืบราชสันตติวงศ์
พระกนิษฐภคินี	-	น้องสาว ของพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย
พระเจ้าน้องนางเธอ	-	น้องสาว (ที่เป็นพระองค์เจ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ, สมเด็จพระกนิษฐภคินี	-	น้องสาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระโสทรกนิษฐภคินี	-	น้องสาวร่วมท้องของพระมหากษัตริย์
พระภาดา, พระภราดร	-	พี่ชาย น้องชาย ลูกพี่ลูกน้องที่เป็นชายของพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย
พระราชภาดา, พระราชภราดร	-	พี่ชาย น้องชาย ลูกพี่ลูกน้องที่เป็นชายของพระมหากษัตริย์

---

(๑) คำนี้ในภาษาเดิมหมายถึง น้องสาว

(๒) คำนี้ในภาษาเดิมใช้เป็นคำประกอบ แปลว่า เล็ก น้อย

สมเด็จพระภราดร [๑]	-	พี่ชายน้องชาย(ที่เป็นเจ้าฟ้า)ของพระมหากษัตริย์
พระภคินี	-	พี่สาว น้องสาว ลูกพี่ลูกน้องที่เป็นหญิง ของพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย
สมเด็จพระภคินี, [๒] สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ	-	พี่สาว น้องสาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ลูกพี่ลูกน้อง ของพระมหากษัตริย์
โอรส, บุตร	-	ลูกชาย (ที่มิได้เป็นเจ้า) ของเจ้านาย คือหม่อมราชวงศ์ที่เป็นลูกชายของพระองค์เจ้า หรือ หม่อมเจ้า
พระโอรส, พระบุตร	-	ลูกชาย (ที่เป็นเจ้า) ของเจ้านาย
พระราชโอรส, พระราชบุตร, พระเจ้าลูกยาเธอ	-	ลูกชาย (ที่เป็นพระองค์เจ้า) ของพระมหากษัตริย์
พระบรมราชโอรส, สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ,	-	ลูกชาย (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า	-	ลูกชาย ของพระมหากษัตริย์ ที่ประสูติแต่สมเด็จพระอัครมเหสี และจะเป็นผู้สืบราชสมบัติสนองพระองค์ต่อไป เป็นคำดั้งเดิมในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยา
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร	-	ลูกชาย ของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระรัชทายาทสืบสนองพระองค์ เป็นคำแรกมีในรัชกาลที่ ๕ ใช้แทนคำ สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าที่กล่าวแล้ว ทรงพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น

---

(๑) (๒) ประกาศพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ ๖ แห่งหนึ่งมีว่า "สมเด็จพระภราดรและสมเด็จพระภคินีทุกพระองค์ บรรดาที่ได้มีพระชนมพรรษาเจริญวัยแล้ว ก็ได้ทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม (ภราดร กับ ภคินี ในที่นี้ หมายถึงพี่น้องชายและหญิง) ส่วนในพระนาม "สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ" ย่อมหมายถึงลูกพี่ลูกน้องที่เป็นหญิง

ธิดา, บุตรี	-	ลูกสาว (ที่มิได้เป็นเจ้า) ของเจ้านาย (คือหม่อมราชวงศ์ที่เป็นลูกสาวของพระองค์เจ้า หรือหม่อมเจ้า)
พระธิดา, พระบุตรี	-	ลูกสาว (ที่เป็นเจ้า) ของเจ้านาย
พระราชธิดา, พระราชบุตรี, พระเจ้าลูกเธอ [๑]	-	ลูกสาว (ที่เป็นพระองค์เจ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ	-	ลูกสาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ[๒] สยามบรมราชกุมารี	-	ลูกสาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์ และทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าฟ้าชั้นพิเศษ ทรงพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น
นัดดา		หลานชาย หลานสาว ที่เป็นลูกของหม่อมเจ้า
พระนัดดา	-	หลานชาย หลานสาว ที่เป็นลูกของลูกเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป
พระราชนัดดา, หลานหลวง	-	หลานชาย หลานสาว ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งกล่าวรวม ๆ
พระหลานเธอ	-	หลานชาย หลานสาว ของพระมหากษัตริย์ ที่ยกเป็นพระองค์เจ้า (เทียบพระวรวงศ์เธอ)
พระเจ้าหลานเธอ	-	หลานชาย หลานสาว ของพระมหากษัตริย์ ที่เป็นพระองค์เจ้า (เทียบพระเจ้าวรวงศ์เธอ)
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ	-	หลานชาย หลานสาว (ที่เป็นเจ้าฟ้า) ของพระมหากษัตริย์
พระภาคิไนย	-	หลานชาย หลานสาว ที่เป็นลูกของพี่สาว หรือน้องสาว ของพระมหากษัตริย์

---

(๑) "พระเจ้าลูกเธอ" นี้ ใช้หมายถึง พระราชโอรสธิดา โดยส่วนรวมได้ด้วย

(๒) คำนี้เป็นพระสามัญนามบอกเครือญาติ หมายถึง พระอิสริยศักดิ์แสดงฐานันดร ส่วนพระนามาภิไธยของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี คือ สมเด็จเจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ

พระภาติยะ	-	หลานชาย หลานสาว ที่เป็นลูกของพี่ชาย หรือน้องชาย ของพระมหากษัตริย์
พระภาติกะ [๑]	-	ในภาษาบาลีหมายถึง พี่ชาย หรือน้องชาย ของพระมหากษัตริย์ (มีผู้แปลว่า "ชายที่สืบมาแต่พี่ชายหรือน้องชาย" ด้วย)
พระภาติกา [๒]	-	กล่าวกันว่า ในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำนำพระนาม สมเด็จฯ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ว่า "สมเด็จพระเจ้าภาติกาเธอ" ซึ่งย่อมหมายถึง "ลูกสาวของพี่ชาย" (หรือ หญิงที่สืบมาแต่พี่ชาย)
ปนัดดา	-	เหลนชายหญิง ของหม่อมเจ้า
พระปนัดดา	-	เหลนชายหญิง ของเจ้านายตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไป
พระราชปนัดดา	-	เหลนชายหญิง ของพระมหากษัตริย์
พระสามี, พระสวามี, พระภัสดา [๓]	-	สามี ของเจ้านาย
พระบรมราชสวามี	-	พระมหากษัตริย์ที่เป็นพระสวามีของพระอัครมเหสี หรือพระมเหสีรอง
พระอัครมเหสี, พระมเหสี	-	ภรรยาเอก ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ	-	ภรรยาเอก หรือ พระอัครมเหสี ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ทรงบริหารราชการแผ่นดินต่างพระองค์มาแล้ว

---

(๑) (๒) ดูหนังสือเรื่องราชาศัพท์ ฉบับของ กรรมารบุตร พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสรรสารกิจ (เคล้า คชนันทน์) ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๐๓ (หน้า ๑๐)

(๓) "พระภัสดา" แต่ก่อนมักใช้หมายถึง สามี (ที่มิได้เป็นเจ้า) เช่นใช้ว่า "สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี พระภัสดาทรงนามว่า หม่อมเสม เป็นที่พระอินทรรักษา เจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายพระราชวังบวรฯ"

สมเด็จพระบรมราชินี	- ภรรยาเอก หรือ พระอัครมเหสี ของพระมหากษัตริย์
สมเด็จพระราชินี	- ภรรยาเอก หรือ พระอัครมเหสี ของพระมหากษัตริย์ที่ยังมิได้รับพระบรมราชาภิเษก
สมเด็จพระบรมราชเทวี	- ภรรยารอง หรือ พระอัครมเหสีรอง (ที่เป็นเจ้านาย) ของพระมหากษัตริย์
พระอัครราชเทวี, พระอัครชายาเธอ, พระราชชายา	- ภรรยารอง หรือ พระมเหสีรอง (ที่เป็นเจ้านาย) ของพระมหากษัตริย์
เจ้าคุณจอมมารดา	- ภรรยา (ที่มิได้เป็นเจ้านาย) และมีพระเจ้าลูกเธอ จึงทรงยกย่องให้มีศักดิ์สูงเป็นพิเศษ เรียกว่าพระสนมเอกของพระมหากษัตริย์
เจ้าจอมมารดา	- ภรรยา (ที่มิได้เป็นเจ้านาย) และมีพระเจ้าลูกเธอ เรียกว่า พระสนมของพระมหากษัตริย์
เจ้าจอม	- ภรรยา (ที่มิได้เป็นเจ้านาย) และไม่มีพระเจ้าลูกเธอ
จอมมารดา	- พระสนม ที่มีพระโอรสธิดา ของกรมพระราช-วังบวรวิไชยชาญ
พระชายา	- ภรรยาเอก (ที่เป็นเจ้าฟ้า, พระองค์เจ้า) ของเจ้านาย
ชายา	- ภรรยาเอก (ที่เป็นหม่อมเจ้า) ของเจ้านาย

หม่อม	-	ภรรยา (ที่เป็นสามัญชน) ของกรมพระราชวังบวรฯ และของเจ้านาย
หม่อมห้าม	-	ภรรยา (ที่เป็นหม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ตลอดจนสามัญชน) ของเจ้านาย
พระชามาดา	-	ลูกเขย ของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย
พระสุณิสา	-	ลูกสะใภ้ ของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย
สะใภ้หลวง, สะใภ้หลวงพระราชทาน	-	พระชายาของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์บางแห่งเรียกพระชายาพระราชทาน
พระสสุระ, พระสัสสุระ	-	พ่อผัว พ่อตา
พระสัสสุ	-	แม่ผัว แม่ยาย
พระบรมวงศานุวงศ์	-	เป็นศัพท์สนธิ ประกอบด้วยคำ บรมวงศ์ กับ อนุวงศ์ คำแรกหมายถึงพระราชวงศ์ชั้นสูงตั้งแต่พระราชโอรส พระราชธิดาขึ้นไป คำหลังหมายถึงพระราชวงศ์ที่ทรงศักดิ์เป็นพระนัดดา พระปนัดดา ของพระมหากษัตริย์ และมีพระยศเป็นพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้า
พระราชวงศ์ หรือเจ้านาย	-	เชื้อพระวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป
ราชตระกูล	-	บรรดาบุคคลผู้อยู่ในราชสกุลทุกมหาสาขา อันสืบสายมาแต่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในพระบรมราชจักรีวงศ์
ราชินิกูล	-	บรรดาบุคคลที่อยู่ข้างสมเด็จพระบรมราชินี
พระญาติ	-	ญาติของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย

พระราชญาติ	-	ญาติทางสมเด็จพระบรมราชินี
พระบรมญาติ [๑]	-	เจ้าคุณราชินิกูลที่พระมหากษัตริย์ทรงยกย่องว่าเป็นญาติ
เจ้าครอก	-	ผู้มีเชื้อสายเจ้าโดยกำเนิด
เจ้าขรัว, ขรัวตา, ขรัวยาย	-	สามัญชนที่เป็นตายายของพระองค์เจ้าลูกหลวง

---

(๑) *ดูประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๔ ภาค ๖ ประกาศที่ ๒๐๒ และหนังสือตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงชูชาติ กำภู เมื่อ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๑๑) หน้า ๖๓-๖๔*

หมวดที่ ๒ ร่างกาย

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระเจ้า	หัว ศีรษะ ของพระมหากษัตริย์
พระเศียร	หัว ศีรษะ
พระสิรัฐิ [๑], พระสีสกฏาหะ[๒], กะโหลกพระเศียร	กะโหลกศีรษะ
เส้นพระเจ้า	เส้นผม ของพระมหากษัตริย์
พระเกศา, พระเกศ, พระศก	เส้นผม
ไรพระเกศ, ไรพระเกศา, ไรพระศก	ไรผม
ขมวดพระศก, ขมวดพระเกศา	ขมวดผมที่เป็นก้นหอย
พระโมลี, พระเมาลี	จุก หรือมวยผม
พระจุไร	ไรจุก ไรผม
พระจุฑามาศ	มวยผม ท้ายทอย
พระเวณิ	เปียผม ช้องผม
พระนลาฏ	หน้าผาก
พระขนง, พระภมู	คิ้ว
พระอุณาโลม	ขนหว่างคิ้ว
พระเนตร, พระนัยนะ, พระจักษุ	ดวงตา
พระเนตรดำ, ดวงพระเนตรดำ	ตาดำ
พระเนตรขาว, ดวงพระเนตรขาว	ตาขาว
พระกนีนิกา, พระเนตรดารา [๓]	แก้วตา
หนังพระเนตร, หลังพระเนตร	หนังตา เปลือกตา หรือหลังตา
พระโลมจักษุ, ขนพระเนตร	ขนตา

(๑) - (๒) คำเพิ่มใหม่ อ่านว่า สิ-รัด-ถิ มาจากมหาสติปัฏฐานสูตร คำที่ลงท้าย ฐิ อ่านว่า ถิ ทุกคำ

(๓) คำเพิ่มใหม่

ราชาศัพท์	ความหมาย
ขอบพระเนตร	ขอบตา
ม่านพระเนตร	ม่านตา
ต่อมพระเนตร	ต่อมน้ำตา ท่อน้ำตา
พระอัสสุธารา, พระอัสสุชล, น้ำพระเนตร	น้ำตา
พระนาสิก, พระนาสา	จมูก
สันพระนาสิก, สันพระนาสา	สันจมูก
ช่องพระนาสิก	ช่องจมูก
พระโลมนาสิก, ขนพระนาสิก	ขนจมูก
พระปราง	แก้ม
พระกำโบล, กระพุ้งพระปราง	กระพุ้งแก้ม
พระมัสสุ	หนวด
พระทาฐิกะ, พระทาฒิกะ	เครา หนวดที่คาง
พระโอษฐ์	ปาก ริมฝีปาก(๑)
พระตาลุ, เพดานพระโอษฐ์	เพดานปาก
พระทนต์	ฟัน
พระทันตมังสะ, พระทันตมังสา (๒)	เหงือก
ไรพระทนต์	ไรฟัน
พระทาฐะ, พระทาฒะ	เขี้ยว
พระกราม (๓)	ฟันกราม
พระชิวหา	ลิ้น
ต้นพระชิวหา, มูลพระชิวหา	ต้นลิ้น ลิ้นไก่ โคนลิ้น
พระหนุ (๔)	คาง
ต้นพระหนุ	ขากรรไกร ขากรรไตร หรือขาตะไกร

---

(๑) ราชาศัพท์ของหม่อมอนุวัตร เรียกว่า "ไพรพระโอษฐ์"

(๒) คำเพิ่มใหม่

(๓) พบคำว่า พระทัษฎรา หมายถึง ฟันกราม ในหนังสืออภิธานศัพท์ สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ ของนายร้อยเอกหลวง-บวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย)

(๔) อ่านว่า หะ - นุ

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระกรรณ	หู ใบหู
ช่องพระโสต, ช่องพระกรรณ	ช่องหู
พระพักตร์	ดวงหน้า
พระศอ	คอ
พระกัณฐมณี [๑]	ลูกกระเดือก
ลำพระศอ	ลำคอ
พระชัตตุ [๒]	คอต่อ
พระรากขวัญ	ไหปลาร้า
พระอังสา	บ่า ไหล่
พระอังสกุฏ	จะงอยบ่า
พระพาหา, พระพาหุ	แขน (ตั้งแต่ไหล่ถึงข้อศอก)
พระกร	ปลายแขน (ตั้งแต่ข้อศอกถึงข้อมือ)
พระกัปประ, พระกโบระ	ข้อศอก
พระกัจฉะ	รักแร้
พระกัจฉโลมะ	ขนรักแร้
พระหัตถ์	มือ
ข้อพระกร, ข้อพระหัตถ์	ข้อมือ
ฝ่าพระหัตถ์	ฝ่ามือ
หลังพระหัตถ์	หลังมือ
พระองคุลี, นิ้วพระหัตถ์	นิ้วมือ

---

(๑) จากหนังสือพจนานุกรมของ Atte

(๒) คำเพิ่มใหม่ จาก อภิธานัปปทีปิกาฯ หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธฯ

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระอังกุฐ	นิ้วหัวแม่มือ
พระดัชนี	นิ้วชี้
พระมัชฌิมา	นิ้วกลาง
พระอนามิกา	นิ้วนาง
พระกนิษฐา	นิ้วก้อย
ข้อนิ้วพระหัตถ์, พระองคุลีบัพ	ข้อนิ้วมือ
พระมุฐิ [๑] กำพระหัตถ์	กำมือ กำหมัด กำปั้น
พระนขา, พระกรชะ	เล็บ
พระอุระ, พระทรวง	อก
พระหทัย, พระกมล	หัวใจ
พระถัน, พระเต้า, พระปโยธร [๒]	เต้านม
ยอดพระถัน, พระจูจุกะ [๓]	หัวนม
พระกษิรธารา	น้ำนม
พระครรโภทร, พระคัพโภทร	มีครรภ์ มีท้อง
พระอุทร	ท้อง
พระนาภี	สะดือ ท้อง
พระสกุล, พระครรภมล	รก สิ่งที่ติดมากับสายสะดือเด็กในครรภ์
สายพระสกุล [๔]	สายรก
กล่องพระสกุล	มดลูก
พระกฤษฎี, บั้นพระองค์, พระกฏิ	สะเอว เอว
พระปรัศว์ [๕]	สีข้าง
พระผาสุกะ[๖]	ซี่โครง

---

(๑) จาก สยามบาลีอภิธาน ของ นาคะประทีป มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๐ ตามแบบฉบับเดิม

(๒) คำเพิ่มใหม่ จาก อภิธานัปปทีปิกาฯ ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

(๔) พบอีกคำหนึ่งใช้ว่า สายพระนาภี

(๕) อีกอย่างหนึ่งหมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้าง ปีกซ้ายขวาของพระที่นั่ง

(๓) (๖) คำเพิ่มใหม่ จาก สยามบาลีอภิธาน ของ นาคะประทีป

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระปฤษฎางค์, พระขนอง	หลัง
พระโสณี	ตะโพก
พระที่นั่ง	ก้น, ที่นั่งทับ
พระวัตถิ [๑]	กระเพาะปัสสาวะ
พระคุยหฐาน, พระคุยหประเทศ	องค์ที่ลับชาย
พระโยนี	องค์ที่ลับหญิง
พระอัณฑะ	ลูกอัณฑะ
พระอูรุ	ต้นขา โคนขา ขาอ่อน
พระเพลา	ขา ตัก
พระชานุ	เข่า
พระชงฆ์	แข้ง
หลังพระชงฆ์	น่อง
พระโคปผกะ	ตาตุ่ม
นิ้วพระบาท [๒]	นิ้วเท้า
พระบาท	เท้า
ข้อพระบาท	ข้อเท้า
หลังพระบาท	หลังเท้า
ฝ่าพระบาท	ฝ่าเท้า
พระปัณหิ, พระปราษณี, ส้นพระบาท	ส้นเท้า
พระฉวี	ผิวหนัง ผิวกาย
พระฉายา	เงา
พระโลมา	ขน
ผิวพระพักตร์, พระราศี	ผิวหน้า

---

(๑) คำเพิ่มใหม่ จาก สยามบาลีอภิธาน ของ นาคะประทีป

(๒) นิ้วพระบาท แต่ละนิ้วมีชื่อเรียกเหมือนคำสามัญ เช่น นิ้วพระบาทใหญ่ นิ้วพระบาทชี้ นิ้วพระบาทกลาง นิ้วพระบาทนาง นิ้วพระบาทก้อย จากราชาศัพท์ฉบับเขียน ของ หม่อมอนุวัฒน์วรพงศ์ (หม่อมราชวงศ์สิงหนัท ปราโมช)

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระมังสา	เนื้อ
กล้ามพระมังสา	กล้ามเนื้อ
พระอสา	สิว
พระปีหกะ	ไฝ ขี้แมลงวัน
พระปัปผาสะ	ปอด
พระยกนะ (๑)	ตับ
พระวักกะ	ไต (โบราณว่าม้าม)
พระปิหกะ	ม้าม (โบราณว่าไต)
พระอันตะ	ไส้ใหญ่
พระอันตคุณ	ไส้น้อย, ไส้ทบ
พระกุญชะ (๒)	ไส้พุง
พระนหารู	เส้น เอ็น
เส้นพระโลหิต, หลอดพระโลหิต	เส้นเลือด หลอดเลือด
หลอดพระวาโย	หลอดลม
พระกิโลมกะ (๒)	พังผืด
พระองคาพยพ	ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย
พระมัตถลุงค์	มันในสมอง
พระธมนี (๓)	เส้นประสาท
พระลสิกา	น้ำในไขข้อ
พระปิตตะ	ดี น้ำดี
พระเขฬะ	น้ำลาย
พระเสมหะ	เสลด

---

(๑) อ่านว่า ยะ-กะ-นะ

(๒) มาจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕

(๓) คำเพิ่มใหม่ จาก สยามบาลีอภิธาน ของนาคะประทีป

ราชาศัพท์	ความหมาย
มูลพระนาสิก	น้ำมูก
มูลพระนขา	ขี้เล็บ
พระเสโท	เหงื่อ
พระเมโท	ไคล
พระบุพโพ	น้ำหนอง น้ำเหลือง
พระอุหลบ, พระบุษปะ	เลือดประจำเดือนหญิง
พระอัฐิ	กระดูก
พระอังคาร, พระสรีรางคาร	เถ้ากระดูก
พระอังสัฐิ (๑)	กระดูกไหล่
พระหนุฐิ (๑)	กระดูกคาง
พระคีวัฐิ (๑)	กระดูกคอ
พระพาหัฐิ (๑)	กระดูกแขน
พระอุรัฐิ (๑)	กระดูกหน้าอก
พระผาสุกัฐิ (๑)	กระดูกซี่โครง
พระปิฐิกัณฐกัฐิ (๑)	กระดูกสันหลัง
พระกฏิฐิ (๑)	กระดูกสะเอว
พระอูรัฐิ (๑)	กระดูกขา
พระชังฆัฐิ (๑)	กระดูกแข้ง
พระปาทัฐิ (๑)	กระดูกเท้า
พระหัตถัฐิ (๑)	กระดูกมือ
พระยอด	ฝี, หัวฝี
พระบังคนหนัก	อุจจาระ
พระบังคนเบา	ปัสสาวะ

---

(๑) คำเพิ่มใหม่ จาก มหาสติปัฏฐานสูตร

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระปัสสาสะ	ลมหายใจเข้า
พระอัสสาสะ	ลมหายใจออก
พระชีพจร	ชีพจร
อุณหภูมิพระวรกาย	อุณหภูมิของร่างกาย
พระวาโย	ลม

หมวดที่ ๓ อาการต่าง ๆ

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
พระบรมราชโองการ	คำสั่ง	- พระมหากษัตริย์ที่รับพระบรมราชาภิเษกแล้ว
พระบวรราชโองการ	คำสั่ง	- พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชโองการ	คำสั่ง	- พระมหากษัตริย์ทั่วไป
พระราชเสาวนีย์, พระเสาวนีย์	คำสั่ง	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี
พระราชบัณฑูร	คำสั่ง	- สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
พระราชบัญชา	คำสั่ง	- สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระราชดำรัสสั่ง	คำสั่ง	- สมเด็จพระยุพราช - สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระบัณฑูร	คำสั่ง	- สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
พระบัญชา	คำสั่ง	- กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข พระราชวงศ์ชั้นสูง สมเด็จพระสังฆราช
พระดำรัสสั่ง	คำสั่ง	- พระราชวงศ์ชั้นรองลงมา
รับสั่ง	คำสั่ง	- หม่อมเจ้า
พระราชดำรัส,	คำพูด	- พระมหากษัตริย์

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
พระราชกระแส, กระแสพระราชดำรัส	คำพูด	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระดำรัส	คำพูด	- พระราชวงศ์
รับสั่ง, ตรัส	พูด	- พระราชวงศ์
พระบรมราโชวาท	คำสอน	- พระมหากษัตริย์ที่ทรงรับพระบรม-ราชาภิเษกแล้ว
พระราโชวาท	คำสอน	- พระมหากษัตริย์ที่ยังมิได้รับพระบรมราชาภิเษก สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระโอวาท	คำสอน	- พระราชวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า
โอวาท	คำสอน	- หม่อมเจ้า
พระราชปฏิสันถาร	คำทักทาย การทักทาย	- พระมหากษัตริย์ทรงทักทายเป็นทางการ เช่น กับแขกเมืองหรือพระราช อาคันตุกะ
ทรงทักทาย, ตรัสทักทาย	ทักทาย	- พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ทรงทักทายอย่างไม่เป็นทางการกับบุคคลทั่วไป

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทรงปราศรัย	ปราศรัย	- พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์
พระราชปุจฉา	คำถาม	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระปุจฉา	คำถาม	- พระราชวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า
ทรงถาม, ตรัสถาม	ถาม	- พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์
พระบรมราชวินิจฉัย	คำวินิจฉัย, การวินิจฉัย	- พระมหากษัตริย์ที่ทรงรับ พระบรมราชาภิเษกแล้ว
พระราชวินิจฉัย	คำวินิจฉัย, การวินิจฉัย	- พระมหากษัตริย์ทั่วไป สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และ พระราชวงศ์ที่ดำรงพระอิสริยศักดิ์สูง ทรงพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น
พระวินิจฉัย	คำวินิจฉัย, การวินิจฉัย	- พระราชวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า
พระราชดำริ	ความคิด	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระดำริ	ความคิด	- พระราชวงศ์

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
พระบรมราชูปถัมภ์,[๑]	การเกื้อกูล, การอุปถัมภ์	- พระมหากษัตริย์
พระบรมราโชปถัมภ์		
พระบรมราชินูปถัมภ์,	การเกื้อกูล, การอุปถัมภ์	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
พระราชูปถัมภ์	การเกื้อกูล, การอุปถัมภ์	- สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระอุปถัมภ์	การเกื้อกูล, การอุปถัมภ์	- พระราชวงศ์
พระบรมราชานุเคราะห์[๑]	ความช่วยเหลือ, ความอนุเคราะห์	- พระมหากษัตริย์
พระราชานุเคราะห์,	ความช่วยเหลือ, ความอนุเคราะห์	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระราชินยานุเคราะห์	ความช่วยเหลือ	- พระราชวงศ์
พระอนุเคราะห์	ความอนุเคราะห์	- พระราชวงศ์
พระราชประสงค์	ความต้องการ, ความประสงค์	- พระมหากษัตริย์
พระประสงค์		- พระราชวงศ์

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบทที่ ๔ ข้อ ๘ หน้า ๑๘๐ ด้วย

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
พระราชปรารถนา	ความต้องการ, ความปรารถนา	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ทรงพระราชปรารถนา	ต้องการ, ปรารถนา	สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงปรารถนา	ต้องการ, ปรารถนา	- พระราชวงศ์
พระราชนิพนธ์, ทรงพระราชนิพนธ์	หนังสือหรือเพลงที่แต่ง แต่งหนังสือ, แต่งเพลง	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระนิพนธ์, ทรงนิพนธ์	หนังสือหรือเพลงที่แต่ง	- พระราชวงศ์
ทรงเรียบเรียง, ทรงแต่ง	แต่งหนังสือ, แต่งเพลง	- พระราชวงศ์
พระปรมาภิไธย, พระบรมนามาภิไธย	ชื่อ	- พระมหากษัตริย์
ลงพระปรมาภิไธย	ลงชื่อ	- พระมหากษัตริย์

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
พระนามาภิไธย ลงพระนามาภิไธย	ชื่อ, ลงชื่อ	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระนาม, ลงพระนาม	ชื่อ, ลงชื่อ	- พระราชวงศ์
อักษรพระปรมาภิไธย (๑)	อักษรย่อชื่อ	- พระมหากษัตริย์
อักษรพระนามาภิไธย (๒)	อักษรย่อชื่อ	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
อักษรพระนาม	อักษรย่อชื่อ	- พระราชวงศ์
ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึง, ทรงพระอนุสรณ์รำพึงถึง, มีพระราชหฤทัยระลึกถึง	หวนคิดถึง, ระลึกถึง	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

(๑) ใช้ว่า "อักษรพระปรมาภิไธยย่อ" ก็มี

(๒) ใช้ว่า "อักษรพระนามาภิไธยย่อ" ก็มี

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทรงระลึกถึง	ระลึกถึง	- พระราชวงศ์
พระราชโทรเลข	โทรเลข	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระโทรเลข	โทรเลข	- พระราชวงศ์
พระราชทาน	ให้	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ประทาน	ให้	- พระราชวงศ์
โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้า	สั่งให้เข้าเฝ้า, เป็นคำบอกกล่าวให้เข้าเฝ้าในทันที	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
รับสั่งให้หา, รับสั่งให้เข้าเฝ้า	สั่งให้เข้าเฝ้า	- พระราชวงศ์
เสด็จพระราชดำเนิน[๑]	การเดินทางไปมา โดยยานพาหนะ โดยกระบวนแห่ตาม โบราณราชประเพณี หรือเดินไปตาม ลาดพระบาท	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงพระดำเนิน	เดิน	- พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์
ทรงดำเนิน	เดิน	- หม่อมเจ้า
เสด็จ[๑]	ไป, มา	- พระราชวงศ์
เสด็จประพาส	ไปเที่ยว, ไปค้างแรม, เปลี่ยนที่ไปอยู่ที่อื่น	- พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์
ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท	รู้	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ทราบฝ่าละอองพระบาท	รู้	- สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

---

*(๑) ต้องมีคำประกอบท้าย เช่น เสด็จพระราชดำเนิน**ไป** เสด็จพระราชดำเนิน**กลับ** เป็นต้น ดูคำอธิบายท้ายบทที่ ๔ ข้อ ๑๒*

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทราบฝ่าพระบาท, ทรงทราบ	รู้	พระราชวงศ์ พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล	ทำบุญ	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงบำเพ็ญพระกุศล	ทำบุญ	- พระราชวงศ์
ทรงบำเพ็ญกุศล	ทำบุญ	- หม่อมเจ้า
ทรงศีล	รับศีล,ถือศีล	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ทรงธรรม, สดับพระธรรมเทศนา	ฟังธรรม,ฟังเทศน์	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ทอดพระเนตร	ดู	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
โปรด, ทรงพระกรุณาโปรด	ชอบ, รัก, เอ็นดู	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
โปรดให้ (๑)	ชอบให้	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ออกพระโอษฐ์	ออกปาก	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
เอื้อนพระโอษฐ์	พูดอย่างแช่มช้า	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
แย้มพระสรวล	ยิ้ม	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ทรงพระสรวล	หัวเราะ	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ทรงพระกันแสง	ร้องไห้	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

(๑) โปรดให้ ไม่มี "ๆ"

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทรงกันแสง	ร้องไห้	- พระราชวงศ์
ทรงพระพิโรธ,	โกรธ,โกรธเคือง	- พระมหากษัตริย์
ทรงพระโกรธ		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
กริ้ว	โกรธ	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ทรงพระอักษร	อ่านหนังสือ,เขียนหนังสือ	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
	เรียนหนังสือ	
ทรงศึกษา,ทรงเล่าเรียน	เรียน, ศึกษา	- พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงพระสุบิน,	ฝัน	- พระมหากษัตริย์
ทรงพระสุบินนิมิต		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทรงสุบิน	ฝัน	- พระราชวงศ์
ทรงสำราญพระราชหฤทัย	สบายใจ	- พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงสำราญพระอิริยาบถ	สบายกาย	- พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		และสมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทรงพระสำราญ	สบาย, ไม่เจ็บป่วย	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงพระเจริญ, ทรงพ่วงพี	อ้วน	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ซูบพระองค์	ผอม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงคล้ำไป	ดำ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระฉวีขาวขึ้น	ผิวขาวขึ้น, ผุดผ่อง	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงพระครรภ์	ท้อง, มีครรภ์	- พระราชวงศ์
ทรงครรภ์	ท้อง, มีครรภ์	- หม่อมเจ้า
ทรงพระประชวร	ป่วย, เจ็บไข้	- พระมหากษัตริย์
ประชวร	ป่วย	- พระราชวงศ์

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ประชวรพระยอด	เป็นฝี	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ประชวรพระวาโย	ลม, ป่วยเป็นลม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ประชวรพระโศผะ	บวม,ป่วยเป็นโรคบวม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงพระอาเจียน	อาเจียน	- พระมหากษัตริย์
ทรงอาเจียน	อาเจียน	- พระราชวงศ์
ทรงพระกรรสะ,ทรงพระกาสะ	ไอ	- พระมหากษัตริย์
ทรงกาสะ, ทรงไอ	ไอ	- พระราชวงศ์
ทรงพระขิปสัทโท[๑]	กระแอม	- พระมหากษัตริย์
ทรงกระแอม	กระแอม	- พระราชวงศ์
ทรงพระปินาสะ	จาม	- พระมหากษัตรย์
ทรงจาม	จาม	- พระราชวงศ์
ทรงเรอ	เรอ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงพระวาตะ	ผายลม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
หายพระทัย	หายใจ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระทัยหาย	ใจหาย	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ตกพระทัย	ตกใจ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงพระสุคนธ์, ทรงเครื่องพระสำอาง	ทาเครื่องหอม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ปลงเส้นพระเจ้า	โกนผม	- พระมหากษัตริย์
ขลิบเส้นพระเจ้า	ขลิบผม	- พระมหากษัตริย์
ทรงพระเครื่องใหญ่	ตัดผม	- พระมหากษัตริย์
เจริญพระเกศา	ปลงผม	- พระราชวงศ์
ทรงเครื่อง	ตัดผม	- พระราชวงศ์

---

(๑) คำเพิ่มใหม่ จาก อนันตวิภาค ของ พระยาศรีสุนทรโวหาร

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
สระพระเจ้า	สระผม	- พระมหากษัตริย์
สระพระเกศา	สระผม	- พระราชวงศ์
แต่งพระองค์,ทรงเครื่อง	แต่งตัว	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
แต่งองค์	แต่งตัว	- หม่อมเจ้า
ทรงกีฬา	เล่นกีฬา	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงลีลาศ	เดินนวยนาด, เต้นรำ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงช้าง	ขี่ช้าง	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงม้า	ขี่ม้า	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงรถ	นั่งรถ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงเรือ	นั่งเรือ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ประทับ	นั่ง, อยู่	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงยืน	ยืน	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เสด็จเข้าที่พระบรรทม	เข้านอน	- พระมหากษัตริย์
ทรงพระบรรทม	นอน	- พระมหากษัตริย์
บรรทม	นอน	- พระราชวงศ์
ทรงพระบรรทมแล้ว	นอนแล้ว	- พระมหากษัตริย์
บรรทมแล้ว	นอนแล้ว	- พระราชวงศ์
ตื่นพระบรรทมแล้ว	ตื่นแล้ว	- พระมหากษัตริย์
ตื่นบรรทมแล้ว	ตื่นแล้ว	- พระราชวงศ์
ลาดพระที่	ปูที่นอน	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เสด็จพระราชสมภพ, ทรงพระราชสมภพ	เกิด	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ประสูติ	เกิด	- พระราชวงศ์
วันเฉลิมพระชนมพรรษา	วันทำบุญวันเกิด	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินี
วันพระราชสมภพ	วันเกิด	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
วันประสูติ	วันเกิด	- พระราชวงศ์
พระชนมพรรษา	อายุ	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
พระชนมายุ	อายุ	- พระราชวงศ์ตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไป
พระชันษา	อายุ	- พระราชวงศ์
ชันษา	อายุ	- หม่อมเจ้า
ดวงพระบรมราชสมภพ	ดวงชาตา	- พระมหากษัตริย์
ดวงพระราชสมภพ	ดวงชาตา	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

คำราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ดวงพระชาตา	ดวงชาตา	- พระราชวงศ์
สรงน้ำ	อาบน้ำ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
สรงพระกระยาสนาน	การสรงน้ำในพระราชพิธีตามลัทธิพราหมณ์	- พระมหากษัตริย์
สรงมูรธาภิเษก	อาบน้ำในพระราชพิธีสำคัญ	- พระมหากษัตริย์
สรงพระพักตร์	ล้างหน้า	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ชำระพระทนต์, แปรงพระทนต์	แปรงฟัน	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ชำระพระหัตถ์	ล้างมือ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ชำระพระบาท	ล้างเท้า	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เสวย	กิน,รับประทาน	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เทียบเครื่อง	ชิมอาหาร (ก่อนนำถวายเป็นเครื่องเสวย)	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
ตั้งเครื่อง,ทอดเครื่อง	ตั้งของรับประทาน	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
เชิญเครื่อง	ยกของรับประทาน	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์
โสกันต์	ตัดจุก, โกนจุก	- พระราชวงศ์ตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไป
เกศากันต์, จรดพระกรรบิดกรรไตร	ตัดจุก	- หม่อมเจ้าหรือผู้ที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศเสมอด้วยหม่อมเจ้า

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
สวรรคต, เสด็จสวรรคต	ตาย	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
ทิวงคต, เสด็จทิวงคต		- พระราชวงศ์ที่ดำรงพระอิสริยศักดิ์สูงทรงพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น
สิ้นพระชนม์		- พระราชวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และ สมเด็จพระสังฆราช
สิ้นชีพตักษัย, ถึงชีพิตักษัย		- หม่อมเจ้า
ถึงแก่พิราลัย		- เจ้าประเทศราช เจ้าผู้ครองนคร สมเด็จเจ้าพระยา
ถึงแก่อสัญกรรม, ถึงอสัญกรรม(๑)		- ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้าทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน
ถึงแก่อนิจกรรม, ถึงอนิจกรรม(๑)	ตาย	- ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา หรือผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย หรือทุติยจุลจอมเกล้าและทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
ถึงแก่มรณภาพ, มรณภาพ	ตาย	- พระภิกษุ, สามเณร
ถึงแก่กรรม		- บุคคลทั่วไป
ล้ม		- สัตว์ใหญ่ (เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย)

(๑) ดูบทที่ ๔ หน้า ๑๖๙ ประกอบ

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ตาย		- สัตว์เล็ก (สุนัข ไก่ ปลา)
สดับปกรณ์	บังสุกุล	- พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป
พระบรมศพ	ศพ	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
พระศพ		- พระราชวงศ์
ศพ		- หม่อมเจ้า, บุคคลทั่วไป
กราบบังคมทูลพระกรุณา	บอก, รายงาน	- พระมหากษัตริย์
กราบบังคมทูล	บอก, รายงาน	- สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
กราบทูล, ทูล	บอก, รายงาน	- พระราชวงศ์

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย [๑]	ให้ (ของที่ยกได้)	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวาย[๑]	ให้ (ของที่ยกขึ้นให้ไม่ได้)	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
กราบถวายบังคมลา	ลา	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
กราบทูลลา, ทูลลา	ลา	- พระราชวงศ์

---

(๑) คำว่า "ทูลเกล้าทูลกระหม่อม" "น้อมเกล้าน้อมกระหม่อม" "ปกเกล้าปกกระหม่อม" "เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม" "ใส่เกล้าใส่กระหม่อม" "โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม" "ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม" "พระราชอาญาไม่พ้นเกล้าพ้นกระหม่อม" เหล่านี้ จะเขียนย่อว่า "ทูลเกล้าฯ" "น้อมเกล้าฯ" "ปกเกล้าฯ" ฯลฯ ก็ได้

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท	เข้าพบ	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
เฝ้าทูลละอองพระบาท	เข้าพบ	- สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
เฝ้า	เข้าพบ	- พระราชวงศ์
ทรงกราบ	กราบ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ทรงคม	ไหว้	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถวายบังคม	การถวายความเคารพอย่างเต็มแบบ โดยคุกเข่ายกมือจรดหน้าผากแล้วลดลง ๓ ครั้ง	- พระมหากษัตริย์
กราบถวายบังคม	กราบ	- พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
นมัสการ	แสดงความเคารพ	- พระภิกษุ สามเณร
ถวายอยู่งาน	ปรนนิบัติ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถวายอยู่งานนวด	นวด	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถวายอยู่งานพัด	พัด	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถวายอยู่งานแส้, อยู่งานพระแส้	ปัดแส้	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถวายพระกลด, อยู่งานพระกลด	กั้นร่มให้	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ขึ้นพระกลด	กางร่ม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เชิญเสด็จ	เชิญไป หรือ อุ้มเจ้านายไป	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
เชิญ	ถือ,ยก,นำไป เช่น เชิญเครื่องราชูปโภค	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
คุกพระชงฆ์,คุกพระชานุ	คุกเข่า	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์

หมวดที่ ๔ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ภาชนะใช้สอย และเครื่องใช้ทั่วไป

เครื่องแต่งกาย

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ฉลองพระองค์ [๑]	เสื้อ, เสื้อผ้า	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ฉลองพระองค์ เครื่องต้น [๒]	เครื่องทรงในพระราชพิธี เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก	- พระมหากษัตริย์
เสื้อทรง	เสื้อ	- พระราชวงศ์
พระสนับเพลา [๓]	กางเกง	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
สนับเพลา	กางเกง	- พระราชวงศ์
พระภูษา	ผ้านุ่ง	- พระมหากษัตริย์
ผ้าทรง,ภูษาทรง	ผ้านุ่ง	- พระราชวงศ์
ผ้าวงพระศอ,ผ้าพันพระศอ	ผ้าพันคอ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระภูษาไหม	ผ้านุ่งไหม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระภูษาโสร่ง	ผ้าโสร่ง	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระภูษาสนับเพลา	ผ้านุ่งทับกางเกง	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระโกไสยพัสตร์ [๔]	ผ้าไหม	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระกัปปาสิกพัสตร์ [๔]	ผ้าฝ้าย	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระอุทุมพรพัสตร์ [๔]	ผ้าใยมะเดื่อ	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระรัตกัมพล [๔]	ผ้าส่านแดง (ผ้าขนสัตว์สีแดง)	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระกัมพล [๔]	ผ้าส่าน (ผ้าขนสัตว์)	- พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์

(๑) เมื่อจะกล่าวถึงฉลองพระองค์ชุดใด ก็เติมคำข้างท้าย เช่น ฉลองพระองค์เครื่องแบบ

(๒) เครื่องต้น อาจจะหมายถึง ของใช้ ของเสวย สำหรับพระเจ้าแผ่นดินก็ได้

(๓) พระสนับเพลาที่ใช้กับเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ เรียกว่า พระสนับเพลาเชิงงอน

(๔) ผ้าพระโกไสยพัสตร์ พระกัปปาสิกพัสตร์ พระอุทุมพรพัสตร์ พระรัตกัมพล และพระกัมพล ๕ ชนิดนี้ กล่าวไว้ในวรรณคดีว่า เป็นผ้าเครื่องบรรณาการ

ราชาศัพท์	ความหมาย	ใช้สำหรับ
ผ้าทรงสะพัก,ทรงสะพัก	ผ้าห่ม, ผ้าสไบ -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระภูษาชุบสรง	ผ้าอาบน้ำ, ผ้านุ่งอาบน้ำ -	พระมหากษัตริย์
ผ้าชุบสรง,ผ้าสรง	ผ้าอาบน้ำ -	พระราชวงศ์
พระเวฐนะ	ผ้าโพก,ผ้าพันหัว -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ผ้าคลุมพระองค์	ผ้าห่ม -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
คลุมบรรทม	ผ้าห่มนอน -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ผ้าซับพระองค์	ผ้าเช็ดตัว -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ผ้าซับพระพักตร์	ผ้าเช็ดหน้า -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถุงพระหัตถ์	ถุงมือ -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ถุงพระบาท	ถุงเท้า -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ฉลองพระบาท	รองเท้า -	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
รองพระบาท	รองเท้า -	พระราชวงศ์
รองบาท	รองเท้า -	หม่อมเจ้า
ผ้าเช็ดพระบาท	ผ้าเช็ดเท้า -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
ลาดพระบาท	พรมทางเดิน -	พระมหากษัตริย์
สนับพระชงฆ์	สนับเข่า,สนับแข้ง -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์
พระดุม	กระดุม, ลูกดุม -	พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์

เครื่องประดับ

ราชาศัพท์[๑]	ความหมาย
พระจุฑามณี	ปิ่นประดับเพชร
พระอุณหิส	กรอบหน้า
พระมหามงกุฎ	หมายถึง พระมหาพิชัยมงกุฎ ในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์
พระกุณฑล	ต่างหู
ตุ้มพระกรรณ	ต่างหู
พระกรรเจียก	จอนหู
เกยูร	สร้อยอ่อน,ทองต้นแขน
สร้อยพระศอ	สร้อยคอ
พระมหาสังวาล [๑]	สร้อยตัว
พระสังวาล	สร้อยตัว, สร้อยยาวสวม สะพายแล่ง
ทองพระกร,พระกำไล, พระวลัย	กำไล
พาหุรัด	กำไลต้นแขน
สร้อยข้อพระหัตถ์,พระวลัย	สร้อยข้อมือ
พระกำไลหยก	กำไลหยก
กำไลข้อพระบาท, ทองพระบาท	กำไลข้อเท้า
พระธำมรงค์	แหวน
รัดพระองค์	เข็มขัด
พระปั้นเหน่ง	หัวเข็มขัด

---

(๑) - ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์

เครื่องภาชนะใช้สอย

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระสุพรรณภาชน์[๑]	โต๊ะทองคำสำหรับตั้งสำรับคาวหวาน
พระสุพรรณศรี[๑]	กระโถนเล็ก
พระสุพรรณราช[๑]	กระโถนใหญ่
พระทวย	คันทวยสำหรับรองรับกระโถน หรือรับพระภูษาโยง
บ้วนพระโอษฐ์	กระโถน
โต๊ะเสวย[๒]	โต๊ะรับประทานอาหาร
ฉลองพระหัตถ์ช้อน	ช้อน
ฉลองพระหัตถ์ส้อม	ส้อม
ฉลองพระหัตถ์ตะเกียบ	ตะเกียบ
ผ้าเช็ดพระหัตถ์	ผ้าเช็ดมือ
ชามชำระพระหัตถ์	ชามล้างมือ
พระมังสี	พานรองสังข์ จอกหมาก

---

(๑) (เครื่องราชูปโภค

(๒) ปัจจุบันหมายถึงโต๊ะตั้งอาหาร มีเก้าอี้นั่ง

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระตะพาบ,พระเต้า(คนโท)	คนโทน้ำ
พระมณฑปรัตนกรัณฑ์ (๑)	ขันน้ำทรงมณฑปพานรอง มีจอกลอย
พระมณฑปพระสุธารส(๑)	หม้อน้ำดื่ม
พระเต้าทักษิโณทก	เต้ากรวดน้ำ
พระสุวรรณภิงคาร(๒)	หม้อน้ำทำด้วยทองคำรูปคนโท
ชามเครื่องต้น, ถ้วยชามเครื่องต้น(๓)	ถ้วยชาม
จานเครื่องต้น(๓)	จาน
มีดคาว,มีดหวาน,มีดผลไม้	มีด
ที่พระสุธารส	ชุดเครื่องน้ำร้อน น้ำเย็น
ถาดพระสุธารส	ถาดเครื่องน้ำร้อน น้ำเย็น
ถ้วยพระสุธารส	ถ้วยน้ำ

---

(๑) เครื่องราชูปโภค

(๒) (๓) ใช้เฉพาะพระมหากษัตริย์

เครื่องใช้ทั่วไป

ราชาศัพท์	ความหมาย
โต๊ะทรงพระอักษร	โต๊ะเขียนหนังสือ
โต๊ะข้างพระที่	โต๊ะเล็กข้างเตียงนอน
พระแท่น	เตียง ที่นั่ง
พระแท่นบรรทม	เตียงนอน
พระราชบรรจถรณ์ (๑)	ที่นอน
ตั่ง	ที่นั่งไม่มีพนัก
พระสุจหนี่	ผ้าที่ปูลาดไว้สำหรับประทับ หรือตั้งพระเก้าอี้
พระยี่ภู่	ฟูก นวมที่ปูลาดไว้
ลาดพระที่	ผ้าปูที่นอน
พระราชอาสน์,พระเก้าอี้ (๒)	ที่สำหรับนั่ง เก้าอี้
พระโธรน(๑)	พระราชอาสน์อย่างฝรั่ง เก้าอี้พนักสูง
พระที่นั่ง	ที่นั่ง
พระที่นั่งเจียม	พรมเจียม พรมขนสัตว์
พระที่นั่งเก้าอี้,เก้าอี้ประทับ	เก้าอี้นั่ง
เทียนท้ายพระที่นั่ง, เทียนท้ายที่นั่ง	ที่บูชาอย่างสังเขปใช้คู่กับผ้าทรงกราบ จัดไว้สำหรับตามเสด็จ มีเทียน ๒ เล่ม ธูป ๑ กระถาง ผ้าทรงกราบ และพุ่ม

---

(๑) ใช้เฉพาะพระมหากษัตริย์

(๒) พระเก้าอี้ เรียกกันมาแต่โบราณ หมายถึงเก้าอี้นั่ง พระเก้าอี้ ถ้าประกอบแต่งตั้งบนพระแท่นลา บนพระสุจหนี่ ก็เป็นพระราชอาสน์ เช่นที่ประกอบแต่งตั้งเวลาเสด็จออกพระราชทานประดับยศนายพล เป็นต้น

ราชาศัพท์	ความหมาย
เงินท้ายพระที่นั่ง,เงินท้ายที่นั่ง	พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เป็นเงินที่มหาดเล็กจะเชิญไปสำหรับทรงใช้สอย
พระเขนย	หมอนหนุน
พระเขนยข้าง [๑]	หมอนข้าง
พระเขนยอิง,พระขนน [๒]	หมอนอิง
พระวิสูตร	ม่าน มุ้ง
สายสูตร	เชือกหุ้มผ้าขาวสำหรับทรงถือในการหล่อพระพุทธรูปหรือยกช่อฟ้า เป็นต้น
พระสูตร	มุ้ง
พระอู่, พระอังรึง	เปล
พระแว่นสูรยกานต์	แว่นรวมแสงอาทิตย์ สำหรับจุดไฟ
พระฉาย	กระจกส่อง
คันฉ่อง	กระจกมีคันถือ แว่นโลหะขัดเงามีด้าม ใช้เป็นกระจกส่องหน้า
พระสาง	หวี
พระสางเสนียด	หวีเสนียด
พระสางวงเดือน	หวีวงเดือน
เครื่องพระสุคนธ์	เครื่องหอม เช่น น้ำอบ น้ำหอม น้ำปรุง แป้งผัดหน้า แป้งกระแจะ ฯลฯ
เครื่องพระสำอาง	เครื่องประทินผิว เครื่องสำอาง
อ่างสรง	อ่างอาบน้ำ
อ่างชำระพระหัตถ์	อ่างล้างมือ

---

(๑) บางแห่งเรียกว่า เขนยเคียง เช่น ในบทร้องเพลงเทพบรรทมที่ว่า "พระกรเกยเขนยเคียง" เป็นต้น

(๒) พระขนน เป็นคำในวรรณคดี

ราชาศัพท์	ความหมาย
ที่สรงพระพักตร์, ถาดสรงพระพักตร์, อ่างสรงพระพักตร์	อ่างล้างหน้า
ราวผ้าซับพระพักตร์	ราวพาดผ้า
พานพระศรี,พานพระขันหมาก, พานหมากเสวย	พานหมาก
หีบพระศรี, หีบหมากเสวย	หีบหมาก
กระเป๋าทรง	กระเป๋าถือ
พระล่วม	กระเป๋าหมากบุหรี่
พระศรี	หมาก
พระโอสถสูบ, พระโอสถมวน	บุหรี่
พระโอสถ	ยารักษาโรค
พระโอสถประจุ, พระโอสถปัด	ยาถ่าย, ยาระบาย
พระโอสถเส้น	ยาเส้นสำหรับสูบ
พระรัตนกรัณฑ์(๑)	ตลับประดับเพชร
ตลับพระมณฑปเล็ก	ตลับยอดมณฑป
น้ำจัณฑ์	เหล้า
ฉลองพระเนตร	แว่นตา
พระพัชนี	พัด
แคะพระกรรณ	ไม้แคะหู
แคะพระทนต์	ไม้จิ้มฟัน
ฉลองพระหัตถ์, ฉลองได, นารายณ์หัตถ์	ไม้เกาหลัง

---

(๑) - ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระแสง	ศัสตราวุธ
พระแสงปืน	ปืน
พระแสงดาบ	ดาบ
พระแสงกระบี่	กระบี่
พระแสงหอก	หอก
พระแสงง้าว	ง้าว
พระแสงของ้าว	อาวุธที่มีทั้งขอ และง้าว ใช้เวลาทำสงครามยุทธหัตถี
พระแสงทวน	ทวน
พระแสงเขน	เขน
พระแสงกั้นหยั่น	กั้นหยั่น
พระแสงกริช	กริช
พระแสงเกาทัณฑ์	เกาทัณฑ์
พระแสงดาบคาบค่าย	ดาบมีชื่อดังนั้น
พระกล้องสลัด	กล้องที่ใส่อาวุธซัด
พระแสงกระสุน	กระสุน
พระแสงกรรบิด	มีดโกน
พระแสงปนาค, พระแสงกรรไกร	กรรไกร
พระแสงกัสสะ	แหนบถอนหนวด
ธารพระกร	ไม้เท้า, ไม้วา, ไม้วัด
พระราชลัญจกร	ตราแผ่นดินสำหรับใช้ประทับ
พระตรา	ตราส่วนพระองค์ของพระราชวงศ์
พระตรา	ดวงตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์
พระกลด	ร่มด้ามยาว สำหรับประดับพระเกียรติยศ
พระกลดคันสั้น	ร่ม

ราชาศัพท์	ความหมาย
พระกรรภิรมย์	ฉัตรสีขาว ลงยันต์ด้วยเส้นทอง ๕ ชั้น สำรับหนึ่งมี ๓ คัน
พระอภิรุม	เครื่องประดับเกียรติยศ เช่น ฉัตร พัดโบก จามร บังสูรย์

หมวดที่ ๕

ศัพท์ที่ใช้ในการพระราชพิธีและการพระราชกุศล

การพระราชกุศล[๑]	การทำบุญ
เกศากันต์	พิธีโกนจุกหม่อมเจ้าในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท[๒]
ขับไม้	การบรรเลงเครื่องดนตรีในพิธีสมโภชของหลวง ซึ่งมีคนบรรเลงสามคน คนหนึ่งขับลำนำ คนหนึ่งสีซอสามสายประสานเสียง คนหนึ่งไกวบัณเฑาะว์ให้จังหวะ ลำนำที่ขับใช้กาพย์ ปัจจุบัน ยังใช้อยู่ เช่น ในพระราชพิธีสมโภชพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และพระราชพิธีสมโภชช้างเผือก
คิลานภัตร	ภัตตาหารถวายพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธ
เครื่องขมา	เครื่องขมาศพที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานพร้อมกับไฟในการพระราชทานเพลิงเผาศพ ประกอบด้วยช่อดอกไม้จันทน์ ธูปไม้ระกำ เทียนไส้รวม กระทงข้าวตอก กระทงดอกไม้ อย่างละ ๑ กระทง วางกระทงข้าวตอกก่อน ตามด้วยกระทงดอกไม้ แล้วจึงจุดดอกไม้จันทน์ ธูปเทียน จากไฟหลวง[๓]
เครื่องทรงธรรม	เครื่องสักการะสำหรับ สดับพระธรรมเทศนา และบูชาพระรัตนตรัยหรือปูชนียบุคคล มีอยู่ ๒ อย่าง คือ เครื่องทรงธรรมสำรับใหญ่ซึ่งมี ธูป เทียน ดอกไม้ ตั้งบนโต๊ะกะไหล่ทอง และเครื่องทรงธรรมสำรับน้อย คือ เครื่องนมัสการทองน้อย (เครื่องห้า)

---

(๑) *ดูรายละเอียด การพระราชกุศลที่ยังบำเพ็ญในปัจจุบัน ท้ายบท*

(๒) *ตรุษ สิ้นปี*

(๓) *เมื่อไฟหลวงมาถึง และเมื่อประธานจุดไฟทุกคนต้องลุกขึ้นยืน*

เครื่องนมัสการ

เครื่องสักการบูชา ที่ใช้ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ มีอยู่ ๑๑ อย่าง คือ เครื่องนมัสการทองใหญ่ เครื่องนมัสการพานทอง สองชั้น เครื่องนมัสการลงยาราชาวดี เครื่องนมัสการทองลงยารอง เครื่องนมัสการทองทิศ เครื่องนมัสการทองน้อย เครื่องนมัสการกระบะถม เครื่องนมัสการกระบะมุก เครื่องนมัสการท้ายที่นั่ง เครื่องนมัสการเครื่องแก้ว และเครื่องนมัสการบูชายิ่ง

๑. **เครื่องนมัสการทองใหญ่** เป็นเครื่องบูชาสำหรับใช้ในงานที่เป็นพระราชพิธีสำหรับประจำพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งถวายเฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น มีแท่นไม้สลักปิดทองขนาดใหญ่รองเชิงปักธูปเทียนและพานทองรองพุ่มข้าวตอกดอกไม้

๒. **เครื่องนมัสการพานทองสองชั้น** ใช้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดบูชาพระพุทธรูปสำคัญในงานพระราชพิธีและการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เช่น พระราชพิธีทักษิณานุปทาน เนื่องในพระราชพิธีฉัตรมงคล ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ตั้งเครื่องนมัสการพานทองสองชั้นที่หน้าพระที่นั่งบุษบกมาลา และในพระราชพิธีฉัตรมงคล ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งเครื่องนมัสการพานทองสองชั้นที่หน้าพระแท่นมุก สำหรับทรงจุดบูชาพระพุทธปฏิมาชัยวัฒน์

๓. **เครื่องนมัสการทองลงยาราชาวดี** สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงบูชาพระพุทธรูปสำคัญ และถวายสักการะ พระบรมศพ พระบรมอัฐิ ในงานพระราชพิธีและการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงจุดบูชาพระพุทธรูปสำคัญในพระราชพิธีสงกรานต์และพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. **เครื่องนมัสการทองลงยารอง** ใช้เป็นเครื่องถวายนมัสการบูชาพระพุทธรูป ถวายสักการะพระบรมศพ พระบรมอัฐิ สำหรับพระอัครมเหสีในงานพระราชพิธีซึ่งเป็นงานของฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลปัจจุบัน จัดเป็นเครื่องนมัสการสำหรับสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงใช้ถวายสักการะในงานพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉพาะในพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง เช่น งานพระบรมศพ พระราชพิธีสงกรานต์ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานเนื่องในพระราชพิธีฉัตรมงคล ทรงจุดถวายสักการะพระบรมอัฐิ

๕. **เครื่องนมัสการทองทิศ** เป็นเครื่องนมัสการอย่างเดียวกับเครื่องนมัสการทองใหญ่ มีขนาดเล็กกว่า ขนย้ายไปตั้งแต่ง ณ สถานที่ต่าง ๆ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัดได้สะดวก สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงใช้บูชาพระพุทธรูปหรือปูชนียสถานสำคัญ

๗. **เครื่องนมัสการกระบะถม** เป็นเครื่องนมัสการ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมวงศ์ ทรงจุดบูชาพระรัตนตรัยในการบำเพ็ญพระราชกุศลภายใน เป็นส่วนพระองค์และสำหรับใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัด

๘. **เครื่องนมัสการกระบะมุก** เป็นเครื่องนมัสการที่สร้างขึ้นใช้ในงานหลวงทั่วไป สำหรับพระราชวงศ์ชั้นพระองค์เจ้าทรงบูชาพระรัตนตรัยในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เช่น เสด็จถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน และจัดเป็นเครื่องพระราชทานพระเกียรติยศแก่พระศพพระราชวงศ์ชั้นพระองค์เจ้า ศพหม่อมเจ้า ศพพระสงฆ์ชั้นพระราชาคณะ และศพข้าราชการทั่วไปที่อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเป็นของหลวง

๙. **เครื่องนมัสการท้ายที่นั่ง** ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน ที่เจ้าหน้าที่ตามเสด็จพระราชดำเนินเตรียมไปสำหรับทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศ์ ในการเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ เมื่อมีพระราชประสงค์จะทรงสักการะพระพุทธรูปหรือปูชนียสถานสำคัญ

๑๐. **เครื่องนมัสการเครื่องแก้ว** มี ๒ ชุด ชุดที่ ๑ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ สำหรับใช้ทรงธรรมในวันธรรมสวนะ ต่อมาใช้เป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัยสำหรับพระเกียรติยศชั้นเจ้าฟ้า เครื่องนมัสการชุดนี้ประกอบด้วยแท่นไม้ประดับกระจก ตั้งพานแก้วเจียระไน ๕ พวง วางพุ่มตั้งดอกไม้และธูป เทียน ๔ แถว ชุดที่ ๒ จัดถวายพระเกียรติยศสำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระบรมวงศ์ที่ทรงเป็นเจ้าฟ้าใช้ทรงจุดบูชาพระรัตนตรัยในงานฉลองพระชนมายุหรือทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอื่น ๆ เครื่องนมัสการชุดนี้ประกอบด้วยแท่นไม้สลักลายมังกรปิดทอง เท้าสิงห์ (แท่นรองเครื่องนมัสการทองทิศ) แต่ไม่ใช้พานทองและเชิงทอง

๑๑. **เครื่องนมัสการบูชายิ่ง** ประกอบด้วยกระบะมุกย่อมุมไม้สิบสองมีเชิงพานแก้ว ๕ เชิง สำหรับใส่พุ่มข้าวตอก พุ่มดอกไม้ พุ่มถั่ว พุ่มงา และพุ่มหญ้าแพรก หน้ากระบะมุกตั้งเครื่องนมัสการทองน้อย เครื่องนมัสการนี้ใช้สำหรับทรงสักการบูชาในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติ

เครื่องประโคม เครื่องประกอบสำหรับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ เครื่องประโคมแตรและมโหระทึก กับเครื่องประโคมสังข์ แตร กลองชนะ

เครื่องประโคมแตร และมโหระทึก เครื่องประโคมใช้ในการเสด็จออกขุนนาง หรือเปิดสภาผู้แทนราษฎร หรือนำเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนน้อย ในการประกอบพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีโล้ชิงช้า มีพนักงานเป่าแตรงอน ๔ คน และกระทั่งมโหระทึก ๒ คน

เครื่องประโคมสังข์ แตร กลองชนะ ประโคมในเวลาเสด็จพระราชดำเนินขบวนพยุหยาตรา หรือเสด็จออกในงานพระราชพิธีใหญ่ ที่มีการยืนช้าง ยืนม้า การประโคมมีสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองสองหน้า (เปิงมาง) กลองชนะเงิน กลองชนะทอง กลองชนะเขียวลายเงิน[๑] กลองชนะแดงลายทอง

จงกลธรรมาสน์ ที่ปักเทียนมีลักษณะเป็นถ้วยปากกระจับ อยู่สองข้างธรรมาสน์เทศน์ ปักเทียนข้างละเล่ม หนักเล่มละ ๔ บาท สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดถวายพระสงฆ์เพื่อดูคัมภีร์เทศน์

เจริญพระพุทธมนต์ การสวดมนต์ของพระสงฆ์ในมงคลพิธี

เฉลิมพระราชมนเทียร พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลขึ้นพระที่นั่งใหม่

เดินเทียน พิธีเดินประทักษิณ[๒]ปูชนียสถานปูชนียวัตถุเช่นพระอุโบสถหรือพระพุทธรูป ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ในมือถือดอกไม้ ธูป เทียน ประนมอยู่

---

(๑) ปัจจุบันไม่ใช้กลองชนะเขียว

(๒) เดินเวียนให้ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ อยู่ขวามือ ของผู้เดิน

ถวายน้ำสรงพระบรมศพ	อาบน้ำพระบรมศพ
ถวายน้ำสรงพระศพ	อาบน้ำพระศพ
ถวายพรพระ	การที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธชัยมงคลคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้าก่อนที่จะรับประเคนและฉันภัตตาหารในพิธีต่าง ๆ (หมายถึงบทสวดพาหุฯ)
ถวายพระพรลา	การที่รองประธานสงฆ์กล่าวลาเมื่อเสร็จพระราชพิธีก่อนที่จะลุกจากอาสนสงฆ์ ออกจากมณฑลพิธีไป
ถวายศีล	ประธานสงฆ์ถวายศีลแด่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป สามัญชนว่า ให้ศีล
ถวายอดิเรก	การที่ประธานสงฆ์ในการพระราชพิธีหรือการพระราชกุศลกล่าวคำถวายพระพรเป็นพิเศษเฉพาะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี(๑)
ถวายอนุโมทนา	การที่พระสงฆ์สวดอนุโมทนาในพระราชพิธีที่ทรงบำเพ็ญ(๒) หรือเรียกเป็นสามัญว่า "ยถา สัพพี"
ทรงกรวดน้ำ	กรวดน้ำ (ใช้สำหรับเจ้านายทั่วไป)
ทรงจุดเครื่องทรงธรรม	จุดเครื่องบูชาก่อนพระเทศน์
ทรงธรรม, ทรงสดับพระธรรมเทศนา	ฟังเทศน์
ทรงบำเพ็ญพระกุศล	ทำบุญ (ใช้สำหรับเจ้านาย)
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล	ทำบุญ (พระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระราชชนนี พระยุพราช หรือเทียบเสมอพระยุพราช)
ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม	ถวายใบปวารณาและเครื่องสมณบริโภคแก่พระภิกษุ โดยเสด็จไปทรงประเคนเฉพาะสมเด็จพระราชาคณะที่นั่งอยู่ในที่อาสนสงฆ์ นอกจากนั้น พระสงฆ์จะต้องเดินเข้าไปรับประเคนตามลำดับ

---

(๑) ขั้นตอนในการถวายอดิเรก คือ หลังจากที่พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา (ที่เรียกว่า ยถา สพฺพี) แล้ว สมเด็จพระราชาคณะหรือพระราชาคณะผู้เป็นประธานในพิธี ถวายพระพรเป็นภาษาบาลี ด้วยบทว่า "อติเรกวสฺสสตํ ชีวตุ ฯลฯ" จบแล้วรองประธานสงฆ์ถวายพระพรลา (เฉพาะในพระราชฐานที่ประทับเท่านั้น) แล้วลุกจากอาสนะออกจากมณฑลพิธีไปในขณะที่พระสงฆ์ถวายอดิเรกและถวายพระพรลานั้น ผู้ร่วมในพระราชพิธีไม่ต้องพนมมือรับ

(๒) เมื่อประธานสงฆ์เริ่มสวด "ยถา.....ฯลฯ" จนถึง "มณิโชติ รโส ยถา" แล้ว พระสงฆ์ รับสัพพี ถึงตอนนี้ทุกคนในมณฑลพิธีพนมมือรับพรได้

ทรงพระสุหร่าย	ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ด้วยพระสุหร่าย
ทรงหลั่งทักษิโณทก	กรวดน้ำ
ทรงเจิม	เจิมแป้งหอมที่หน้าผากหรือวัตถุเพื่อสิริมงคล
ทรงพระเครื่องใหญ่	ตัดผม ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์
ทักษิณานุปทาน	ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
เทียนที่ฝาครอบพระกริ่ง	เทียนขี้ผึ้งแท้หนัก ๑ บาท ติดฝาครอบพระกริ่ง เป็นเทียนมงคลเพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดประเคนประธานสงฆ์ที่เจริญพระปริตรพุทธมนต์
เทียนท้ายที่นั่ง	ธูป เทียน และพุ่มดอกไม้ที่มหาดเล็กเตรียมไปเพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ให้ทรงสักการบูชา เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปที่ต่าง ๆ
เทียนบูชาเทวดานพเคราะห์	เทียนและธูป จำนวนอย่างละ ๑๑๗ เล่ม สำหรับจุดบูชาเทวดานพเคราะห์ ๙ องค์ ตามกำลังวัน ได้แก่ พระอาทิตย์ ๖ พระจันทร์ ๑๕ พระอังคาร ๘ พระพุธ ๑๗ พระพฤหัสบดี ๑๙ พระศุกร์ ๒๑ พระเสาร์ ๑๐ พระราหู ๑๒ พระเกตุ ๙ ใช้ในการเจริญพระพุทธมนต์ นวัคคหายุสมธรรม เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา บุคคลทั่วไปที่ทำบุญอายุและมีพิธีสวดนพเคราะห์ก็ใช้ได้
เทียนปาฏิโมกข์	เทียนที่พระราชทานในพิธีกฐินกรรม จำนวน ๒๖ เล่ม หนักเล่มละ ๕๐ กรัม[๑] สำหรับพระสงฆ์จุดบูชาพระ-ประธานในพระอุโบสถ ในวันทำปาฏิโมกข์ครั้งละ ๑ เล่ม ตลอดทั้งปี

---

(๑) เทียน ๑ บาท หนักประมาณ ๑๕ กรัม

เทียนพระมหามงคล	เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทียนมงคล ขนาดยาวเท่ารอบ พระเศียร จุดในงานพระราชพิธีมงคล เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา งานหล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ฯลฯ ของหลวงจะตั้งคู่ จุดคู่กับเทียนเท่าพระองค์ (ถ้าเป็นเทียนมงคลของชาวบ้านจะตั้งเดี่ยว)
เทียนเท่าพระองค์	เทียนมงคล ขนาดสูงเท่าพระองค์ วัดตั้งแต่พระบาทถึงพระเศียร ๑ คู่ จุดคู่กับเทียนพระมหามงคล อยู่ในตู้ข้างธรรมาสน์ศิลา ๒ ด้าน คือ ด้านพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และด้านพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การจุดต้องจุดเทียนพระมหามงคลก่อนแล้วจึงจุดเทียนเท่าพระองค์
แท่นเบญพาด	แท่นซึ่งมีเสาตะลุงเบญพาด คือ เสาตะลุง ที่มีไม้พาดกันยันเสาตะลุงให้มั่นคง สำหรับผูกช้าง
นิตยภัตร	เงินค่าอาหารที่ถวายภิกษุสามเณรเป็นนิตย์ (เป็นรายเดือน)
บันไดแก้ว	ที่วางพระคัมภีร์ หรือพระแสง
เบญจคัพย์	พระเต้าศิลา ภายในแบ่งเป็น ๕ ช่อง บรรจุน้ำเทพมนต์สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงรับน้ำอภิเษกตามลัทธิพราหมณ์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
ประกาศเทวดา[๑]	คำประกาศเชิญเทวดามาชุมนุม รับพระราชกุศลและเป็นสักขีพยาน ถวายพระพรและอวยพรในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เป็นพระราชพิธีประจำและพระราชพิธีจร เทวดาที่เชิญมาชุมนุมเป็นสักขีพยานถวายพระพรและอวยพรนั้น มีมากราย เช่น ท้าวจาตุมหาราช ยักษ์ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ นาคา เทวดาผู้รักษาพระราชอาณาเขต พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง พระกาฬชัยศรี ขอให้ขับไล่ปัจจามิตร ภูตผีปีศาจที่คิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ประเทศชาติราชอาณาจักร อย่าให้มีโรคภัยพ้อง

(๑) *ดูตัวอย่างในภาคผนวกท้ายบทประกอบ*

	พานมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง ข้าวปลาธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่าบริบูรณ์ ชาวนาประชาชนสมบูรณ์พูนสุข ขอให้พระราชพิธีสัมฤทธิผลสมพระราชเจตนา
ประกาศพระราชพิธี	การประกาศเรื่องราวความเป็นมาของงานพระราชพิธีซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์อ่าน ปัจจุบันอ่านเฉพาะในพระราชพิธีฉัตรมงคล และ พระราชพิธีพืชมงคล
ประกาศสังเวยเทวดา[๑]	คำประกาศเชิญเทวดามาชุมนุมรับเครื่องสังเวยและส่วนพระราชกุศลราศีในการพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เป็นต้น
ประเพณีวัง	ระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้ในพระราชฐาน
ผ้าคู่สดับปกรณ์	ผ้าขาวคู่หนึ่ง ผืนหนึ่งสมมติเป็นผ้านุ่ง อีกผืนหนึ่งสมมติเป็นผ้าห่ม ผูกรวมกันใช้ถวายพระสงฆ์ในการสดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ
พระเต้าทักษิโณทก	เต้าหรือคนโทเล็ก ๆ มีขันพานรอง เป็นที่รองรับน้ำ ใช้สำหรับกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศล
พระแท่นมณฑล	พระแท่นมีเบญจาผ้าขาว ประดิษฐานพระพุทธรูป และเครื่องประกอบในพระราชพิธี
พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา	พระพุทธรูปที่ทรงสร้างประจำปี เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ปัจจุบันมิได้สร้างแล้ว
พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร	พระพุทธรูปประจำวันพระราชสมภพ (คือ วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร ฯลฯ)
ยืนโรง	ช้างสำคัญที่ขึ้นระวางแล้ว ได้รับการดูแลรักษาเป็นพิเศษอยู่ประจำที่โรงช้าง

---

(๑) ดูตัวอย่างในภาคผนวกท้ายบทประกอบ

เลียบพระนคร	การเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค หรือ ชลมารค ออกให้ราษฎรเฝ้าเนื่องในพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เฉลิมพระชนมพรรษา ฉลองพระนคร ฯลฯ
เวียนเทียน	พิธีสมโภช โดยใช้เทียนที่ติดกับแว่นเวียนเทียนสมโภชรอบบุคคล หรือปูชนียวัตถุ เพื่อให้เกิดสิริมงคล
สดับปกรณ์	บังสุกุล ใช้สำหรับพระบรมศพและพระบรมอัฐิของพระเจ้าแผ่นดิน และพระศพพระอัฐิของพระราชวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป
สมโภชขึ้นระวาง	พิธีฉลองในการขึ้นระวางช้างสำคัญประจำรัชกาล (ขึ้นระวาง หมายถึงรับตำแหน่ง รับพระราชทานนาม)
สมโภชสิริราชสมบัติ	การสมโภชเครื่องราชกกุธภัณฑ์และพระแสงสำคัญต่าง ๆ ประจำปี เนื่องในวันฉัตรมงคล หรือวันคล้ายวันบรมราชาภิเษก
สรงน้ำพระศพ	รดน้ำ หรือ อาบน้ำศพ พระราชวงศ์ตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไป
สรงพระกระยาสนาน	การสรงน้ำในพระราชพิธีตามลัทธิพราหมณ์
สังเวยเทวดา	การบวงสรวงเทวดาด้วยเครื่องกระยาสังเวย และการอ่านประกาศเทวดา
โสกันต์	พิธีโกนจุกของสมเด็จเจ้าฟ้าราชกุมาร ราชกุมารี และพระเจ้าลูกเธอ
พระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา	การบำเพ็ญพระราชกุศลเข้าพรรษาในเดือนแปด มีการสวดมนต์วันขึ้น ๑๓ ค่ำ และรับพระราชทานฉัน วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ทรงพระสุหร่ายประพรมและเจิมเทียนพรรษาพระราชทานให้นำไปตั้งในพระอุโบสถวัดต่าง ๆ วันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินออก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เลี้ยงพระสงฆ์และทรงจุดเทียนพรรษาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนที่วัดอื่น ๆ โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปทรงจุด ปัจจุบัน งานนี้เปลี่ยนแปลงมี

เฉพาะแต่เสด็จฯมาถวายพุ่มแด่พระสงฆ์ชั้นสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ เจ้าอาวาส พระอารามหลวง พระภิกษุนาคหลวง พร้อมกับพระราชทานโคมไฟที่ทรงจุดให้วัดต่าง ๆ รับไปจุดเทียนพรรษาที่ทรงพระราชอุทิศให้

พระราชพิธีจร

พระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบขึ้นในมงคลสมัยพิเศษต่าง ๆ นอกเหนือพระราชพิธีปรกติประจำแผ่นดิน เป็นต้นว่า พระราชพิธีรัชฎาภิเษก สมภาคาภิเษก ทวีธาภิเษก รัชมงคล รัชมังคลาภิเษก โดยหลักการจะโปรดให้จัดเป็นสองภาค ภาคหนึ่งเป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมราชบุรพการี บางทีก็หมายถึงสมเด็จพระมหากษัตริย์ในโบราณสมัยด้วย อีกภาคหนึ่งเป็นการเฉลิมฉลองสมโภช และแผ่ส่วนพระราชกุศลบุญราศีเป็นเทวพลี เพื่อสวัสดิมงคล ความรุ่งเรืองไพบูลย์ ความผาสุกถาวร ในพระองค์ ในสิริราชสมบัติรัชพรรษา ในประเทศชาติราษฎรพระราชพิธีทั้งนี้ในชั้นเดิมเป็นการที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำแท้ ๆ ต่อมา พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและพสกนิกร จึงมีส่วนเข้าจัดกิจกรรมต่าง ๆ เสริมพระราชพิธีให้ยิ่งใหญ่ขึ้นเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณเฉลิมพระเกียรติ เช่นที่ปรากฏชัดในคราวมีการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑

ในปัจจุบัน เมื่อถึงวาระพิเศษที่จะมีการประกอบพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีรัชดาภิเษก พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาห้ารอบ พระราชพิธีรัชมงคล รัชมังคลาภิเษก เป็นต้น รัฐบาลและประชาชนจึง

พร้อมใจกันจัดทำโครงการสร้างสรรค์งานที่มีคุณประโยชน์ถวายเฉลิมพระเกียรติสนองพระเดชพระคุณเพิ่มขึ้น

พระราชพิธีฉัตรมงคล การบำเพ็ญพระราชกุศลหรือทำบุญในวันคล้ายวันบรมราชาภิเษกซึ่งจะเปลี่ยนวันไปตามรัชกาล พระราชพิธีนี้มีการบำเพ็ญพระราชกุศลรวม ๓ วัน วันแรกเริ่มงานเป็นการพระราชกุศลทักษิณานุปทาน เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุรพการีออกประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งแล้วสดับปกรณ์ วันที่ ๒ เป็นวันฉัตรมงคล มีประกาศพระราชพิธีฉัตรมงคล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ วันที่ ๓ เวลาเช้าถวายภัตตาหารพระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์แต่วันวานแล้วพราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระมหาเศวตฉัตรและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ บ่าย พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสมอด้วยรัชกาลใดรัชกาลหนึ่ง พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลในมหามงคลสมัยที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติเสมอด้วยรัชกาลที่ล่วงมา เช่น รัชกาลปัจจุบัน โปรดให้ประกอบการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสมอด้วยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีในเดือน ๖ พระราชพิธีพืชมงคลแรกมีในรัชกาลที่ ๔ มีการบำเพ็ญพระราชกุศลทำขวัญพืชพันธุ์ต่าง ๆ มีข้าวเปลือก เป็นต้น ส่วนจรดพระนังคัลนั้น โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาแรกนา สมมติว่าเป็นผู้แทนพระมหากษัตริย์ไปจรดคันไถ ณ บริเวณนาจำลองที่ท้องสนามหลวง และมีนางเทพีหาบพันธุ์ข้าวที่ทำขวัญแล้วตามหลังไปให้พระยาแรกนาหว่าน เสมือนเป็นการประกาศแก่เกษตรกรว่าเริ่มฤดูกาลทำนาแล้ว โดยสมมติว่าพระมหากษัตริย์ทรง

	พระกรุณาเริ่มการหว่านไถเป็นแบบอย่างและเป็นมงคล เมล็ดพันธุ์ข้าวที่หว่านแล้วนั้น เกษตรกรและราษฎรเก็บนำไปเจือผสมในพันธุ์พืชข้าวหว่านของตน
พระราชพิธีรัชดาภิเษก	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล และเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงดำรงสิริราชสมบัติได้ยั่งยืนมาได้ ๒๕ ปีบริบูรณ์
พระราชพิธีรัชมงคล	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงดำรงสิริราชสมบัติได้ยั่งยืนยาวนานเท่ารัชพรรษา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเสด็จดำรงราชย์ยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ทำครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๑
พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก	พระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงครองราชย์ยั่งยืนยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในพระราชพงศาวดาร ประกอบพระราชพิธีครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ และครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเสด็จดำรงสิริราชสมบัติ ๔๒ ปี ๒๓ วัน ยั่งยืนนานกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส	พิธีแต่งงานของพระมหากษัตริย์
พระราชพิธีสมภาคาภิเษก	พระราชพิธีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบขึ้นในวาระที่รัชพรรษาเสมอด้วยรัชพรรษาในสมเด็จพระบรมราชบุรพการี คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม ๔ คราวด้วยกัน

พระราชพิธีทวีธาภิเษก

การบำเพ็ญพระราชกุศลในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบถ้วนเป็นสองเท่ารัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๔๔๖)

พระราชพิธีศรีสัจจปานกาล (ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา)

พระราชพิธีศรีสัจจปานกาล คือพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามขัตติยประเพณี ในประเทศไทยมีมาแต่โบราณกาล ตั้งแต่ครั้งต้นสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ของไทยทรงถือปฏิบัติตลอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพระราชพิธีที่มีประโยชน์ในด้านการปกครอง พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งทหาร พลเรือน ที่ได้รับพระราชทานยศศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่ปกครองดูแลราษฎรต่างพระเนตรพระกรรณตลอดจนประเทศราชที่เป็นเมืองออกพร้อมด้วยภริยาให้มีจิตใจจงรักภักดีต่อพระประมุขของชาติ ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตพร้อมไตรทวาร พระราชพิธีนี้มีอิทธิพลต่อชนในปกครองแต่เก่าก่อนทั้งทางจิตใจและทางวินัยเป็นพระราชพิธีซึ่งบรรดาชนในปกครองที่กล่าวมาแล้วได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งพระราชครูพราหมณ์อ่านโองการแช่งน้ำเสกน้ำ แทงน้ำด้วยพระแสงราชศัสตราวุธ ให้ทุกคนที่มีหน้าที่เฝ้าฯ ดื่มในสถานศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพ เช่น ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอารามสำคัญ ในพระที่นั่งต่อหน้าพระพุทธรูป และเฉพาะพระพักตร์พระมหากษัตริย์ แล้วต้องกล่าวคำสาบานตนว่าจะไม่ทรยศกบฏต่อพระมหากษัตริย์ต่อบ้านเมืองและราษฎรถ้าผิดคำสาบานก็จะถึงความพินาศ แต่ถ้าซื่อตรงสุจริตก็จะมีความเจริญสุข ในการพระราชพิธีศรีสัจจปานกาลนี้ พระมหากษัตริย์ก็ทรงดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ปฏิญาณพระองค์ว่าจะทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความซื่อสัตย์ต่อประชาชนด้วย

พระราชพิธีศรีสัจจปานกาลได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปรรูปพิธีและถ้อยคำในโองการซึ่งว่าเป็นโคลงห้า (มณฑกคติ) ส่วนคำสาบานฝ่ายหน้าฝ่ายใน เห็นได้ในสมัยรัตนโกสินทร์แต่ละรัชกาล มาถึงสมัยที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข พระราชพิธีนี้จึงเลิกราไป

ครั้นพุทธศักราช ๒๕๑๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริให้ฟื้นพระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีถวายสัตย์สาบานของทหารผู้ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี มีคำถวายสัตย์สาบานอย่างย่อ ๆ ประกอบพิธี ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม[๑]

พิธีโล้ชิงช้า หรือ ยืนชิงช้า

เดิมเป็นพิธีพราหมณ์ เนื่องกับพระราชพิธีตรียัมปวายและตรีปวาย คือพระราชพิธีรับเสด็จและส่งเสด็จพระอิศวรและพระนารายณ์ที่เสด็จลงมาเยี่ยมโลกปีละครั้งในเดือนยี่ พระอิศวรเสด็จลงวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือนยี่ แรมคำหนึ่งเสด็จกลับ ต่อจากวันนั้น วันแรมค่ำหนึ่ง พระนารายณ์เสด็จ มีขบวนแห่รับเสด็จและส่งเสด็จเป็นที่สนุกครึกครื้น

พิธีนี้มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทำพิธีที่เทวสถาน เพราะถือเป็นพิธีพราหมณ์ ต่อมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับว่า พิธีตรียัมปวายและตรีปวายเป็นพิธีใหญ่สำหรับพระนคร จึง

---

(๑) ดูคำถวายสัตย์สาบาน และคำสาบานถือน้ำพิพัฒน์สัตยาท้ายบท

โปรดให้มีพิธีสงฆ์ขึ้น ในวันขึ้น ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ขึ้น ๙ ค่ำ พระสงฆ์สวดมนต์และรับพระราชทานฉัน ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำ เริ่มพระราชพิธีตรีปวายก็มีการพระราชทานฉัน

ในพระราชพิธีนี้ มีข้าราชการคนหนึ่งรับหน้าที่สมมติว่าเป็นพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาเยี่ยมโลกตามที่พราหมณ์คอยรับอยู่ จึงมีพิธีโล้ชิงช้า เดิมเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเป็นตำแหน่งเกษตราธิบดี เป็น ผู้รับหน้าที่ ต่อมาเปลี่ยนเป็นข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทองเปลี่ยนกันยืนชิงช้าปีละคน มีขบวนแห่ประกอบด้วยข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ๘๐๐ คน

การโล้ชิงช้ามีในวันขึ้น ๗ ค่ำ ตอนเย็น และวันขึ้น ๙ ค่ำ ตอนเย็น มีขบวนแห่ทั้ง ๒ วัน พระยายืนชิงช้าเข้าขบวนแห่ไปนั่งในปะรำไม้ไผ่คาดผ้าขาว เรียกว่า ชมรม มีพราหมณ์ยืนข้างขวา ๔ คน ข้างซ้ายข้าราชการกรมมหาดไทยและกรมพระกลาโหมกรมละ ๒ คน มีพราหมณ์เป่าสังข์อยู่ข้างหน้า ๒ คน นาลิวัน หรือผู้โล้ชิงช้า ขึ้นกระดานชิงช้ากระดานละ ๔ คน ๓ครั้ง ๓ กระดาน มีเสาไม้ไผ่ปลายผูกถุงใส่เงินปักไว้ กระดานแรก ๓ ตำลึง (๑๒ บาท) กระดานที่สองสิบบาท กระดานที่สาม ๒ ตำลึง (แปดบาท) นาลิวันจะคอยคาบถุงเงินที่ห้อยไว้ตรงปลายไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายทั้งพระเจ้าลูกเธอและเจ้านายฝ่ายใน เสด็จไปทอดพระเนตรกันมาก แต่งพระองค์เต็มยศถึงทรงเกี้ยวทรงนวม เสด็จไปเป็นกระบวนช้างก็มี

พิธียืนชิงช้านี้ ได้เลิกไปเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

การบำเพ็ญพระราชกุศลในวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของพระมหากษัตริย์เมื่อบรรจบรอบทางสุริยคติกาล เกิดขึ้นโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบำเพ็ญพระราชกุศลสวดมนต์เลี้ยงพระ เป็นต้นเค้าให้เจ้านายขุนนางทำบุญวันเกิดกันแพร่หลายในเวลาต่อมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา จึงจัดพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นการใหญ่ มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ๖๐ รูป และเจ้านายข้าราชการทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระทุกวังทุกบ้าน มีการจุดประทีปตามวังเจ้านายและบ้านเรือนขุนนางราษฎรทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม (ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งรื้อลงแล้วในรัชกาลที่ ๕) เจ้านายขุนนางอ่านคำถวายชัยมงคล พระราชทานเหรียญทองคำตรามงกุฎหนักตำลึงทอง มีห่วงบนสำหรับร้อยสายห่วงล่างสำหรับห้อยพู่ ซึ่งผู้ได้รับโดยเฉพาะพวกจีน นำไปร้อยไหมห้อยคอในเวลาแต่งตัวเต็มยศเข้าเฝ้า

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ ตั้งแต่ยังทรงพระผนวชอยู่ เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลเงียบ ๆ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๑๓ ทรงหล่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษา จึงโปรดให้จัดงานฉลองพระพุทธรูป มีการบำเพ็ญกุศล จุดประทีปตามไฟในพระบรมมหาราชวังในวังเจ้านายและบ้านขุนนางราษฎร พระบรมวงศานุวงศ์ อ่านคำถวายพระพร ซึ่งได้โปรดให้จัดต่อมาเป็นงาน ๔ วันบ้าง ๕ วันบ้าง มีการสรงพระมุรธาภิเษกและพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำด้วย

ในรัชกาลปัจจุบัน พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา จัด ๒ วัน

วันที่ ๕ ธันวาคม เวลาเช้า เสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์บนพระราชบัลลังก์ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติ ฝ่ายละ ๒๑ นัด พระบรมวงศานุวงศ์ นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา กราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคลตามลำดับ

เวลาบ่าย เสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บรรพชิตจีนและญวนถวายพระพรชัยมงคลหน้าพระอุโบสถ แล้วเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการเทียนบูชาเทพดานพเคราะห์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์นวัคคหา-

ยุสมธรรม โหรบูชาเทพดานพเคราะห์ แล้วเสด็จออก ณ หน้ามุขพระอุโบสถ พระราชทานราช-สังคหวัตถุแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้สูงอายุ แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงประกอบพิธีสถาปนาสมณศักดิ์พระสงฆ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ และพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ใหม่

ทรงจุดเทียนพระมหามงคล เทียนเท่าพระองค์ ธูปเทียนบูชาพระพุทธรูป เทวดาพระ-เคราะห์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการทรงศีล แล้วเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระสยามเทวาธิราช แล้วเสด็จออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ การพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา แล้วเสด็จกลับ

ในวันนี้ ตั้งแต่ ๙.๐๐ - ๑๗.๐๐ น. สำนักพระราชวังจัดที่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและประชาชนลงพระนามและลงนามถวายพระพร ในพระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๖ ธันวาคม เวลาเช้า เสด็จพระราชดำเนิน ณ พระบรมมหาราชวัง ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ทรงสดับพระธรรมเทศนามงคลวิเศษ[๑] กัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

เจ้าพนักงานตั้งบายศรีแก้ว ทอง เงิน เวียนเทียนสมโภชดวงพระบรมราชสมภพ

บ่าย เสด็จออก ณ ศาลาดุสิดาลัย คณะทูตต่างประเทศและผู้แทนฝ่ายกงสุลเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระพรชัยมงคล มีพระราชดำรัสตอบ และพระราชทานเลี้ยง แล้วเสด็จขึ้น

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษานี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ข้าราชการและผู้บำเพ็ญประโยชน์ด้วย หน่วยราชการและประชาชนต่างพร้อมใจจุดประทีปโคมไฟเฉลิมฉลอง และมีการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ เช่น งาน ๕ ธันวามหาราช เป็นต้น

---

(๑) ในการเทศนามงคลวิเศษ พระธรรมกถึกจะหยิบยกหัวข้อธรรมะในทศพิธราชธรรมและจักรวรรติวัตรขึ้นแสดงถวายปีละ ๑ ครั้ง เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

พระราชกุศลอาสาฬหบูชา

การบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนา ในวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ในวันเพ็ญเดือนแปดทางจันทรคติ เป็นพระราชกุศลที่จัดขึ้นในรัชกาลปัจจุบันก่อนวันเข้าพรรษา ๑ วัน กำหนดการพระราชพิธีในเวลาเย็น ๑๖.๓๐ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มธูปเทียนบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ ทรงประเคนพุ่มธูปเทียนถวายสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระฐานานุกรมเปรียญ พระภิกษุนาคหลวงแล้วเสร็จพิธี

พระราชกุศลเทศกาลเข้าพรรษา

การบำเพ็ญพระราชกุศลทางพุทธศาสนาที่ต่อเนื่องกับการบำเพ็ญพระราชกุศล วันอาสาฬหบูชา มีมาแต่ครั้งสุโขทัย ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นพระราชพิธีที่กำหนดไว้ในกฎมนเทียรบาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยว่า น่าจะเป็นเพียงพระราชกุศล

ในรัชกาลปัจจุบัน กำหนดการพระราชกุศล วันแรม ๑ ค่ำ เดือนแปด[๑] เวลาเช้า โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๑๕๐ รูป เข้าไปรับพระราชทานอาหารบิณฑบาตของหลวงในพระบรมมหาราชวังตามราชประเพณี เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินยังวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มธูปเทียนบูชาพระพุทธชินสีห์ พระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌาจารย์ แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องราชสักการะ ถวายพุ่มธูปเทียนแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระอุโบสถ ไปทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มธูปเทียนบูชา ณ ปูชนียสถาน ในพระอารามนี้

---

(๑) อนึ่ง ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ นี้ เสด็จพระราชดำเนิน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร จากฤดูร้อน เป็นฤดูฝน การเปลี่ยนเครื่องทรงนี้ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงจากฤดูฝน เป็นเครื่องทรงฤดูหนาว และ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูหนาวเป็นฤดูร้อน

เวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา โปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์เสด็จไปยังพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงจุดเทียนพรรษาบูชาพระรัตนตรัย ถวายพุ่มบูชาพระพุทธเทวปฏิมากร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องราชสักการะ แล้วเสด็จไปทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูป ณ ปูชนียสถานต่าง ๆ ถวายพุ่มบูชาพระอัฐิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ตำหนักวาสุกรี และถวายพุ่มดอกไม้ธูปเทียนแด่พระราชาคณะ เจ้าอาวาส กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระราชวงศ์เสด็จไปยังพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ถวายพุ่มบูชาพระพุทธชินราช และถวายเครื่องราชสักการะ พระบรมราชสริราง--คาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาฆบูชา

การบำเพ็ญพระราชกุศลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในวันเพ็ญเดือน ๓ หรือเดือน ๔ ในปีมีอธิกมาส เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. วันนั้นเป็นวันเพ็ญดวงจันทร์เสวยมาฆฤกษ์

๒. พระสงฆ์ ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย

๓. พระสงฆ์ที่มาประชุมนั้นล้วนได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทา

๔. พระสงฆ์ที่มาล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า พระราชพิธีนี้เพิ่งเกิดมีขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลปัจจุบัน กำหนดบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลา ๑๘.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสงฆ์ ๓๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระราชาคณะถวายอติเรกเป็นเสร็จพิธี

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

การบำเพ็ญพระราชกุศลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ หรือ เดือน ๗ ในปีมีอธิกมาส การบูชาในวันเพ็ญเดือน ๖ ซึ่งเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ใน

หนังสือเรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราษฎร์บูรณะ ได้ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้ทรงเริ่มการพระราชกุศลวิสาขบูชาขึ้น

ในรัชกาลปัจจุบัน กำหนดบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๑๖.๓๐ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดธูปเทียนนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ประเคนผ้าไตร ประกาศนียบัตร พัดยศ ตั้งพระภิกษุและสามเณรเปรียญ พระสงฆ์ออกไปครองผ้า แล้วกลับมานั่งยังอาสนะ ถวายอนุโมทนา ถวายอติเรก ออกจากพระอุโบสถ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดธูปเทียนนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร แล้วเสด็จออกหน้าพระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทักษิณพระอุโบสถ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในถ้วนสามรอบ เสด็จขึ้นพระอุโบสถ ทรงสดับพระธรรมเทศนาซึ่งพระราชาคณะถวายกัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จกลับ

พระราชพิธีสงกรานต์

ก่อนแต่วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ พุทธศักราช ๒๔๓๒ ขึ้นไป ประเทศไทยยังมีประเพณีนับวันเดือนปีตามจันทรคติอยู่ แม้ทางราชการก็ใช้วันขึ้นแรม เดือนอ้าย เดือนยี่ ปีชวด ฉลู ขาล เถาะ ซึ่งสิ้นปีนักษัตรเมื่อวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ และขึ้นปีนักษัตรใหม่เมื่อวันขึ้นค่ำเดือน ๕ มาเปลี่ยนใช้ปฏิทินตามสุริยคติหรือปฏิทินแบบเกรโกเรียนตามประกาศพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา แต่ตามธรรมเนียมเดิมนั้น ก็ใช่ว่าจะไม่นับวันเดือนปีตามสุริยคติเสียทีเดียว เพราะเมื่อจะเปลี่ยนจุลศักราชใหม่ จะต้องรอให้พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษเสียก่อนเรียกวันนั้นว่า **วันมหาสงกรานต์** ภายหลังวันมหาสงกรานต์แล้ววันหนึ่งหรือสองวัน จึงจะถึง**วันเถลิงศก** เปลี่ยนจุลศักราช

ด้วยเหตุที่วันเปลี่ยนปีมีสองอย่าง คือเปลี่ยนปีนักษัตร หรือปีตามจันทรคติอย่างหนึ่ง กับปีจุลศักราชหรือปีตามสุริยคติอีกอย่างหนึ่งด้วย ดังนี้ วันขึ้นปีใหม่ของไทยจึงมีเป็นสองขยักเรียกว่า **"ตรุษ"** คราวหนึ่ง **"สงกรานต์"** อีกคราวหนึ่ง

ตรุษนั้นนับแต่วันแรม ๑๓, ๑๔, ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ และเกาะเกี่ยวมาถึงวันขึ้นค่ำเดือนห้า อันเป็นวันเปลี่ยนปีนักษัตรด้วย เป็น ๔ วันด้วยกัน **สงกรานต์**นับเอา **วันมหาสงกรานต์**ที่อาทิตย์ยกขึ้นราศีเมษวันหนึ่ง **วันเนา**หรือวันระหว่างกลางวันหนึ่งหรือสองวัน กับ**วันเถลิงศก** อีกวันหนึ่งเข้าด้วยกันรวมเป็นสามหรือสี่วัน การนับ**วันสงกรานต์**ตามธรรมเนียมอย่างนี้ไม่สู้จะเหมือนกับวันที่ทางราชการกำหนดให้หยุดงานในบัดนี้นัก เพราะกำหนดให้หยุดตั้งแต่วันก่อน **มหาสงกรานต์** หรือที่เรียกอย่างเก่าว่า "วันจ่าย" วันหนึ่ง **วันมหาสงกรานต์** วันหนึ่ง และ **วันเนา**อีกวันหนึ่งรวม ๓ วัน ส่วน **วันเถลิงศก** ซึ่งเป็นวันสำคัญและมีพระราชพิธีหลวงด้วยนั้น หาได้กำหนดให้เป็นวันหยุดด้วยไม่ จึงดูเหมือนเกินข้างหน้าวันหนึ่ง ขาดข้างท้ายไปวันหนึ่ง

วันตรุษ กับ **สงกรานต์** มีความหมายอย่างไร **วันตรุษ**นั้น ตามคติเก่าถือว่า เป็นวันสิ้นปียิ่งกว่าวันขึ้นปีใหม่ เช่นที่ปรากฏในหนังสือ แสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บอกไว้ว่า **ตรุษ** คือกำหนดสิ้นปี ควรที่จะทำบุญให้ทานเป็นการระลึกถึงสังขารว่าล่วงมาได้สิ้นสุดปีแล้ว การทำบุญทานในวัน ตรุษ ก็มุ่งบำเพ็ญกุศลให้บริบูรณ์ในสันดาน หรือให้จิตเป็นกุศลประการหนึ่ง กับประสงค์จะให้เป็นการเสริมสวัสดิมงคล ระงับภัยอันตรายมิให้เกิดแก่คนทั้งปวงอีกประการหนึ่ง ดังนี้ ในสมัยก่อน สมเด็จพระมหากษัตริย์จึงโปรดให้ทำ**พระราชพิธีตรุษ** สุดปีติดต่อกันถึง ๕ วัน ตั้งแต่วันแรม ๑๑ ค่ำ จนถึงแรม ๑๕ ค่ำ เดือนสี่ ซึ่งมีการสวดมนต์ประกาศแผ่พระราชกุศลแก่เทวดา ขอให้มาปกปักรักษาพระราชอาณาจักรเป็นต้น ที่สำคัญกว่าอื่นคือ มีการสวดอาฏานาฏิยสูตรเพื่อระงับภัยอันตรายและอำนวยสวัสดิมงคล ตามพระบรมพุทธานุญาตซ้ำ ๆ ไปในวันสิ้นปีตลอดคืนยังรุ่ง เทศกาล**ตรุษ**คาบเกี่ยวมาถึงวันขึ้นค่ำเดือนห้าด้วย ก็เพราะเมื่อสิ้นสุดปีแล้ว รุ่งขึ้นก็เปลี่ยนปีนักษัตรใหม่ หรือ**ขึ้นปีใหม่ทางจันทรคติ** ของหลวงก็มีแต่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล สดับปกรณ์กาลานุกาล สังเวยเทวดากับพระราชทานเลี้ยงปีใหม่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อเริ่มทำตามธรรมเนียมตะวันตก จึงมีการทูลเกล้าฯ ถวายการ์ดปีใหม่ และการส่งการ์ดอวยพรแก่กันในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

การทำบุญ**ตรุษ**ปล่อยนกปล่อยปลา ในปัจจุบันนี้ ดูจืดจางลงไปมากแล้ว ยกเอาไปทำในเทศกาลสงกรานต์ก็มี **พระราชพิธีตรุษ**ที่เป็นพิธีหลวงนั้นเลิกเสียเด็ดขาดแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ การส่งการ์ดปีใหม่ก็ย้ายมาทำในวันที่ ๑ มกราคม อันเป็นเทศกาลปีใหม่ตามปฏิทินปัจจุบัน

ส่วน**สงกรานต์**นั้น เป็นเทศกาลบุญและเล่นนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ ที่ยังประพฤติปฏิบัติกันเป็นล่ำเป็นสันในทุกวันนี้ และดูเหมือนจะเลื่องลือกว้างขวางข้ามทวีปไปในหมู่ชาวต่างประเทศด้วยแต่จะกลายจากเจตนาเดิมไปอย่างไรบ้างก็ยังมิได้มีท่านผู้ใดวิเคราะห์วิจัยไว้เป็นแน่นอน

ตามธรรมเนียมไทยในภาคกลางนี้ การทำบุญ**สงกรานต์**มุ่งไปที่การระลึกรู้และการปฏิบัติตอบแทนพระคุณท่านผู้ใหญ่เป็นหลัก เห็นได้ว่าสิ่งที่กระทำเป็นประเพณีในเทศกาลสงกรานต์ เช่น การก่อพระทรายและขนทรายเข้าวัด ก็ดี การสรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ก็ดี การรดน้ำผู้สูงอายุ ผู้เป็นบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่และผู้มีอุปการคุณก็ดี ล้วนเป็นปฏิการบูชาตอบแทนคุณท่านผู้มีคุณทั้งสิ้น ส่วนการเล่นนักขัตฤกษ์หาความสนุกความบันเทิงให้แก่ตนนั้น เห็นว่าเป็นความประสงค์รองลงมา ดังนั้น เมื่อเราทั้งหลายจะรักษาประเพณีสงกรานต์ไว้เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ก็น่าจะรักษาเจตนาดั้งเดิมไว้ให้สมบูรณ์ อย่าให้ได้ครึ่งเสียครึ่ง จึงจะขอเชิญชวนให้ศึกษาจากพระราชพิธีสงกรานต์ของหลวงเป็นต้นแบบ จะได้เข้าใจจุดหมายได้แน่ชัด

พระราชพิธีแต่เดิมนั้นทำหลายวัน ตั้งแต่วันจ่ายก่อน**วันมหาสงกรานต์** ต่อกันไปจนถึง**วันเถลิงศก** ประกอบด้วยกิจกรรมมากมายหลายอย่างอยู่ข้างจะซับซ้อน เช่น ก่อพระ-เจดีย์ทราย สวดมนต์ฉลองพระทราย ถวายข้าวบิณฑ์ สวดพระปริตร เสกน้ำสำหรับสรงมุรธาภิเษก สรงน้ำพระ สรงน้ำพระบรมอัฐิและพระอัฐิ เลี้ยงพระ สดับปกรณ์ผ้าคู่ และพระราชทานรดน้ำสงกรานต์แก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ที่สูงอายุ ผู้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเคารพนับถือ เป็นต้น

ในปัจจุบันนี้ มีพระราชพิธีใน**วันเถลิงศก** คือ วันที่ ๑๕ เมษายนเพียงวันเดียว ไม่ซับซ้อนเหมือนแต่ก่อน แต่ทว่ารวมสาระของพระราชพิธีสงกรานต์ไว้ครบถ้วนและชัดเจน กล่าวคือ

เวลาเช้า โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๑๕๐ รูป เข้าไปรับบิณฑบาตในพระบรมมหาราชวัง

- เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จพระราชดำเนินยังพระมหามนเทียร ทรงสรงน้ำพระพุทธรูปสำคัญที่หอพระสุลาลัยพิมาน ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ แล้วเสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนบูชาพระสยามเทวาธิราชที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ แล้วเสด็จฯ ไปยังหอพระธาตุมนเทียร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะ และสรงน้ำพระบรมอัฐิ พระอัฐิ แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๗๒ รูป เจริญพระพุทธมนต์การพระราชพิธีสงกรานต์ จบแล้วทรงประเคนภัตตาหาร เมื่อพระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จ เจ้าพนักงานเชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิออกประดิษฐานบนพระราชบัลลังก์ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร และบนพระที่นั่งกงภายใต้ฉัตรขาวลายทอง ๕ ชั้น ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมพระบรมอัฐิพระอัฐิแล้ว ทรงทอดผ้าคู่ คือผ้า

ขาว ๒ ผืน สมมติแทนผ้านุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง อนุโลมผ้าที่พระราชทานในการรดน้ำสงกรานต์ พระสงฆ์ที่สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ และพระอัฐิ มิได้นั่งตามลำดับสมณศักดิ์ หากนั่งตามลำดับพระบรมอัฐิและพระอัฐิ เช่นอธิบดีสงฆ์วัดประจำรัชกาลที่ ๑ สดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อธิบดีสงฆ์วัดประจำรัชกาลที่ ๒ สดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้น พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

- เวลาบ่ายนั้น โปรดเกล้าฯให้พระราชวงศ์เสด็จไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือทรงพระสุหร่ายสรงน้ำพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย และสรงน้ำปูชนียวัตถุตามเจดียสถานในพระอาราม แล้วเสด็จไปถวายสักการะพระอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้าพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวภายในหอพระนาก แล้วทรงทอดผ้า พระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิที่ประดิษฐานในหอพระนาก แล้วถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เป็นเสร็จการ ภายหลังพระราชพิธีแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเชิญน้ำสงกรานต์ไปพระราชทานพระราชวงศ์กับทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ และสมเด็จพระสังฆราชตามโบราณราชประเพณีด้วย

ภาคผนวก ท้ายบท
ตัวอย่างคำประกาศเทวดา คำบวงสรวง คำสาบาน

ประกาศเทวดาเขาตก
คำจาฤกฐานเทวรูปเขาตก[๑]

@ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนิรมาประพาศถึงที่นี้ เสด็จประทับทอดพระเนตรศาลเทพยนี้ แล้วจึงมีพระบรมราชโองการ ให้อัญเชิญเทพยดาอำนวยก้อนศิลาก้อนหนึ่งในเขานี้ ลงไปกรุงเทพพระมหานคร แล้วมีพระบรมราชโองการดำรัสให้ช่างสร้างขึ้นเปนรูปเทพยดา อย่างเทวรูปโบราณ เมื่อสำเร็จแล้วได้ทรงเฉลิมด้วยจุณจันทน์สุคันธชาติ แลพระราชทานเทพยบูชาสักการแล้วทรงพระอธิษฐาน อัญเชิญเทพยดาซึ่งสถิตย์ในที่เขาตก อันเปนที่นับถือแห่งคนเปนอันมาก จงสิงสู่อยู่ในเทวรูปนี้แล้ว ให้เปนที่คุ้มเกรงรักษาป้องกันไภยันตรายให้ผลเปนความศุขสบายแก่ผู้ที่ซื่อตรงคงต่อปฏิญญาในน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้ลงโทษเทพยทัณฑ์เจ้าแก่ผู้ที่ไม่ซื่อตรง คงต่อปฏิญญาในน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งบรรดาคนเปนอันมากได้รับพระราชทานแต่พระเจ้าแผ่นดินฯ

---

(๑) พิมพ์ตามอักขรวิธีต้นฉบับเดิม

ประกาศเทวดา
ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก
สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียบเรียง

คำเริ่มประกาศ

นมามิ เทวาติเทวๆ สัมพุทธๆ โสตถิเทสกๆ
นมามิ อุตตมๆ ธัมมๆ สัตตานๆ โสตถิยาวหๆ
นมามิ ธัมมทายาทๆ สๆฆๆ สุโสตถิการกๆ
มัญญัตตุปัททวาเนกา ตถา ตถา อนิฏฐกา
อัฏฐา กันตา มนาปา สัพพโสตถี ภวันตุเตฯ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมนมัสการ ซึ่งพระสัมพุทธศาสดาจารย์ เทวติเทพย์อันเรืองเดช ผู้ทรงแสดงสวัสดิประเภทโดยอเนกไนย แก่หมู่สัตว์ทั่วไตรภพ อนึ่ง ข้าพเจ้าขอนอบนบอภิวาทน์ ซึ่งพระธรรม พุทธานุศาสน์อันสูงสุด อันนำมาซึ่งความบริสุทธิศิริสวัสดิ์ แก่หมู่สัตวทั่วมนุษย์แล เทพยดาผู้ปฏิบัติ อนึ่ง ข้าพเจ้าขอนอบนบคำนับ พระสงฆบริษัทพุทธสาวก ผู้รับมรดก คือ สวัสดิธรรมสมบัติ กระทำพุทธทัตติยสวัสดิ ให้ปรากฏในตนโดยสามารถ ด้วยเดชอำนาจแห่งความนมัสการ ซึ่งโสตถิยากรวัตถุ ทั่วทั้งสามไตรรัตน์ ขอให้สรรพพิบัติอุปัทวอันตราย แลอนิฐารมณ์ทั้งหลาย จงเสื่อมสูญหายสนิท ส่วนอิฐารมณ์เปนที่ชอบจิตต์เจริญพระราชหฤไทย ทั้งสรรพสวัสดินิราศไภย จงเกิดมีบริบูรณ์แด่สมเด็จพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ในอารัมภพิธีซึ่งจะได้รับพระราชทาน ประกาศเทพยดา ณ บัดนี้ ฯ

คำประกาศ

สรัชชำ สเสนำ สพันธำ นรินทำ ปริตตานุภาโว สทา รักขตูติ ผริตวาน เมตตำ สเมตตา ภทันตา อวิกขิตตจิตตา ปริตตำ ภณันตุฯ

ภทันตา ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขออาราธนาพระผู้เปนเจ้าจงสำรวมจิตรอย่าฟุ้งซ่าน จงกอบด้วยเมตตาจิตรแผ่เมตตาพรหมวิหารไปในราชตระกูล แล้วจงสวดพระปริตอธิฐานจิตรว่า ปริตตานุภาโว ขออานุภาพพระปริตนี้ จงคุ้มครองป้องกันรักษา สมเด็จพระบรมนราธิปไตย ทั้งไอสุริยสมบัติ กับพระบรมขัติยวงศานุวงศ์เสนาพฤฒามาตย์ ให้ปราศจากสรรพภยันตราย เจริญศุขศิริสวัสดิ์เปนนิพัทธกาลนิรันดร เทอญฯ

สมันตา จักกวาเฬสุ อัตราคัจฉันตุ เทวตา สัทธัมมำ มุนิราชัสส สุณันตุ สัคคโมกขขทำฯ

สัคเค กาเม จ รูเป ศิริสิขรตเฏ จันตลิกเข วิมาเน ทีเป รัฏเฐ จ คาเม ตรุวนคหเน เคหวัตถุมหิ เชตเต ภุมมาจายันตุ เทวา ชลถลวิสเม ยักขคันธัพพนาคา ติฏฐันตา สันติเก ยำ มุนิวรวจนำ สาธโว เม สุณันตุ ฯ ธัมมสวนกาโล อยัมภทันตา ฯ ๓ วาร ฯ

โภนโต เทวสังฆา โย ดูกรเทพยนิกรอมรยักษ์คนธรรพ กุมภัณฑ์นาคทั้งหลาย หมายเปนอาทิคือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ แลท้าวกุเวรุราช กับทั้งสมเด็จวัชรินทร์เทพโกสีย์ผู้มีอำนาจ มีทิพโสตรทิพจักษุอันประเสริฐ ซึ่งบังเกิดประดิษฐานอยู่ในทิพยพิมานมาศ แลเทพยภูมิพฤกษอากาศ ฉกามาพจร โสฬศพรหมพิภพ อิกองค์อิศวรวิษณุนพเคราะห์ เทวดาทวาทศราษีสถิตย์ กับทั้งเทพยสับดาพิศนักษัตรดาราแลเทพยท้าวอันอภิบาลบำรุงรักษากรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา แลพระบรมมหาราชวัง ทั่วพระที่นั่งเสวตราชาฉัตรมณฑรรัตนปราสาท พระราชนิเวศน์สถาน อีกทั้งเทพยเจ้าอันอภิบาลคามนิคมชนบทปเขตรประเทศราชธานี บุรีรอบขอบจังหวัดทั่วสยามรัฐสีมามณฑล จงมีกมลปรีดามาชุมนุมในพระราช-พิธีมณฑล มงคลการสถานแล้วสมาทานเบญจางคิกศีล สดับรับรศพระมุนินทรานุศาสน์ ซึ่งพระสงฆ์สันนิบาตจะสวดสาธยายถวาย พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพ-ยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตพงษบริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิ ราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะหณี จักรกรีบรมนารถ มหามกุฎราชวรางกูร สุจริตมูลสุสาธิต อรรคอุกฤษฐไพบูลย์ บุรพาดูลย์กฤษฎาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ ธัญญลัก-ษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประนต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดม

บรมสุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาล เกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ วิสิฐศักดิสมญา พินิตประชานารถ เปรมกมลขัตติยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการบริบูรณ์คุณสารสยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายกอนันต์ มหันตวรฤทธิเดชสรรพวิเศษสิรินธร อเนกชนนิกรสโมสรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลันษณมหาบรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวิโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรยพุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิอรรคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีฑลหฤทัย อณนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร์ ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศกสมาคม ณ บัดนี้ ด้วยจำเดิมแต่สมณ-พราหมณาจารย์แลพระญาติวงษาคณาภิมุขมนตรี มีสมานฉันท์ชื่นชมประชุมเชิญพระบาทขึ้นเสวยมไหสุริยราชสมบัติครอบครองสยามรัฐสีมา ก็ทรงสอดส่องด้วยพระปัญญา จัดการบำรุงรักษาพระราชอาณาจักรมีต้นว่าจัดทหาร ให้มีประจำการป้องกันปรปักษ์มากกว่าเก่าเปนหลายเท่าพันทวี ปันพระราชอาณาเขตรเปนส่วนมณฑล ตั้งมนตรีประจำเทศาภิบาล ให้ดูแลรักษาความสำราญของราษฎร แก้การเก็บภาษีอากรให้สมควร ประมวญพระราชทรัพย์ได้ทับทวีขึ้นมากมาย จับจ่ายบำรุงบ้านเมือง เจริญรุ่งเรืองทุกตำบลหนทางที่ไกลก็เหมือนใกล้ เพราะทำทางให้เดินได้สดวกดี มีรถไฟไปเร็วสบาย ได้ขยายที่ทำกิน แผ่นดินเต็มไปด้วยเพาะปลูก ออกลูกผลมากหลาย เหลือกินขายไปต่างประเทศ ทั่วพระราชอาณาเขตรสมบูรณ์ ทรงพระการุญประชาราษฎร์ให้เลิกทาษเปนไทย ให้ลดหย่อนบ่อนเบี้ยอันเปนอบายมุขลงคงเหลืออยู่น้อยตำบลประชาชนจะมิได้ฉิบหาย ให้ตั้งกฎหมายอีกมากมี เพื่อจะให้ผู้ประพฤติดีได้ความสบาย เพื่อจะให้ผู้ประพฤติร้ายนั้นเข็ดขาม จะพรรณนาความมิรู้สิ้นรู้เสร็จ ล้วนสำเร็จด้วยพระปัญญาวิริยาทิบารมีสมณพราหมณ์ชีประชาราษฎร์ รู้สึกลำฤกถึงพระเดชพระคุณมิได้ขาดทุกตัวคน พระองค์เปนที่รักของประชาชนทั่วทุกทิศ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร ได้กระทำการราชาภิเศกพิธี ในพุฒวารกาลปักษ์ดิถีที่สิบสองกัตติกมาศ ปีมโรงสัมฤทธิศก พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้สองพันสี่ร้อยสิบเอ็จวรรษา เสวยราชสมบัติบำรุงรัฐสิมาให้บ้านเมืองมั่งคั่ง ตั้งพระหฤทัยทำนุบำรุงพระวงษาเสนามาตย์ ทั้งสมณพราหมณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเปนศุขทุกทิวาราตรี ตราบเท่าถึงวันนี้ปีวอกสัมฤทธิศก เดือนสิบสอง แรมเจ็ดค่ำอาทิตยวาร พระพุทธสาสนายุกาลล่วงแล้วสองพันสี่ร้อยห้าสิบเอ็จวรรษา บรมรัชวัฒนามาบรรจบครบสี่สิบปี มีเศษสามวาร สมเด็จบรมกระษัตริย์อันมีพระราชประวัติในพงษาวดาร จะได้มีรัชกาลยืนยาวเท่าสมเด็จบรมบพิตร

พระองค์นี้หามิได้ เปนเหตุให้มีพระกมลผ่องใสโสมนัศ ดำรัสสั่งให้ตั้งการรัชมังคลาภิเศก ให้แต่งพระราชฐานตระการรุจิเรข ล้วนแล้วไปด้วยประทีปแลธงฉัตร สมโภชศิริราชสมบัติรัชพรรษา กระทำพุทธบูชาสักการวิธี ทรงพระกรุณา ให้สังฆการีอาราธนาพระสงฆ์สี่สิบเอ็จองค์มาสันนิบาตสาธยายพระพุทธมนต์ ในมณฑลพระราชพิธี เพื่อให้ทรงพระเจริญศรีเฉลิมพระราชศรัทธา จึงมีพระบรมราชโองการให้อัญเชิญเทพยดา มาประชุมสดับรับรศ วรพจน์แห่งพระมุนีนารถ มีประสาทเลื่อมใส ได้ผลส่วนพระราชกุศลนี้แล้วไซร้ เทพยเจ้าทั้งหลาย จงมีไมตรีจิตรประสิทธิถวายพระพรไชย ให้เจริญพระราชศิริสวัสดิ มนุญญอรรถไพบูลย์ เพิ่มภูลพระราชเกียรติยาดิ-เรกยศ ให้ปรากฏแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศ ทุกเขตรขันธสิมาระอาพระเดช ปราศจากสรรพภัยเภทปีศนาทิทุกข์ จงเสวยไอสุริยศุขทีรฆายุสมบูรณ์ ภูลพิพัฒน์ยืนโยคนฤโศกนิรันตราย กับทั้งพระบรมวงษาเสนามาตย์ราชบริษัททั้งหลายแลสมณพราหมณาประชาชน ให้พ้นทุกขพิบัติ จงคุ้มครองป้องกันกำจัดภัยอย่าให้มาบีฑา อิกอเนกนานาอมนุษย์ภยันตรายจงนิราศทุกสิ่งสรรพโรคาพาธพยาธิอุปัทวจัญไร ให้รำงับอับไกษยเกษมศุข ทั่วทุกมนุษย์นิกรประชา คณาสัตว์จตุบททวิบาทจงสมบูรณ์ภูลสวัสดิ์ บำราศพิบัติวัฒนา ทั้งวรรโษทกธาราให้ตกต้องตามฤดูกาล เปนอุปการแก่สรรพธัญญาหารแลพืชผลพฤกษาลดาชาติ ให้บริบูรณ์ทั่วประเทศราษฎร์ภาราดามนิคมชนบท กำหนดในจังหวัด พระราชอาณาปวัติมณฑล สกลเขตรขัณฑ์ ปัจจันตพิไสยสีมา โดยนัยประกาศ อันอาตมพรรณามาฉนี้ ฯ

ประกาศบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช
ในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก
ณ วันอาทิตย์ ที่ ๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑

ข้าพระพุทธเจ้าผู้รับพระราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ขอประกาศแก่ทวยเทพผู้ทรงมหิศวรศักดิ์ ซึ่งรักษาพระราชอาณาจักรและพระมหานครราชธานี มีอาทิพระสยามเทวาธิราช ผู้ทรงทิพยอำนาจฤทธิธำรง กับทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ประชาราษฎร์ทั้งมวลถ้วนทั่วหน้า

สมัยเมื่อสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ เสด็จดำรงราชสมบัติสถาวรยืนยาวยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใด อันมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชกุศลและพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกเฉลิม เสริมสิริสวัสดิ์แห่งรัชกาลและพระราชอาณาจักร บัดนี้ ลุอภิลักขิตสมัย ที่เสด็จเนาในมไหศวรรยาธิปัตย์ เกินกว่าวันธำรงรัชในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยนิยม เป็นเหตุให้เกิดความปราโมทย์ชื่นชมแก่มหาชนทั่วพระราชอาณาจักร ผู้มีความซื่อตรงจงรักในดวงมาน ประกอบกับรัฐบาลและภาคเอกชนมีสมานฉันท์พร้อมกันกราบบังคมทูลขอพระราชทานให้ทรงประกอบการฉลองสมโภชตามประเพณี อนุวัตพระราชพิธีในรัชกาลที่ห้าที่ปรากฏ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชกุศลทักษิณานุปทานเป็นเบื้องต้น ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิบดี สมเด็จพระบรมราชบุพการีทุกพระองค์ กับทั้งพระมหากษัตริย์ผู้ดำรงแผ่นดิน ในโบราณราชธานินทร์ศรีอยุธยาและธนบุรี

วาระนี้มีพระราชโองการดำรัส ให้ตั้งการพระราชพิธีสมโภชสิริราชสมบัติรัชพรรษา ทรงกระทำรัตนัตยบูชาและบวงสรวง แด่เทวาดิเทพทั้งปวงซึ่งรักษาแผ่นดินไทยราไชศวรรย์ โปรดให้เชิญรูปพระสยามเทวัญออกประดิษฐาน ภายในบุษบกพิมาน ณ มุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จออกทรงบูชาพระสยามเทวาธิราชถวายเครื่องสังเวยบวงสรวง ท่ามกลางสันนิบาตแห่งพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททุกกระทรวงซึ่งเฝ้าอยู่โดยอนุกรม มีพระ

บรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่เทพดา อัญเชิญสยามรัฏฐิกเทวามาประชุมฟังพระสงฆ์เจริญพระปริตรพุทธมนต์ อนุโมทนาในส่วนพระราชกุศลที่ทรงปฏิบัติ แล้วยังจิตให้โสมนัสในสรรพพลีบูชา ซึ่งทรงพระราชศรัทธาจำนงถวาย

ขอเทพยเจ้าทั้งหลายจงมีกมลประกอบด้วยเมตตา พร้อมกันอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระเจริญยั่งยืนในสิริราชสมบัติ ชัชวาลด้วยพระราชศักดาดิเรกยศปรากฏแผ่ไปในประเทศนานา ปราศจากสรรพภัยพยาธิทุกข์ เสวยไอศวรรยสุขทีฆายุชนมสวัสดิ์ โรจน์รุ่งจำรัสด้วยพระมหากรุณาธิคุณอดุลยฤทธิ์ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมราชโอรส ธิดาทุกพระองค์

ขอเทวานุภาพจงกำจัดสรรพอุบาทว์จัญไร สรรพทุกข์สรรพภัยให้สูญสิ้น ทั่วไทยธรณินทร์มีแต่ความร่มเย็นเป็นผาสุกยุกติธรรม์ ให้ไทยทั่วหน้าสามัคคีกันมั่นคง ให้เสนานิกรทุกเหล่าดำรงในความสวามิภักดิ์ เป็นกำลังพิทักษ์รักษาแผ่นดินให้ราบคาบ มีสุรภาพกล้าหาญในการสู้ศึกศัตรู เชิดชูความเป็นเอกราชให้ยืนยง ยังหมู่พระราชวงศ์เสวกามาตย์ราชบริพาร ให้พร้อมพรักสมัครสมานโดยสมานฉันท์ ร่วมกายร่วมใจกันปฏิบัติราชกิจ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตกตัญญู เป็นกำลังค้ำชูพระราชอาณาจักรให้ธำรงมั่นยังสรรพเคราะห์อย่าให้บังเกิดมีแก่ประชาชน ยังฝนให้สมบูรณ์ตามฤดูกาล เกื้อกูลแก่สรรพธัญญาหารพืชผลและเศรษฐกิจ ยังพระมหานครให้บริบูรณ์ด้วยนานาวรามิสโภคสมบัติ อันไหลหลั่งถั่งมามิรู้ขัดแต่ทั่วทิศานุทิศ ขอทวยเทพจงประสิทธิ์ศุภมงคล มนุญผลทุกประการ โดยนัยที่ข้าพระพุทธเจ้าจงจิตอธิษฐานถ้วนทั่วเทอญ.

คำถวายสัตย์สาบาน
ในการที่ได้รับพระราชทาน
ราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพระบรมมหาราชวัง

ข้าพเจ้า (ออกชื่อผู้ถวายสัตย์สาบาน) ขอกระทำสัตย์ปฏิญาณสาบานตัว ต่อประเทศชาติ และประชาชนชาวไทย เฉพาะพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เฉพาะพระพุทธมหามณีรัตน-ปฏิมากร และพระสยามเทวาธิราช เทพยดาผู้รักษาราชอาณาจักรไทยมาตลอด ณ ท่ามกลางมหาสันนิบาตนี้ว่า

ข้าพเจ้า จะมั่นอยู่ในความกตัญญูกตเวที ต่อผืนแผ่นดินไทย เหนือสิ่งอื่นใด จะมุ่งถือความสงบสุขสวัสดีของผองไทยเป็นหลัก เหนือประโยชน์ส่วนบุคคลหรือหมู่คณะใด ๆ จะปฏิบัติหน้าที่ทุกประการด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ที่พร้อมจะเสียสละทุกสิ่ง เพื่อความมั่นคงเจริญไพบูลย์ของผืนแผ่นดินไทย และความปลอดภัยของปวงประชาส่วนใหญ่เป็นสำคัญ

ข้าพเจ้า จะรักษาคำสัตย์ปฏิญาณนี้ ด้วยเกียรติศักดิ์ของสมาชิกแห่งราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี ตราบเท่าชีวิตร่างกายจะหาไม่

หากเมื่อใด ข้าพเจ้าสำนึกรู้ว่ามีเจตนาไม่บริสุทธิ์ ฝ่าฝืนคำสัตย์ปฏิญาณนี้ ขอความวิบัติจงบังเกิดแก่ข้าพเจ้าเมื่อนั้น โดยฉับพลันทันที อย่าให้มีความสุขความสวัสดีด้วยประการใด ๆ หากข้าพเจ้าดำรงมั่นในสัตย์ปฏิญาณนี้ยั่งยืนไป ขออนุภาพพระรัตนตรัยและเทพยดาอารักษ์ มีพระสยามเทวาธิราชเป็นต้น จงบันดาลความสุขความสวัสดีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ให้ข้าพเจ้ามีความเจริญในหน้าที่ราชการ เป็นกำลังทะนุบำรุงประเทศชาติสืบไปได้สมตามปณิธานปรารถนาจงทุกประการ.

คำสาบาน
ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว[๑]

ข้าพระพุทธเจ้า (ออกนามผู้สาบาน) ขอกระทำสัตยปฏิญาณ สาบาลตัวถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉพาะพระภักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า

อนึ่ง ขอเทพยเจ้าทั้งหลายที่มีฤทธิ์สิทธิศักดิ์ แลมีทิพยโสต ทิพยจักษุ อันประเสริฐทั่วทุกสถาน มีท้าวจัตตุโลกบาลมหาเทวราช กับพระสยามเทวาธิราชเปนอาทิ แลอารักเทพยดาคือพระหลักเมือง พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และพระกาฬอันเรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์ แลเทพยดาผู้รักษานพปฏลมหาเสวตรฉัตร์ แลรักษาพระองค์เปนประธาน ขออัญเชิญมาเปนสักขีทิพยพยานแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้กระทำสัตยานุสัตย์ถวายด้วยความเต็มใจมิได้เปนสักแต่ออกวจีเภท

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยรัชบรมราชาภิเษก ทรงรับราชภาระในที่จะทรงบำรุงความศุข และระงับทุกข์ของประชาชนอันอาศรัยอยู่ในพระราชอาณาเขตทั่วไป ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแลรักษาชาติพระราชอาณาจักร์ ให้วัฒนาถาวรปราศจากภยันตรายทั้งปวงด้วยกำลังพระวิริยภาพแลพระราโชบาย ทั้งทรงปกครองแลทำนุบำรุงพระบรมวงศานุวงศ์สมณ

---

(๑) พิมพ์ตามอักขรวิธีในต้นฉบับเดิม

พราหมณาจารย์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนทั้งหลายตลอดจนพ่อค้าประชาชน ให้ร่มเย็นเปนศุขด้วยพระมหากรุณาแลทรงตั้งอยู่ในสุจจริตธรรมจริยาตามโบราณราชประเพณี มีพระเดชพระคุณอันยิ่งใหญ่หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต คิดป้องกันรักษาใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทให้ปราศจากภยันตรายคือ ไม่คิดขบถประทุษร้าย ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยน้ำจิตร์ แลมอบกายถวายชีวิตต่อราชการอันเปนน่าที่ เช่นการรักษาพระพุทธศาสนากับรักษาชาติ แลบ้านเมืองสนองพระเดชพระคุณ

เพราะฉนั้น ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามิได้ตั้งอยู่ในความสัตย์สุจริต แลคิดขบถประทุษฐร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยน้ำจิตร์ ฤๅคิดเอาใจไปแผ่ไว้แก่ไท้ต่างด้าวท้าวต่างแดนอันเป็นหมู่ปัจจามิตร์ ฤๅคิดให้อุบายเล่ห์กลไปให้ผู้อื่นกระทำร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นแก่จักษุ ฤๅได้ยินแก่โสต รู้ว่าผู้อื่นจะกระทำประทุษฐร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้นำเอาเนื้อความมาฟ้องร้องว่ากล่าวให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทโดยเร็ว รั้งรอไว้ด้วยฉันทะโทษะโมหะภยาจิต ฤๅถ้ามีกิจราชการอันเปนน่าที่ซึ่งจะต้องกระทำ เพื่อรักษาพระพุทธศาสนา รักษาพระมหากษัตริย์ แลรักษาชาติบ้านเมืองเกิดขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าคิดอุบายบิดพริ้วหลีกเลี่ยงเสีย มิได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ โดยเต็มกำลังความสามารถ และเบียดเบียฬฉ้อราษฎร์บังหลวงกระทำด้วยตนเอง ฤๅด้วยอุบายให้ผู้อื่นกระทำก็ตาม และประพฤติอกตัญญู ไม่มีความซื่อสัตย์เปนการทุจริตต่าง ๆ ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระมหากรุณามีพระเดชพระคุณอันประเสริฐใหญ่ยิ่งดังนี้

ขอให้เทพดาผู้มีฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย มีพระสยามเทวาธิราชกับเทพยดาซึ่งสิงสถิตย์ในที่ประดิษฐานพระมหาเสวตรฉัตร์เปนต้น จงบันดาลดลให้อุบายเล่ห์กลแลความลับอันทุจริต

ต่าง ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าปรากฏออกโดยเร็วพลัน อย่าให้ทันกระทำการทุจริตต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ ทั้งขออย่าให้ข้าพระพุทธเจ้าแคล้วคลาดมหาภัยทุกประการ แลกรรมกรณ์ทุกสถานบรรดาที่ท่านผู้มีอำนาจอาจกระทำแก่ผู้มีความผิดทั้งปวงได้ ขออำนาจเทพยดาจงบันดาลอุปัทวาการสังหาญผลาญชีวิตข้าพระพุทธเจ้าให้ถึงความฉิบหาย ตายด้วยความแตกความขาด ให้ตายด้วยอสนีบาต สายฟ้าฟาดราชสัตราวุธดาบองครักษ์อันแรงร้าย ฤๅให้ตายด้วยพิษม์แลกำลังแห่งสัตว์อันร้ายในน้ำบนบกจงได้ช่องสังหาญข้าพระพุทธเจ้า ผู้มิได้ซื่อสัตย์ให้พลันบันดาลพินาศ ฤๅบันดาลให้ผีพิษม์ผีกาฬอติสารขราพาธสรรพโรคพิบัติต่าง ๆ ทุกประการ จงบังเกิดแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้ทรยศคิดคดไม่ซื่อสัตย์ ให้ถึงอกาลมรณะตายด้วยทุกขเวทนาลำบากแสนสาหัส ให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลก ครั้นข้าพระพุทธเจ้าสิ้นชีวิตจากมนุษย์โลกแล้ว จงลงไปบังเกิดในมหานรกหมกไหม้อยู่ในไฟไม่รู้ดับ สิ้นหมื่นกัลป์แสนกัลป์อนันตชาติ ครั้นสิ้นเวรกรรมจากที่นั่นแล้ว แลจะมาบังเกิดในภพใด ๆ ขอจงอย่าได้มีความศุขแต่สักหน่อยหนึ่งในโลกียกามบริโภค แล้วจงอย่าได้พบพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ซึ่งจะมาโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ถึงสวรรค์แลนฤพาน ถึงจะพบก็อย่าให้โปรดข้าพระพุทธเจ้าได้

ถ้าแลข้าพระพุทธเจ้าตั้งอยู่ในความกตัญญูกะตะเวที กระทำราชการในน่าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต แลมิได้คิดขบถประทุษฐร้ายโดยบรรยายอันกล่าวมาแล้วแต่หนหลัง ขอจงเทพยดาทั้งหลายมีท้าวจัตตุโลกบาลเปนอาทิอันมีฤทธิ์สิทธิศักดิ์ทั่วทุกเทพยพิภพ ทั้งพระสยามเทวาธิราช แลพระหลักเมือง พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง แลพระกาฬอันเรืองฤทธิ์ อีกเทพยอันสิงสถิตย์ในพระมหาเสวตรฉัตร์ แลเทพยดาอันรักษาพระองค์ทุกคืนวัน จงช่วยป้องกันอภิบาลรักษาข้าพระพุทธเจ้าผู้กระทำราชการโดยสัตย์สุจริตให้สถิตย์สถาพร พ้นจากสรรพโรคพิบัติอุปัทวันตราย โดยบรรยายอันกล่าวมาแล้วนั้นจงทุกประการ

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาธิษฐานนี้แล้ว จงบันดาลให้เกิดศุขศิริสวัสดีผ่องแผ้วในกาลทั้งปวง แลมีความเจริญอันใหญ่หลวงแห่งอายุ วรรณะ ศุขะ พละ

ยืนยาวยิ่งยงคงทนจนถึงแก่กาลอายุปริเฉทชรานักแล้วจึงตาย มีความสบายเปนศุขเวทนา ดุจนอนหลับแล้วตื่นขึ้นมาในทิพยวิมาน เสวยทิพย์สมบัติในสถานสวรรค์สิ้นแสนกัลป์อนันตชาติ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจุติจากสวรรค์เทวโลกแล้วจะมาบังเกิดในมนุษย์โลก จงบริบูรณ์ด้วยอุปโภคสมบัติ สรรพแสนศฤงคารอันมโหฬาร แลบริวาร ยศปรากฏโดยวิเศษตามประสงค์ อนึ่ง ขอจงให้พบพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แล้วจงได้สำเร็จดังมโนรถความปราถนาในทางสวรรค์นฤพาน พ้นจากสงสารทุกข์ด้วยความสุขสุจริตกตัญญูกะตะเวทีนั้น เทอญ ฯ

หมวดที่ ๖ สัตว์และเบ็ดเตล็ด

ราชาศัพท์	คำสามัญ
กระบือ	ควาย
กล้วยสั้น	กล้วยกุ
กล้วยเปลือกบาง, กล้วยกระ	กล้วยไข่
ขนมดอกเหล็ก, ขนมทราย	ขนมขี้หนู
ขนมสอดไส้	ขนมใส้ไส้
ข้าวเสวย	ข้าว หรือเรียกว่า พระกระยา
โค	วัว
เครื่องเคียง	เครื่องจิ้ม เครื่องแนม
เครื่องคาว, เครื่องต้นคาว	ของคาว, อาหารคาว
เครื่องหวาน, เครื่องต้นหวาน	ของหวาน, อาหารหวาน
เครื่องว่าง	ของว่าง, อาหารว่าง
เครื่องเสวย, เครื่องต้น, พระกระยาหาร	ของกิน อาหารบางทีใช้คำให้สั้นลงว่า “เครื่อง” ก็มี
จิตรจูล,จิตรจุล	เต่า
เจ็ดประการ	เจ็ดอย่าง
ช้างนรการ	ช้างสีดอ (ช้างพลายมีงาสั้น)
ชัลลุกะ, ชัลลุกา	ปลิง
ช้าง ๒ ช้าง, ช้าง ๒ เชือก	ช้าง ๒ ตัว
ดอกขจร	ดอกสลิด
ดอกซ่อนกลิ่น	ดอกซ่อนชู้
ดอกถันวิฬาร์	ดอกนมแมว

ราชาศัพท์	คำสามัญ
ดอกทอดยอด	ดอกผักบุ้ง
ดอกมณฑาขาว	ดอกยี่หุบ
ดอกสามหาว	ดอกผักตบ
ดอกเหล็ก	ดอกขี้เหล็ก
ตกลูก	ออกลูก (สำหรับสัตว์ทั้งปวง)
ต้นจะเกรง	ต้นเหงือกปลาหมอ
ต้นปาริฉัตร, ต้นปาริชาติ	ต้นทองกวาว, ต้นทองหลาง
ต้นหนามรอบข้อ	ต้นพุงดอ
ต้นอเนกคุณ	ต้นตำแย
ต้องพระราชอาญา	ต้องโทษ
เถาศีรษะวานร	เถาหัวลิง
เถากะพังโหม	เถาตูดหมูตูดหมา
ถ่ายมูล	สัตว์ขี้ เช่น นกถ่ายมูล
ถั่วเพาะ	ถั่วงอก
เถามุ้ย	เถาหมามุ้ย
นางเก้ง	อีเก้ง
นางเลิ้ง	อีเลิ้ง
นางเห็น	อีเห็น
บางชีโพ้น	บางชีหน
บางนางร้า	บางอีร้า
ปลาหาง	ปลาช่อน (เมื่อสดเรียกปลาหางสด เมื่อแห้งเรียกปลาหางแห้ง)
ปลาใบไม้	ปลาสลิด
ปลายาว	ปลาไหล
ปลามัจฉะ	ปลาร้า
ปลาลิ้นสุนัข	ปลาลิ้นหมา

ราชาศัพท์	คำสามัญ
ปลีกล้วย	หัวปลี
ผล	ลูก (ใช้เรียกลูกไม้ทั้งปวง)
ผลมูลกา	ลูกขี้กา
ผลมูลละมั่ง	ลูกตะลิงปลิง
ผลนางนูน	ลูกอีนูน
ผลอุลิด	ลูกแตงโม
ผักสามหาว	ผักตบ
ผักทอดยอด	ผักบุ้ง
ผักรู้นอน	ผักกระเฉด
ผักไผ่, ผักไห่	ผักปลาบ
ผักนางริ้น	ผักอีริ้น
พระยอด	ฝี เช่น ประชวรพระยอด เจ็บเป็นฝี
พระกระยาเสวย, พระกระยา(๑)	ข้าว
พระกระยาต้ม	ข้าวต้ม
พระกระยาตัง	ข้าวตัง
พระสุธารส	น้ำดื่ม, เครื่องดื่ม(๒)
ฟอง	ไข่ เช่น ฟองไก่ ฟองจิ้งจก
ฟักเหลือง	ฟักทอง
มุสิกะ	หนู
มูล	ขี้ของสัตว์
มูลดิน	ขี้ดิน
มะเขือเผา	มะเขือกะหำแพะ
เยื่อเคย	กะปิ
รากดิน	ไส้เดือน

---

(๑) ใช้เฉพาะสำหรับพระมหากษัตริย์

(๒) ถ้าต้องการบอกชนิดของเครื่องดื่ม เติมคำลงข้างท้าย เช่น พระสุธารสชา พระสุธารสเย็น

คำราชาศัพท์	คำสามัญ
โรคกลาก	ขี้กลาก
โรคเกลื้อน	ขี้เกลื้อน
โรคเรื้อน	ขี้เรื้อน
ลั่นทม	ดอกลั่นทม
ศิลา	หิน
สุกร	หมู
สุนัข	หมา
เห็ดปลวก	เห็ดโคน
หอยนางรม	หอยอีรม

หมวดที่ ๗
เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และ เครื่องราชูปโภค

เครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ มีดังนี้

๑. ราชกกุธภัณฑ์

มี ๒ แบบ และแบบหนึ่ง มี ๕ อย่าง จึงเรียกว่า เบญจราชกกุธภัณฑ์

แบบ ก

(๑) พระมหาเศวตฉัตร
(๒) พระมหาพิชัยมงกุฎ
(๓) พระแสงขรรค์ชัยศรี
(๔) พัดวาลวิชนี และ พระแส้จามรี
(๕) ฉลองพระบาทเชิงงอน

แบบ ข

(๑) พระมหาพิชัยมงกุฎ
(๒) พระแสงขรรค์ชัยศรี
(๓) ธารพระกรชัยพฤกษ์
(๔) พัดวาลวิชนี และ พระแส้จามรี
(๕) ฉลองพระบาทเชิงงอน

พระมหาเศวตฉัตร เป็นฉัตรผ้าขาว ๙ ชั้น มีระบายขลิบทองแผ่ลวดและมียอด เป็นราชกกุธภัณฑ์ของพระมหากษัตริย์ มีที่ใช้ คือ ปักที่พระแท่นราชอาสน์ราชบัลลังก์ กางกั้นเหนือพระแท่นที่บรรทม ปักพระยานมาศ และแขวนกางกั้นพระโกศทรงพระบรมศพ เป็นต้น แต่โบราณมา ไทยถือเศวตฉัตรเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด เศวตฉัตร หมายถึง ความเป็นพระราชามหากษัตริย์ เช่นเดียวกับมงกุฎของชาวยุโรป

พระมหาพิชัยมงกุฎ เป็นราชกกุธภัณฑ์ประเภทราชศิราภรณ์ ทำด้วยทองลงยาประดับนวรัตน์เพชรเม็ดใหญ่ ชื่อ มหาวิเชียรมณีประดับยอด สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในงานพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น

พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงองค์นี้กล่าวกันมาว่า พระขรรค์เป็นของเก่า ฝีมือทำงามนัก เดิมตกจมอยู่ในทะเลสาบเมืองเสียมราฐ ชาวประมงทอดแหได้ ผู้ว่าราชการเมืองเสียมราฐ นำ

มาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อวันพระแสงองค์นี้มาถึง อสุนีบาตตกในพระนครถึง ๗ แห่ง เช่น ที่ประตูวิเศษไชยศรี และ ประตูพิมานไชยศรี ซึ่งเป็นทางที่อัญเชิญพระแสงองค์นี้ผ่านไป ดังนั้น ประตูพระบรมมหาราชวังจึงมีคำท้ายชื่อว่า "ไชยศรี" ทั้งสองประตู เช่นเดียวกับท้ายชื่อของพระขรรค์องค์นี้

ธารพระกรชัยพฤกษ์ ไม้เท้า ทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ หุ้มทอง

พัดวาลวิชนี พัด ทำด้วยใบตาล ด้ามมีเครื่องประกอบเป็นทองลงยา

พระแส้จามรี แส้ ทำด้วยขนจามรี ด้ามเป็นแก้ว

ฉลองพระบาทเชิงงอน รองเท้า ทำด้วยทองลงยา

ราชกกุธภัณฑ์ทั้งหมดนี้สร้างในรัชกาลที่ ๑

๒. ราชศิราภรณ์

(๑) **พระชฎากลีบ** สร้างในรัชกาลที่ ๑ เป็นทองลงยาประดับนพรัตน์ เครื่องประกอบมีใบสนและกรรเจียก

(๒) **พระชฎาเดินหน** สร้างในรัชกาลที่ ๑ เป็นทองลงยาประดับนพรัตน์ เครื่องประกอบมีใบสนและกรรเจียก เป็นราชศิราภรณ์ที่งาม แต่ค่อนข้างหนัก

(๓) **พระชฎา ๕ ยอด** เรียกกันเป็นสามัญว่า พระมหากฐิน ทำด้วยทองลงยาประดับเพชร สร้างในรัชกาลที่ ๑ องค์หนึ่ง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ สมุหพระราชพิธีในรัชกาลนั้น สร้างถวายองค์หนึ่งมีชื่อว่า **พระมหาชมพู** (เพราะลงยาสีชมพูทั้งองค์) ต่อมา ในรัชกาลที่ ๖ และ รัชกาลที่ ๗ ก็โปรดให้สร้างอีกรัชกาลละ ๑ องค์ เครื่องประกอบพระชฎานี้มีกรรเจียกและใบสน เสียบขนนกวายุภักษ์ และมีน้ำหนักไม่สู้มาก

(๔) **พระมาลา** มีสองชนิด ชนิดหนึ่งสำหรับทรงเวลาปกติ และอีกชนิดหนึ่ง สำหรับทรงเวลาเสด็จออกศึกสงคราม

สำหรับทรงเวลาปกติ

๑. **พระมหามาลา** ทำด้วยตาดเครื่องประกอบเป็นทองลงยาประดับเพชรปักขนนกวายุภักษ์ ยอดเป็นพระเกี้ยว

๒. **พระมาลาเส้าสูง** พระมาลานี้ทำด้วยสักหลาดพับปีกข้างหนึ่ง มีอยู่ด้วยกัน ๗ องค์ ๗ สี ปักขนนกวายุภักษ์ ยอดเป็นเกี้ยว เครื่องประกอบเป็นทองลงยาประดับมณีตามสีของพระมาลา

สำหรับทรงเวลาออกศึกสงคราม

พระมาลาเบี่ยง ทำด้วยหนังรูปลูกฟักตัด มีกระบังเป็นปีกอยู่รอบ กับมีปกคอ และปกหู สำหรับกันศัสตราวุธ

๓. พระสังวาล

พระสังวาลมี ๒ องค์ คือ

(๑) **สังวาลพระนพ** เป็นสร้อยอ่อนรวม ๓ เส้นเรียงกัน ทำด้วยทองล้วน มีดอกประจำยามทองคั่นเป็นระยะดอก ๑ ประดับด้วยนพรัตนมณี

(๒) **พระมหาสังวาลนพรัตน์** เป็นสังวาลแฝดทำด้วยทองล้วน มีดอกประจำยามทำด้วยทองฝังมณีดอกละ ๑ ชนิด คือ เพชรดอก ๑ ทับทิมดอก ๑ มรกตดอก ๑ บุษราคัมดอก ๑ โกเมนดอก ๑ นิลดอก ๑ มุกดาดอก ๑ เพทายดอก ๑ และไพฑูรย์ดอก ๑

ราชศิราภรณ์และพระสังวาลเหล่านี้ สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในงานพระราชพิธีสำคัญ

๔. เครื่องราชูปโภค

คือเครื่องใช้ตามปกติของพระมหากษัตริย์ มีหลายสิ่งด้วยกัน กล่าวเฉพาะองค์ที่สำคัญ ได้แก่

(๑) **พานพระขันหมาก** เป็นพานสองชั้นสี่เหลี่ยมย่อมุม มีซอง พานและตลับพร้อม ทำด้วยทองลงยาทั้งชุด สำหรับวางพระศรี คือ หมากพลู และยา เป็นต้น

(๒) **พระมณฑปรัตนกรัณฑ์** เป็นภาชนะบรรจุน้ำเย็น ทำด้วยทองลงยา ทรงมณฑปมีพานรองและจอกลอย

(๓) **พระสุพรรณศรีบัวแฉก** คือ กระโถนเล็ก ทำด้วยทองลงยา

(๔) **พระสุพรรณราช** คือ กระโถนใหญ่ ทำด้วยทองลงยา

นอกจากเครื่องราชูปโภค ๔ อย่างนี้แล้ว ยังมีเครื่องพานพระศรีอีก ๒ ชนิด คือเครื่องทองลงยาและเครื่องนาก เป็นพานชั้นเดียว มีเครื่องใส่หมากพลูและยา พร้อมกับมีพระสุพรรณศรี พระสุพรรณราชทอง และนากประกอบด้วย

๕. พระแสงราชศัสตราวุธ

(๑) **พระแสงราชศัสตรา** พระแสงดาบที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น พระราชทานแก่เมืองสำคัญต่าง ๆ เปรียบดังพระแสงอาญาสิทธิ์แทนพระองค์ในการปกครอง [๑]

---

(๑) *เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองใด ผู้ว่าราชการจังหวัดจะเชิญพระแสงราชศัสตรา มาทูลเกล้าฯถวาย แสดงว่าถวายพระราชอำนาจคืน และเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับจะพระราชทานคืนแต่ในรัชกาลปัจจุบันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธนวราชบพิตรสำหรับพระราชทานแก่จังหวัดต่าง ๆ แทน พระแสงราชศัสตรา*

(๒) **พระแสงดาบคาบค่าย** พระแสงดาบ ฝักและด้ามทำด้วยทอง

(๓) **พระแสงดาบใจเพชร** พระแสงดาบ ฝักและด้ามทำด้วยทองมีเพชรฝัง

(๔) **พระแสงเวียด** พระแสงดาบ ฝักและด้ามทำด้วยทอง พระเจ้าเวียดนามถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

(๕) **พระแสงฟันปลา** พระแสงดาบ คมดาบมีลักษณะคล้ายฟันของปลา ฝักและด้ามทำด้วยทอง

(๖) **พระแสงแฝด** พระแสงดาบมี ๒ เล่มซ้อนอยู่ในฝักเดียวกัน สำหรับใช้เป็นดาบ ๒ มือ ฝักและด้ามทำด้วยทอง

(๗) **พระแสงอัษฎาวุธ** พระแสงเครื่องรบมี ๘ องค์ ได้แก่

๑. พระแสงตรี

๒. พระแสงจักร

๓. พระแสงธนู

๔. พระแสงของ้าวแสนพลพ่าย

๕. พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง

๖. พระแสงหอกเพชรรัตน

๗. พระแสงดาบเชลย

๘. พระแสงดาบและเขน หรือพระแสงดาบและโล่

(๘) **พระแสงฝักทองเกลี้ยง** พระแสงดาบ ฝักและด้ามทำด้วยทองประดับเพชร

๖. พระราชยาน

(๑) **พระราชยานกง** คานหามชนิดประทับห้อยพระบาท ทำด้วยไม้สลักปิดทองมีกงกับพนักพิง

(๒) **พระราชยานถม** คานหามชนิดประทับราบ ทำด้วยไม้หุ้มเงินถมยาทาทอง

(๓) **พระราชยานทองลงยา** คานหามชนิดประทับราบ ทำด้วยไม้หุ้มทองลงยา

(๔) **พระราชยานงา** คานหามชนิดประทับราบ ทำด้วยงาช้างแกะสลักลายทั้งองค์ พระราชยานองค์นี้เป็นศิลปวัตถุชิ้นเอก ฝีมือทำงามนัก พลเรือโท พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ อธิบดีกรมคชบาลและผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ สร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นฝีพระหัตถ์ซึ่งทรงแกะสลักด้วยพระองค์เอง ร่วมกับพระยา- จินดารังสรรค์ (รอด รัตนศิลปิน)

(๕) **พระที่นั่งพุดตานทอง** เป็นคานหามชนิดประทับห้อยพระบาท ทำด้วยไม้แกะสลักหุ้มทองทั้งองค์งามมาก

หมวดที่ ๘
พระราชนิเวศน์ มนเทียรสถาน

พระบรมมหาราชวัง

วังใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ราษฎรเรียกว่า **"วังหลวง"** หมายถึง มูลสถานที่พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างขึ้นสำหรับเป็นที่ประทับ เป็นศูนย์บัญชาการบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นศูนย์กลางสำหรับตั้งการพระราชพิธี ในตอนต้นกรุงรัตน-โกสินทร์ ถือว่าเป็นพระราชวัง เรียกว่า **"พระราชวังหลวง"** ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ประกาศยกฐานะขึ้นเป็น **"พระบรมมหาราชวัง"** ในกาลต่อมา แม้พระมหากษัตริย์จะมิได้เสด็จประทับ พระบรมมหาราชวังก็ยังคงเป็นศูนย์กลางสำหรับการพระราชพิธี และรับรองพระราชอาคันตุกะ

พระราชวัง

วังของพระมหากษัตริย์ มีระดับความสำคัญรองจากพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน วังใดที่จะเรียกว่า **"พระราชวัง"** ได้นั้น ตามขัตติยราชประเพณีอันมีมาแต่ก่อนกาล พระมหากษัตริย์จะทรงประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาขึ้นเป็น **"พระราชวัง"** มิใช่ว่าวังใดที่จัดเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์แล้วจะเรียกว่า **""พระราชวัง"** ทั้งหมด บรรดาวังที่มีประกาศพระบรมราชโองการยกขึ้นเป็น **"พระราชวัง"** แล้วนั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏในประชุมพงศาวดารภาค ๒๖ เรื่อง ตำนานวังเก่า มี ๑๙ พระราชวัง คือ

สร้างในรัชกาลที่ ๑

๑. พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) สร้างเป็นที่ประทับของพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ปัจจุบันเป็นกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กองการสังคีต วิทยาลัยนาฏศิลป มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๒. พระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข อยู่ ณ ตำบลสวนลิ้นจี่ ธนบุรี ปัจจุบันคือ บริเวณที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราช และสถานีรถไฟธนบุรี

สร้างในรัชกาลที่ ๔

๑. พระราชวังนันทอุทยาน สร้างขึ้นในสวนริมคลองมอญฝั่งเหนือ ปัจจุบันเป็นหน่วยงานของกองทัพเรือ

๒. พระราชวังปทุมวัน สร้างเป็นที่เสด็จประพาสในที่นา ทุ่งบางกะปิ ริมคลองแสนแสบฝั่งใต้ ต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เรียกว่า "วังเพชรบูรณ์" ปัจจุบันเป็นที่ตั้งศูนย์การค้าเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์

๓. พระราชวังสราญรมย์ สร้างขึ้นทางฝั่งตะวันออกถนนสนามไชย ปัจจุบันส่วนที่เป็นพระตำหนักเป็นที่ทำการกระทรวงการต่างประเทศ ส่วนที่เหลือเรียกว่า พระราชอุทยานสราญรมย์

๔. พระราชวังเมืองสมุทรปราการ สร้างขึ้นตรงข้ามกับสถานีรถไฟสมุทรปราการ ปัจจุบันรื้อหมดแล้ว

๕. พระราชวังบางปะอิน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างขึ้นในที่เดิม ที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างไว้เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า พระราชวังถูกทิ้งร้างจนถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างพระที่นั่งขึ้นองค์หนึ่ง ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ และตำหนักเจ้านายขึ้นอีกหลายหลัง ได้แก่ พระที่นั่งวโรภาษพิมาน พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรถูกไฟไหม้ ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดให้สร้างพระตำหนักอุทยานภูมิเสถียรขึ้นใหม่ และบูรณะตำหนักต่าง ๆ ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

๖. พระราชวังจันทร์เกษม อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเรียกว่า "วังจันทร์" สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขณะยังดำรงพระยศเป็นพระยุพราช ต่อมา ได้เป็นที่ประทับของพระมหาอุปราชแห่งกรุงศรีอยุธยาอีกหลายพระองค์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ สำหรับเป็นที่ประทับเวลาเสด็จประพาสกรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประทับ ครั้นสร้างพระราชวังบางประอินแล้ว จึงพระราชทานวังจันทร์เกษมให้เป็นที่ว่าการมณฑลอยุธยา ปัจจุบันเป็นที่ตั้งพิพิธ-ภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทร์เกษม

๗. พระราชวังท้ายพิกุล เขาพระพุทธบาท อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างเป็นที่ประทับ เมื่อเวลาเสด็จขึ้นไปทรงนมัสการรอยพระพุทธบาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างตำหนักและเรือนข้าราชบริพารขึ้นในกำแพงพระราชวัง ตัวอาคารเป็นเครื่องขัดแตะถือปูน บัดนี้ผุพังไปหมดแล้ว

๘. พระราชวังพระนครคีรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นบนยอดเขาเขามไหสวรรย์ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ได้มีการบูรณะเป็นระยะมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ได้ประกาศเป็น อุทยานประวัติศาสตร์พระนคร-คีรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒

๙. พระราชวังสีทา จังหวัดสระบุรี พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นที่ริมแม่น้ำป่าสัก ฝั่งตะวันตก ณ ตำบลบ้านสีทา ปัจจุบันเป็นพื้นที่ราษฎรอยู่อาศัยไปหมดแล้ว

สร้างในรัชกาลที่ ๕

๑. **พระราชวังดุสิต** เมื่อแรกสร้าง พระราชทานชื่อว่า **"สวนดุสิต"** ต่อมา จึงประกาศยกขึ้นเป็นพระราชวัง ส่วน **พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน** ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันนั้น สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๖ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต เรียกว่า **"พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต"** ไม่เรียกว่า พระราชวังจิตรลดา ราษฎรทั่วไปมักเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า "สวนจิตรลดา"

๒. **พระราชวังพญาไท** ปัจจุบัน คือโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เมื่อแรกสร้างพระราชทานชื่อว่า **พระตำหนักพญาไท** ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นพระราชมนเทียรที่ประทับ และประกาศยกขึ้นเป็น **"พระราชวังพญาไท"** ในรัชกาลที่ ๗ เป็น **โฮเต็ลพญาไท** สำหรับต้อนรับแขกเมือง เป็นสโมสรโรตารี่ และเป็นที่ทำการกรมไปรษณีย์โทรเลขตามลำดับ โดยเฉพาะได้เป็นที่ตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียง ชื่อว่า สถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไท (Radio Bangkok at Phya Thai ในสังกัดกรมไปรษณีย์โทรเลข)

๓. **พระราชวังเมืองราชบุรี** อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สร้างขึ้นทางฝั่งตะวันตก ตรงข้ามเมืองราชบุรี ปัจจุบันเป็นที่ทำการสถานีตำรวจภูธร

๔. **พระราชวังเขาสัตนาถ**(๑) สร้างขึ้นบนเขาสัตนาถ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ห่างลำน้ำเป็นระยะทางประมาณ ๘๐ เส้น และสร้างตำหนักที่ประทับของเจ้านายที่ตามเสด็จฯ บนยอดเขามอปัจจุบัน เรียกว่า เขาวัง

๕. **พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน** อยู่ที่เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างพระที่นั่งด้วยไม้สักทอง แล้วโปรดให้รื้อพระที่นั่งไม้สักทั้งองค์นั้นมาสร้างในพระราชวังดุสิต พระราชทานนามว่า **พระที่นั่งวิมานเมฆ** ต่อมาทรุดโทรม ในรัชกาลปัจจุบันโปรดให้บูรณะและจัดเป็น **พิพิธภัณฑ์วิมานเมฆ** เปิดให้ประชาชนเข้าชมได้

---

(๑) อ่านว่า สัด - ตะ - หนาด

๖. **พระราชวังรัตนรังสรรค์** อำเภอเมือง จังหวัดระนอง พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง ณ ระนอง) สร้างเป็นพลับพลาไม้มั่นคงบนเนินควนอัน เพื่อรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตก พ.ศ. ๒๔๑๓ ต่อมาองค์พระที่นั่งชำรุดทรุดโทรม จึงรื้อลงแล้วสร้างขึ้นเป็นตึก ปัจจุบันเป็นที่ทำการศาลากลางจังหวัดระนอง

๗. **พระราชวังบ้านปืน** อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฤดูฝน พระราชมนเทียรนั้นยังค้างอยู่ รัชกาลที่ ๖ จึงโปรดให้สร้างต่อจนเสร็จ แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า **พระรามราชนิเวศน์** ปัจจุบันพระราชทานให้เป็นที่ทำการของทหาร

สร้างในรัชกาลที่ ๖

๑. **พระราชวังสนามจันทร์** จังหวัดนครปฐม สร้างขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ แปรพระราชฐานไปประทับเพื่อทรงตรวจตราและบัญชาการซ้อมรบเสือป่าในรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวังสนามจันทร์แก่กระทรวงมหาดไทย ปัจจุบันเป็นศาลากลางจังหวัด ภายในอาณาบริเวณพระราชวังบางส่วนเป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว

พระราชนิเวศน์ เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ มีความสำคัญรองลงมาจากพระราชวัง มักสร้างขึ้นไว้สำหรับพระมหากษัตริย์ เสด็จฯ แปรพระราชฐาน ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชนิเวศน์ขึ้นไว้เพียงแห่งเดียวในพื้นที่ชายทะเลระหว่างหัวหินและหาดเจ้าสำราญ คือ ที่ตำบลบางกรา พระราชทานนามว่า **"พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน"** ปัจจุบัน พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ตำรวจตระเวนชายแดนใช้เป็นที่ทำการ

พระราชนิเวศน์ ในรัชกาลปัจจุบันมีอยู่ ๓ แห่ง คือ

๑. **ภาคเหนือ** ภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่

๒. **ภาคใต้** ทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส

๓. **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** ภูพานราชนิเวศน์ จังหวัดสกลนคร

ทั้งสามแห่งนี้ โปรดให้สร้างไว้สำหรับเป็นที่ประทับแรมเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ และเสด็จตรวจโครงการตามพระราชดำริในท้องถิ่นห่างไกลทั่วทุกภาค

วัง หมายถึงที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่ของเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า เรียกว่า วัง ทั้งสิ้น เช่น **วังวรดิศ**[๑] ที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ **วังบางขุนพรหม**[๒] ที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ปัจจุบันเป็นธนาคาร แห่งประเทศไทย

ปราสาท หมายถึง เรือนหลวง ซึ่งเป็นอาคารมีหลังคายอด ปลูกสร้างอยู่ในพระบรมมหาราชวัง หรือพระราชวัง เช่น

๑. **พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท** เดิมเป็นปราสาทไม้ มีชื่อว่าพระที่นั่งอมรินทราภิเษก

๒. **พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท** เป็นพลับพลาเปลื้องเครื่อง

๓. **พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท**

๔. **พระที่นั่งมหิศรปราสาท**

พระราชมนเทียร, พระมหามนเทียร หมายถึง เรือนหลวง ประเภทที่มีหลังคาคฤห (หลังคาจั่ว) มีช่อฟ้าหน้าบันที่ปลูกสร้างอยู่ในพระบรมมหาราชวัง หรือพระราชวัง เช่น พระที่นั่งในหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน อันมีพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ และพระที่นั่งเทพอาสน์พิไล ปลูกสร้างติดต่อเชื่อมกันเรียกว่า **หมู่พระ-มหามนเทียร**

---

(๑) ตั้งอยู่ที่ถนนหลานหลวง

(๒) ตั้งอยู่ที่ถนนสามเสน

พระมหามนเทียรนี้ โบราณสร้างในรูปแบบหลังคาคฤห แต่ในสมัยต่อมา เช่น ในรัชกาลที่ ๔ และ ๕ รูปแบบหลังคาอาจเปลี่ยนไปตามศิลปะการก่อสร้างของแต่ละสมัย

พระที่นั่ง เรือนหลวงในพระบรมมหาราชวัง และในพระราชวัง ไม่ว่าจะเป็นประเภทเรือนยอด ที่เรียกว่าปราสาท หรือเรือนหลังคาจั่ว คือ เรือนหลังคาไม่มียอด ปลูกสร้างไว้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ หรือสถานที่ภายในองค์ปราสาทที่ใช้สำหรับกิจการต่าง ๆ ก็เรียกว่า **พระที่นั่ง** ทั้งนั้น เช่น ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตกชั้นกลาง มีพระที่นั่งสำคัญ ๆ คือ

๑. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
๒. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
๓. พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์
๔. พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร
๕. พระที่นั่งบรมราชสถิตมโหฬาร (เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๖. พระที่นั่งอมรพิมานมณี
๗. พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์
๘. พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์
๙. พระที่นั่งราชปรีดีวโรทัย
๑๐. พระที่นั่งเทพดนัยนันทิยากร

พระที่นั่งโถง หมายถึงพระที่นั่งโล่งไม่มีฝา เช่น พระที่นั่งสนามจันทน์ พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ พระที่นั่งชัยชุมพล

พระตำหนัก หมายถึง อาคารที่ประทับของพระมหากษัตริย์ หรือสมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมราชกุมารี เช่น พระตำหนักสิริยาลัย ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระตำหนักดอยตุง ที่จังหวัดเชียงราย

ตำหนัก หมายถึง อาคารที่ประทับของพระราชวงศ์ ไม่ว่าพระราชวงศ์นั้นจะทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หรือหม่อมเจ้า เรียกว่า "ตำหนัก" ทั้งสิ้น

พลับพลา	ที่ประทับชั่วคราวของพระมหากษัตริย์ สร้างขึ้นสำหรับงานพิธีกลางแจ้ง หรือเป็นที่ประทับชั่วคราว
พลับพลาโถง	พลับพลาที่ไม่มีฝา โดยปกติเป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ หรือทอดพระเนตรการแสดงต่าง ๆ
พลับพลาเปลื้องเครื่อง	พลับพลาสำหรับพระมหากษัตริย์เปลี่ยนเครื่องทรง
พระที่นั่งชุมสาย	สร้างขึ้นสำหรับใช้ชั่วคราวในการประกอบพิธีกลางแจ้ง เช่น พิธีพระราชทานธงไชยเฉลิมพล
อัฒจันทร์	บันไดที่ก้าวขึ้นลงของพระที่นั่งและพระตำหนัก (ถ้าเป็นตำหนักไม่เรียกว่า อัฒจันทร์ คงเรียกว่า บันได อย่างคำสามัญ)
พระทวาร	ประตูของพระที่นั่งและพระตำหนัก ประตูทางผ่านเข้ากำแพงแก้ว พระที่นั่งสำคัญบางองค์เรียกว่า พระทวาร เช่น ประตูกำแพงแก้วด้านเหนือและด้านตะวันตกของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีนามว่า "พระทวารเทเวศร์รักษา" "พระทวารเทวาภิบาล"
พระบัญชร	หน้าต่างพระที่นั่ง และหน้าต่างพระตำหนักที่ประทับของพระมหากษัตริย์
สีหบัญชร	หน้าต่างพระที่นั่ง เป็นมุขเด็จที่พระมหากษัตริย์สมัยก่อนทรงใช้เป็นที่เสด็จออกให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเฝ้าฯ บนพื้นลานชั้นล่างหน้ามุขเด็จ เช่น สีหบัญชรที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งอนันตสมาคม
พระแกล	หน้าต่างตำหนัก
บันไดแก้ว	ที่สำหรับวางเครื่องราชกกุธภัณฑ์ในพิธี
ห้องเครื่อง(๑)	ครัวไฟ ห้องประกอบอาหาร
ห้องแต่งพระองค์	ห้องแต่งตัว
ห้องทรงพระอักษร	ห้องเขียนหนังสือ
ห้องทรงพระสำราญ	ห้องพักผ่อน
ห้องสรง	ห้องน้ำ

---

(๑) คำว่า "เครื่อง" ที่ประกอบขึ้นเป็นราชาศัพท์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

*๑.๑ เครื่องอุปโภค ได้แก่ของใช้สอย เช่น เครื่องราชูปโภค **เครื่องสูง** **เครื่องทรง** เป็นต้น*

*๑.๒ เครื่องบริโภค ได้แก่ของกิน เช่น **เครื่องเสวย***

หมวดที่ ๙ ยานพาหนะ

ยานพาหนะสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงหรือประทับ เพื่อเสด็จพระราชดำเนินในพระราชกรณียกิจ ในการพระราชพิธี หรือในพิธี มีหลายประเภท เรียกชื่อตามประเภท มีทั้งยวดยานและพาหนะ การเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนที่พระมหากษัตริย์ทรงม้าไป ม้าที่ทรงนั้นเรียกว่า "ม้าต้น" หรือเป็นกระบวนที่พระมหากษัตริย์ประทับไปบนสัปคับหลังช้างหรือประทับคอช้างทำนองออกศึก ช้างนั้นเรียกว่า พระคชาธาร

ยานพาหนะประเภทต่าง ๆ มีดังนี้

๑. พระราชยาน คือยานพาหนะประเภทมีคานหาม เคลื่อนที่โดยมีเจ้าพนักงานแบกหาม ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนแห่ และในการเชิญพระโกศพระบรมศพพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี และพระบรมราชวงศ์ชั้นสูง ออกจากพระบรมมหาราชวังไปในการพระราชพิธีถวายพระเพลิง ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง

ในหนังสือเรื่องเครื่องราชูปโภคและพระราชยาน ของ พระยาเทวาธิราช (หม่อมราชวงศ์ ป. มาลากุล) สมุหพระราชพิธีในสมัยก่อนกล่าวไว้ว่า **"พระราชยาน"** มี ๙ องค์ มีชื่อและลักษณะแตกต่างกันดังนี้

๑. พระยานมาศ ทำด้วยไม้สลักปิดทอง มีคานหามคู่และมีแอกทั้งหน้าหลัง มีเชือกหุ้มผ้าผูกแอกนั้น แล้วไปคล้องกับลูกไม้ สำหรับประทับราบและมีพนักพิง มีคนหาม ๘ คน

๒. พระยานมาศ ๓ ลำคาน เป็นคานหามขนาดใหญ่ทำด้วยไม้ปิดทอง ฐานประดับรูปเทพนมและครุฑเป็น ๒ ชั้น มีพนักและคานหาม ๓ คน คนหาม ๒ ผลัด ๖๐ คน

๓. พระราชยานกง สำหรับประทับห้อยพระบาท ทำด้วยไม้สลัก ปิดทองประดับภาพ มีกงกับพนักสำหรับพิง มีคาน ๒ คาน กับแอกและลูกไม้สำหรับหาม ๘ คน ใช้สำหรับทรงเวลาปกติ (ไม่ใช่ในพระราชพิธี)

๔. พระราชยานถม มีแบบและลักษณะอย่างพระยานมาศ แต่หุ้มด้วยเงินถมลงยาทาทอง มีกระจังปฏิญาณทองคำลงยาราชาวดีประดับ พระราชยานองค์นี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ณ นคร) สร้างถวายในรัชกาลที่ ๓

๕. พระราชยานงา มีแบบและลักษณะอย่างพระราชยานถม แต่ทำด้วยงาช้างสลักลาย ฝีมือทำงามนัก พระราชยานองค์นี้ พลเรือโท พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์รองเสนาบดีกระทรวงวัง ผู้บัญชาการกรมพระคชบาลและผู้บัญชาการกรมช่าง ๑๐ หมู่ ได้สร้างขึ้นถวายรัชกาลที่ ๕ เป็นชิ้นเอกแห่งฝีพระหัตถ์ของพระองค์ท่านเอง ซึ่งได้ทรงทำกับพระยาจินดารังสรรค์ (รอด รัตนศิลปิน) ใน พ.ศ. ๒๔๓๒

๖. พระที่นั่งราชยานพุดตานถม ทำด้วยไม้หุ้มเงินสลักลายพุดตาน ถมยา ทาทอง เดิมสร้างขึ้นสำหรับเป็นพระราชอาสน์ คือที่ประทับประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และทำเป็นพระราชยานได้ จึงมีห่วงและคานสำหรับหาม พระที่นั่งราชยานองค์นี้สร้างในรัชกาลที่ ๕ พระยาเพชรพิชัย (จีน) บิดาพระรัตนโกษา ผู้ทำพระราชยานทองลงยา เป็นผู้ทำ

๗. พระราชยานทองลงยา มีแบบและลักษณะอย่างพระราชยานถม พระรัตนโกษา เป็นผู้ทำในรัชกาลที่ ๖

๘. พระที่นั่งราชยานพุดตานทอง ทำด้วยไม้สลักหุ้มทองมีรูปเทพนมและครุฑประดับ ๒ ชั้น สร้างขึ้นสำหรับเป็นพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์ ทอดเหนือพระราชบัลลังก์ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร ใช้เป็นพระราชอาสน์ที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกประทับในงานพระราชพิธีใหญ่ ๆ เช่น บรมราชาภิเษก และเปิดสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น พระที่นั่งองค์นี้ทำเป็นพระราชยานได้จึงมีห่วงและคานสำหรับหาม ในงานเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางสถลมารค เช่น เลียบพระนคร หรือเสด็จไปพระราชทานผ้าพระกฐิน เป็นต้น

พระที่นั่งพุดตาน รูปคล้ายพระที่นั่งกง แต่ต่างกันตรงที่พระที่นั่งพุดตานมีใบปรือติดอยู่ ๒ ข้าง และมีรูปเทพนมและครุฑประดับ ๒ ชั้น เมื่อเวลาแต่งเป็นพระราชยาน มีแอกผูกติดกับคานทั้งหน้าและหลัง มีแอกผูกลูกไม้ สำหรับหามทั้งซ้ายและขวาหน้าหลัง มีคนหามขึ้นบ่าประจำที่คานและที่ลูกไม้ รวมผลัดละ ๑๖ คน และต้องผลัดทุกระยะ ๕๐๐ เมตร

๙. พระที่นั่งราเชนทรยาน เป็นพระราชยานที่มีบุษบก เป็นที่ประทับเมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพระราชอิสริยยศในพระราชพิธีสำคัญ เช่น เสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร เนื่องในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก นอกจากนี้ ก็ใช้ในการเชิญพระโกศพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์จากพระเมรุมาศท้องสนามหลวง เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

๒. ยานพาหนะประเภทมีล้อ เคลื่อนที่โดยเจ้าพนักงานฉุดชักหน้าหลัง เรียกว่า **"ราชรถ"** เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ มีอยู่ ๒ องค์ คือ **พระมหาพิชัยราชรถ**

และ **เวชยันตราชรถ** ทั้งสององค์สร้างในรัชกาลที่ ๑ มีบุษบกตั้งกลาง ทำด้วยไม้สลักปิดทองทั้งสององค์ ปกติมิได้ใช้เป็นราชรถสำหรับพระมหากษัตริย์ทรง เนื่องจากเป็นของใหญ่และไม่สะดวกต่อการเคลื่อนที่ จึงใช้แต่ในการเชิญพระโกศพระบรมศพเข้ากระบวนแห่ไปพระเมรุมาศ

๓. ยานพาหนะทางเรือ ในการเสด็จโดยกระบวนเรือ ไม่ว่าจะโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคหรือกระบวนอื่น เรือลำที่ทรงแต่โบราณเรียกว่า **"เรือต้น"** ในกาลต่อมาจึงเรียกเรือลำที่ทรงว่า **"เรือพระที่นั่ง"**

เรือพระที่นั่งสำหรับเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค มี ๔ ประเภท คือ

๓.๑ เรือพระที่นั่งกราบ เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้ ตัวเรือทาน้ำมัน ตั้งบัลลังก์กัญญา เช่น เรือ **"รุ้งประสานสาย"** เรือ **"ประจำทวีป"** เป็นต้น

๓.๒ เรือพระที่นั่งศรี เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้ ตัวเรือสลักภาพ พื้นสีลานทอง ตั้งบัลลังก์กัญญาเป็นที่ประทับ มี

๓.๒.๑ เรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกร สร้างในรัชกาลที่ ๔ พื้นสีแสด กว้าง ๒.๒๔ เมตร ยาว ๓๔.๖๕ เมตร กินน้ำลึก ๐.๓๐ เมตร ฝีพาย ๔๘ พันท้าย ๒

๓.๒.๒ เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ สร้างในรัชกาลที่ ๕ พื้นสีชมพู ตัวเรือสลักเป็นลายนาค ลำเรือกว้าง ๓.๑๕ เมตร ยาว ๔๕.๔๐ เมตร ลึก ๑.๑๑ เมตร กินน้ำลึก ๐.๔๖ เมตร ฝีพาย ๖๑ พันท้าย ๒

๓.๓ เรือพระที่นั่งเอกชัย เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้สลักลาย พื้นสี ปิดทอง ตั้งบุษบกหรือบัลลังก์กัญญา มี

เรือพระที่นั่งประภัสสรชัย สร้างในรัชกาลที่ ๑ พื้นสีดำ ตัวเรือกว้าง ๒.๕๓ เมตร ยาว ๓๖.๙๕ เมตร กินน้ำลึก ๐.๓๗ เมตร ฝีพาย ๔๓ พันท้าย ๒

๓.๔ เรือพระที่นั่งกิ่ง เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้สลักปิดทอง โขนหัวเรือเป็นรูปสัตว์ ตั้งบุษบก หรือบัลลังก์กัญญา

เรือพระที่นั่งเรียกว่า **เรือกิ่ง** ที่มีอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มี ๒ ลำคือ

๓.๔.๑ เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ สร้างในรัชกาลที่ ๑ โขนหัวเรือสลักเป็นรูปหงส์ พื้นสีดำ ตัวเรือกว้าง ๓.๑๔ เมตร ยาว ๔๔.๙๐ เมตร กินน้ำลึก ๐.๔๑ เมตร ฝีพาย ๕๐ พันท้าย ๒

๓.๔.๒ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช สร้างในรัชกาลที่ ๔ หัวเรือเป็นรูปนาค ๗ เศียร พื้นสีเขียว ตัวเรือกว้าง ๒.๕๙ เมตร ยาว ๔๒.๙๕ เมตร ลึก ๐.๗๖ เมตร กินน้ำลึก ๐.๔๑ เมตร ฝีพาย ๕๔ พันท้าย ๒

กัญญาเรือ คือ ส่วนที่ตั้งอยู่กลางลำเรือสำหรับผู้โดยสารนั่งไปในเรือ มีพื้นพนัก เสาม่าน และหลังคา ของเหล่านี้รวมเรียกว่า **กัญญา** จะหมายถึงสิ่งใดไม่ทราบแน่สันนิษฐานว่า **เรือกัญญา** นั้นเป็นเรือประทุนสำหรับผู้หญิงโดยสารได้ ยานพาหนะใดๆ ที่เปิด เช่น วอ กูบช้าง กัญญา ตลอดจนเรือประทุน ย่อมเป็นของหญิงใช้ ข้อที่ควรสังเกตอย่างหนึ่งคือ "หลังคากัญญา" นั้นส่วนกลางโค้งขึ้นไป แต่หน้าหลังคุ่มต่ำลงมา เป็นลักษณะ "เพรียวลม" การที่หลังคากัญญาเป็นเช่นนี้ ทำให้เรือไม่ต้องถูกลมปะทะมากนัก ทั้งเวลาไปในลำน้ำที่แคบ เช่น คลอง เป็นต้น กิ่งไม้ตามสองข้างฝั่งย่อมไม่ระรานให้การเดินเรือขัดข้อง

๔. ยานพาหนะประเภทพระประเทียบ ได้แก่ **รถพระประเทียบ และเรือพระประเทียบ** เป็น ยานพาหนะสำหรับฝ่ายใน และ สมเด็จพระสังฆราช

ในสมัยปัจจุบัน ได้มีประดิษฐกรรมแปลกใหม่เกี่ยวกับยานพาหนะมากขึ้น เช่น มีการประดิษฐ์เครื่องยนต์กลไกประกอบเข้ากับยานพาหนะ ให้สามารถขับเคลื่อนไปด้วยกำลังเครื่องยนต์ได้ และเพิ่มประเภทยานพาหนะขึ้นอีกมาก เช่น รถยนต์ เรือยนต์ เครื่องบิน ทั้งประเภทใบพัด ไอพ่น และเฮลิคอปเตอร์ การเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ในกาลต่อมา ก็อาจทรงยานพาหนะสมัยใหม่นั้น จึงควรเรียกชื่อยานพาหนะนั้นๆ ตามความนิยมที่เรียกกันอยู่แล้ว แต่เติมคำว่า **พระที่นั่ง** ลงไว้ข้างท้าย เช่น **รถยนต์พระที่นั่ง เรือยนต์พระที่นั่ง เครื่องบินพระที่นั่ง เฮลิคอปเตอร์** หรือ **ฮ.พระที่นั่ง**

ที่เติมคำว่า **"พระที่นั่ง"** ดังกล่าวนี้ใช้เฉพาะพาหนะสำหรับพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระบรมราชกุมารี ส่วนเจ้านายพระองค์อื่นใช้ **ที่นั่ง** แทนคำว่า "พระที่นั่ง" เช่น **รถที่นั่ง เรือที่นั่ง เครื่องบินที่นั่ง ฮ. ที่นั่ง** เป็นต้น

หมวดที่ ๑๐
ลักษณนาม (อักขรานุกรมปลายบาทสังขยา)

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ก
กระบอก	กระบอกน้ำ, ปืน, ข้าวหลาม
กัณฑ์	เทศน์
กลัก	ของที่ทำเป็นกลัก สิ่งที่บรรจุรวมอยู่ในกลักด้วย เช่น ไม้ขีดไฟ
กลุ่ม	ด้ายกลุ่ม ป่านกลุ่ม
กอ	ไผ่, หญ้า
กอง	กองทหาร กองอิฐ กองทราย
ก้อน	ก้อนดิน, ก้อนศิลา, ก้อนอิฐ, ก้อนข้าวตู
กำ	ผักกำ, พลูกำ
กิ่ง	กิ่งไม้, งาช้าง
กุลี	ผ้านุ่ง, โสร่ง, ผ้าขาวม้า (ผ้ากุลีหนึ่งเท่ากับผ้าประเภทเดียวกันที่รวมเป็นห่อหนึ่ง มีจำนวนยี่สิบผืน)
เกล็ด	เกล็ดปลา, เกล็ดกระ, พิมเสน

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ข
ขด	เชือกขด, ลวดขด, หวายขด
ขนัด	สวน
ขนาน	ยาแก้โรคต่าง ๆ
ขวด	ขวดต่าง ๆ เช่น ขวดหมึก ๑ ขวด
ขอน	ใช้กับสิ่งหนึ่งหรือข้างหนึ่งของของที่มีคู่ เช่น กำไล ๑ ขอน
เข็ด	ด้ายเข็ด, เชือกเข็ด
โขลง	ช้างหลายช้างรวมกันเป็นโขลง
	อักษร ค
คัน	คันชั่ง, คันกระสุน, คันเบ็ด, รถ, ร่ม ฉัตร, หน้าไม้, แร้ว
คัมภีร์	หนังสือคัมภีร์
คำ	คำพูด คำข้าว คำหมาก คำกลอน [๑]
คู่	ใช้กับของสองสิ่งสำหรับกัน เช่น ช้อนส้อม หรือจำพวกเดียวกัน เช่น กำไล ตะเกียบ และคำว่า ๘ ตัว หรือ ๘ ต้น ควรใช้ว่า ๔ คู่
เครือ	กล้วย

---

(๑) คำ คำกลอน ๒ วรรค เท่ากับ ๑ คำ

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ง
งาน	ที่ดิน (พื้นที่งานหนึ่ง เท่ากับหนึ่งร้อยตารางวา)
	อักษร จ
จั่น	จั่นหมาก, จั่นมะพร้าว
จับ	ขนมจีน
จีบ	พูลจีบ
จุก	หอม, กระเทียม (ที่มัดรวมกันเป็นจุก ๆ)
	อักษร ฉ
ฉบับ	หนังสือหลายแผ่นที่รวบรวมกันเป็นฉบับ เช่น หนังสือพิมพ์รายวัน
ฉาก	สิ่งที่กั้น ที่บัง ที่เรียกว่า ฉาก การเล่นต่าง ๆ ที่แสดงประกอบด้วยฉาก และเปลี่ยนฉากเป็นตอน ๆ ไป เช่น ละคร ๓ ฉาก
	อักษร ช
ช่อ	ดอกไม้, ดอกมะม่วง
ชิ้น	ชิ้นเนื้อ, ชิ้นผ้า

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
ชุด	ของที่รวมกันเป็นชุด, การเล่นต่าง ๆ ที่เปลี่ยนการแสดงเป็นชุด ๆ เช่น ถ้วยชา ๑ ชุด
เชือก	ช้างแต่ละตัว[๑]

อักษร ซ

ซอ	ตอไม้ไผ่
ซอง	สิ่งที่ทำขึ้นเป็นซอง สิ่งที่บรรจุรวมอยู่ในซองด้วย เช่น บุหรี่ พลู จดหมาย ซี่โครง ซี่กรง ฟัน (พระทนต์ ใช้คำว่า องค์ แทน ซี่)

อักษร ด

ดวง	ดวงตรา, ดวงไฟ, ดาว, โคม, ตะเกียง
ดอก	ดอกไม้, ดอกไม้ไฟ, ธูป
ด้าม	ด้ามปากกา
ดุ้น	ดุ้นฟืน

อักษร ต

ตน	อมนุษย์ เช่น อสูร, ยักษ์, ฤาษี
ต้น	ต้นไม้, ซุง, เสา
ตลับ	สิ่งที่ทำขึ้นเป็นตลับ, สิ่งที่บรรจุรวมอยู่ในตลับด้วย เช่น ขี้ผึ้งสีปาก
ตับ	ใบจากที่เย็บเป็นตับ สำหรับมุงหลังคา ของที่เรียงเป็นตับ เช่น พลูตับ
ไตร	ผ้าไตร

---

(๑) คำว่า "ตัว" ห้ามใช้ต่อท้ายคำที่แสดงจำนวนสิ่งของต่าง ๆ โดยมากให้ใช้คำซ้ำ เช่น เก้าอี้ ๑ เก้าอี้ กางเกง ๑ กางเกง เป็นต้น

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ถ
เถา	ของที่เป็นเถา เช่น เถาวัลย์ หรือของที่เรียงกันเป็นเถา, ปิ่นโต ตลับ
แถบ	แพรแถบ, ผ้าแถบ
แถว	คนหรือสัตว์ หรือสิ่งของที่เรียงเป็นแถว เช่น แถวทหาร, มดที่เดินเป็นแถว, สินค้าที่จัดไว้เป็นแถว
	อักษร ท
ทะลาย	ทะลายหมาก, ทะลายมะพร้าว
ท่อน	ฟืน, ผ้า
เท	เหล้า
แท่ง	ดินสอ, ทองคำ, เงิน ทอง ตะกั่ว
	อักษร น
นัด[๑]	กระสุนปืน, ยิงปืน, จุดพลุ
นาย	ข้าราชการฝ่ายหน้า, ผู้ชาย
	อักษร บ
บท	คาถาหรือโคลง, กลอน, เพลง

(๑) พระราชปฏิสันถารแขกเมือง ตามแบบโบราณ ก็เรียกว่า ๓ นัด หรือ ๓ ครั้ง หรือใช้ในสำนวนความว่า ๓ ผัด ๓ นัด

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
บาท	เป็นส่วนหนึ่งของบทแห่งคาถา หรือโคลง แสดงน้ำหนัก เช่น ทองคำหนัก ๑ บาท แสดงเวลา (บาทหนึ่งเท่ากับหนึ่งในสิบของนาฬิกา หรือ ๖ นาที)
บาน	กระจกส่อง, ประตู, หน้าต่าง, ฉาก เช่น ฉากนี้มี ๓ บาน
ใบ[๑]	ภาชนะทั้งปวง ลูกไม้ ใบไม้

อักษร ป

ปั้น	ปั้นชงน้ำชา (ใช้ว่า ป้าน ก็มี) ส้มมะขามเปียกที่ปั้นไว้เป็นปั้น ๆ
ปาก	ปากกา, แห, อวน, เปล, สวิง, โพงพาง
ปึก	ขี้ผึ้งปึก น้ำตาลปึก กระดาษปึก
ปื้น	เลื่อย

อักษร ผ

ผล[๒]	ผลไม้ทุกชนิด

---

(๑) คำว่า "ใบ" ห้ามใช้ต่อท้ายคำที่แสดงจำนวนสิ่งของต่าง ๆ โดยมากให้ออกชื่อซ้ำ เช่น ชาม ๑ ชาม, ตู้ ๒ ตู้, ฟองเป็ด ๓ ฟอง ยกเว้นใบไม้ เป็นต้น

(๒) ไม่ใช้คำว่า "ลูก"

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
ผืน	ผ้า, พรม, เสื่อ, หนังสัตว์
ผูก	หนังสือใบลาน
แผง	ยาเป็นแผง เครื่องกำบังที่ทำเป็นแผง
แผ่น	กระดาษ, กระดาน, อิฐ, ข้าวเกรียบ, กระเบื้อง, กระจกตัด

อักษร ฝ

ฝัก	ฝักถั่ว, ฝักมะขาม, ไข่ปลา
ฝา	ฝาโถ, ขนมครก, เปลือกหอย
ฝูง	ฝูงนก, ฝูงลิง, ฝูงโค

อักษร พ

พวง	มาลัย, ผลไม้หรือของที่เชื่อมโยงกันอยู่เป็นพวง เช่น พวงลำใย
พับ	ผ้าหรือกระดาษที่พับไว้
พู	พูทุเรียน
แพ	สิ่งที่ติดกันเป็นแพ เช่น แพซุง, ธูปแพ, เทียนแพ, ข้าวเม่าทอดที่ติดกันเป็นแพ

อักษร ฟ

ฟอง	ไข่เป็ด, ไข่ไก่
ฟ่อน	หญ้าหรือต้นข้าวที่เอามารวมกันเป็นมัด ที่มัดรวมกันจำนวนมาก ธนบัตร

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ม
มวน	บุหรี่
ม้วน	แพร, พรม
มัด	ของที่มัดไว้ เช่น ฟืน
เม็ด	เพชร, พลอย
เมล็ด	พันธุ์ไม้ต่าง ๆ
	อักษร ย
ยก	ไม้ยก, หนังสือยก, ชกมวย, เฆี่ยน
ยวง	ยวงขนุน
	อักษร ร
รวง	ข้าวรวง, ข้าวฟ่างรวง
ราง	รางบรรทัด, ลูกคิด, ระนาด, กบไสไม้
รูป	สิ่งที่เป็นรูป ภิกษุ, สามเณร, บาทหลวง เช่น รูป ๓ รูป ภิกษุ ๓ รูป
เรียง	ใบพลูที่ซ้อนกัน
เรือน	นาฬิกา
ไร่	ที่ดิน (พื้นที่ไร่หนึ่งเท่ากับสี่ร้อยตารางวา)
โรง	โขน, ละคร, หนัง, หุ่น

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
	อักษร ล
ลา	รัว, โห่ บทประพันธ์บางชนิด
ลำ	เรือ, ไม้ไผ่, อ้อย
เล่ม	เกวียน, ไม้กลัด, เข็ม, หนังสือที่เย็บเป็นเล่ม พัด, พาย, แจว, กระบี่, ดาบ, เสียม, มีด, กรรไกร
เลา	ปี่, ขลุ่ย
	อักษร ว
วง	แหวน, ฆ้อง, ดนตรี, วงเล่นตระกร้อ
	อักษร ส
สาย	สายสร้อย, เข็มขัด, รัดประคต, ถนน, ว่าว
สำรับ	เสื้อผ้าที่จัดไว้เป็นสำรับ, อาหารที่จัดไว้เป็นสำรับ
เส้น	เชือก, ด้าย, ไหม, ผม, ขน
	อักษร ห
หมู่	คนหรือสิ่งของที่รวมกันเป็นหมู่ เช่น หมู่ทหาร หมู่ตำรวจ โต๊ะหมู่
หลัง	ตึก, บ้าน, เรือน, เรือนแพ, มุ้ง
หวี	กล้วยที่ยังเรียงติดกันเป็นหวี
หัว	เผือก, มัน, กลอย

ลักษณนาม	ตัวอย่างสิ่งที่ใช้กับคำนั้น
ห่า	ฝนตก
แหนบ	แหนบถอนหนวด, แหนบรถ, ใบตองที่มวนพับไว้เป็นแหนบ

อักษร อ

องค์ [๑]	พระ, พระพุทธรูป, พระเจดีย์, เทวดา เทวรูป, หม่อมเจ้า

---

(๑) *ตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไปใช้ **พระองค์** พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชดำรัสกี่คำ ก็ใช้ว่ามี**พระราชดำรัส**เท่านั้น**องค์** เสวยกี่คำ ก็ใช้ว่าเสวยเท่านั้น**องค์** พระบรมรูปกี่แผ่น ก็ใช้ว่าพระบรมรูปเท่านั้น**องค์** คำว่า "อัน" ห้ามใช้ต่อท้ายคำที่แสดงจำนวนสิ่งของต่าง ๆ โดยมากให้ออกชื่อซ้ำ เช่น แปรง ๑ แปรง, ไม้กวาด ๒ ไม้กวาด, ไม้บรรทัด ๒ ไม้บรรทัด, เป็นต้น*

บทที่ ๓
คำนำพระนาม และคำนำนาม

ด้วยเหตุที่ราชอาณาจักรไทย ปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขมาหลายร้อยปี และพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงปกครองแผ่นดินบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ทวยนาครโดยทศพิธราชธรรม ประชาชนชาวไทยจึงมีความเคารพสักการะในพระมหากษัตริย์และเทิดทูนไว้ประหนึ่งว่าเป็นสมมุติเทพ นอกจากนั้น ก็ยังได้ถวายพระเกียรติแก่ผู้ที่สืบเชื้อสายจากพระองค์ด้วยประการต่าง ๆ เช่น ธรรมเนียมการออกขานพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ และใช้ราชาศัพท์กับพระบรมวงศานุวงศ์ลดลั่นกันลงมาตามลำดับซึ่งจะกล่าวถึงธรรมเนียมการออกขานพระนามราชวงศ์ในกรุงสยามว่ามีลำดับอย่างไร ดังนี้

๑. ด้วยเหตุที่ชาติไทยนิยมนักรบ และถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นยอดนักรบ (คำว่า "ขัตติยะ" แปลว่า นักรบ) ดังนั้น พระราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ จึงเรียกกันว่า "ขัตติยราชตระกูล" เมื่อพระราชวงศ์พระองค์ใดทรงรับราชการแผ่นดิน มีพระยศทางทหาร ก็จะต้องเชิญ**พระยศทางทหาร** ขึ้นมากล่าวขานไว้ก่อนเป็นลำดับแรก เช่น

จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช

พลเอก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร

พลโท สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติสยามบรมราชกุมารี

๒. ต่อจากยศทางทหารจึงเป็น **คำนำพระนาม** เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระราชวงศ์พระองค์นั้นเป็นพระประยูรญาติที่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นองค์พระประมุขเพียงใดเช่น

จอมพล **สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข** เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช

พลเอก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราช-กุมาร

๓. ต่อจากคำนำพระนามจึงเป็น **พระอิสริยยศ** หรือที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า คือ "สกุลยศ" หมายความว่า พระราชวงศ์พระองค์นั้นถือกำเนิดมามีพระยศทางขัตติยราชสกุลชั้นใด เช่น เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หรือหม่อมเจ้า เป็นต้น เช่น

จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข **เจ้าฟ้า**ภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช

พลเอก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช **เจ้าฟ้า**มหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร

๔. ต่อจากคำนำพระนามซึ่งบ่งบอกสกุลยศ จึงเป็น **พระนามเดิม** เช่น

จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า**ภาณุรังษีสว่างวงศ์** กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช

พลเอก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า**มหาวชิราลงกรณ** สยามมกุฎราชกุมาร

พลเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า**นักขัตมงคล** กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ

๕. หลังจากพระนามเดิม ถ้าพระราชวงศ์พระองค์นั้นได้ปฏิบัติราชการแผ่นดินมีความดีความชอบ ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็น **เจ้าต่างกรม** จึงต่อ **พระนามกรม** ไว้ท้ายพระนามเดิม เช่น

จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ **กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช**

พลเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตมงคล **กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ**

คำนำพระนามนั้นเนื่องจากเป็นคำที่มีความหมายเพื่อจะให้ทราบว่าเป็นพระประยูรญาติชั้นใดในพระมหากษัตริย์ จึงมักจะมีการเปลี่ยนแปลงตามรัชกาลแห่งพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนั้น ๆ เช่น ถ้าเป็น "พระราชโอรส พระราชธิดา" ในพระมหากษัตริย์ ก็เรียก **"พระเจ้าลูกเธอ" "พระเจ้าลูกยาเธอ"** ถ้าเป็น "พี่ น้อง" ก็ใช้คำนำพระนามว่า **"สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ" "สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ"** ถ้าเป็นพระญาติผู้ใหญ่ของพระประมุข และเป็นพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งนับลำดับพระประยูรญาติทรงเป็น "น้า" "ป้า" "ลุง" ในพระ-

มหากษัตริย์พระองค์ที่ทรงครองราชย์อยู่ก็ใช้ คำนำพระนามว่า **"สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ"** หรือ **"พระเจ้าบรมวงศ์เธอ"** ถ้าทรงเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่ เช่น "ปู่" ก็ใช้คำนำพระนามว่า **"สมเด็จพระบรมอัยยิกาเจ้า"** หรือ **"สมเด็จพระบรมอัยยิกาเธอ"** ส่วนพระประยูรญาติชั้นรองของพระมหากษัตริย์เรียกว่า **"พระอนุวงศ์"** ได้แก่ ชั้นหลาน ก็ใช้คำนำหน้าพระนามว่า **"พระเจ้าหลานเธอ"** **"สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ"** **"พระหลานเธอ"** ถ้าสิ้นรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์ที่เป็น "ปู่" แล้ว ก็มักจะใช้คำนำพระนามว่า **"พระเจ้าวรวงศ์เธอ"** หรือ **"พระวรวงศ์เธอ"** ตามพระเกียรติ

เพื่อให้ทราบว่า พระราชวงศ์พระองค์ใดแห่งกรุงสยาม มีคำนำพระนามอย่างใดบ้าง จึงขอประมวลคำนำพระนามมาแจ้งให้ทราบว่า คำนำพระนามอย่างใดเป็นพระประยูรญาติชั้นใดในพระมหากษัตริย์

พระสัมพันธวงศ์เธอ[๑] คำนำพระนามพระราชโอรส-ธิดา ในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ใช้คำนำพระนามว่า **"พระเจ้าหลานเธอ"**

พระโอรส-ธิดา ในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ เดิมเรียกว่า **พระประพันธวงศ์เธอ** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เรียกว่า **พระสัมพันธวงศ์เธอ**

พระประพันธวงศ์เธอ[๒] คำนำพระนาม พระราชโอรส-ธิดา ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรดาที่พระชนมายุสูงกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ใช้เป็นคำนำพระนามพระราชวงศ์ ที่เป็นสมเด็จพระประยูรญาติข้างฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนี คือ พระโอรส-ธิดาในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ บรรดาที่ได้รับสถาปนาพระยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าและต่อมาโปรดให้ใช้ **พระสัมพันธวงศ์เธอ**

---

(๑) (๒) ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว

พระเจ้าบวรวงศ์เธอ[๑] คำนำพระนามพระราชโอรสธิดา เฉพาะสมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ

พระเจ้าบวรราชวงศ์เธอ[๒] คำนำพระนามเกี่ยวกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ยกเว้นเฉพาะ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ต่อมาใช้ **"พระเจ้าบวรวงศ์เธอ"** และ **"พระบวรวงศ์เธอ"** ซึ่งมีคำว่า **"บวร"** แทนคำนำพระนามพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เปลี่ยนเป็น **"พระราชวรวงศ์เธอ"** เพราะคำ **"บวร"** ใกล้เคียงคำ **"บรม"**

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ คำนำพระนามพระประยูรญาติผู้ใหญ่ในพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสธิดาในรัชกาลก่อน พระอิสริยยศชั้น เจ้าฟ้า และพระองค์เจ้า ซึ่งทรงกรมเป็น กรมพระยา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ คำนำพระนามพระประยูรญาติในพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระราชโอรสธิดาในรัชกาลก่อน และมีพระอิสริยยศชั้น พระองค์เจ้า

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ คำนำพระนาม เจ้าฟ้า พระราชโอรสในพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ คำนำพระนามเจ้าฟ้าพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ คำนำพระนามพี่ชายพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระอิสริยยศ ชั้น เจ้าฟ้า

พระเจ้าพี่ยาเธอ คำนำพระนามพี่ชายพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ คำนำพระนามพี่สาวพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระอิสริยยศ ชั้น เจ้าฟ้า

พระเจ้าพี่นางเธอ คำนำพระนามพี่สาวพระมหากษัตริย์

สมเด็จพระภาติกาเธอ คำนำพระนามลูกพี่ ลูกน้องชาย ของพระมหากษัตริย์ มีพระอิสริยยศ ชั้นเจ้าฟ้า

---

(๑) (๒) ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ คำนำพระนามลูกพี่ ลูกน้องหญิงของพระมหากษัตริย์ มีพระอิสริยยศ ชั้นเจ้าฟ้า

พระเจ้าน้องยาเธอ คำนำพระนามน้องชายพระมหากษัตริย์

พระเจ้าน้องนางเธอ คำนำพระนามน้องสาวพระมหากษัตริย์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ, พระวรวงศ์เธอ คำนำพระนามพระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลก่อน

ปรมินทร, ปรเมนทร คำนำพระบรมนามาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงรับบรมราชาภิเษกแล้ว ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีพระราชนิยมให้ใช้ "พระบาทสมเด็จพระปรมินทร" กับ "พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร" สลับรัชกาลกันไป

พระบาทสมเด็จพระ คำนำพระนามพระมหากษัตริย์ เป็นการกล่าวอย่างย่อสำหรับพระมหากษัตริย์ ที่ทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้ว

กรมสมเด็จพระ พระยศเจ้าต่างกรมชั้นสูงสุด ปรากฏในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ โปรดเปลี่ยนพระยศเจ้าต่างกรม ชั้น "กรมสมเด็จพระ" เป็น "สมเด็จกรมพระยา" และ "สมเด็จกรมพระ"

คำนำพระนามพระมเหสี

พระนางเธอ เป็นคำนำพระราชวงศ์ที่มีพระยศเป็นพระองค์เจ้าและทรงสถาปนาไว้ในที่ "พระมเหสีรอง"

พระนางเจ้า เป็นคำนำพระนามพระราชวงศ์ที่มีพระยศทางสกุลยศสูงกว่าพระองค์เจ้า เทียบได้กับพระองค์เจ้าต่างกรม ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง "พระมเหสีรองชั้นพระราชเทวี"

สมเด็จพระนางเจ้า[๑] เป็นคำนำพระนามผู้ดำรงตำแหน่งพระมเหสี ชั้น "บรมราชเทวี อัครราชเทวี วรราชเทวี"

---

(๑) ดูกฎมนเทียรบาล ฉบับแก้ไขใหม่ในรัชกาลที่ ๖ ประกอบ

บทที่ ๔
คำนามและคำกริยาที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ใช้ราชาศัพท์ต่างกัน

คำสามัญที่เป็นคำนามหรือคำกริยา มีความหมายอย่างหนึ่ง แต่ใช้ราชาศัพท์ต่างกันออกไปตามพระอิสริยศักดิ์ หรือตามสภาวการณ์และสถานที่ ดังนี้

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
คำสั่ง[๑]	พระบรมราชโองการ	พระมหากษัตริย์
	พระบวรราชโองการ	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
	พระราชโองการ	พระมหากษัตริย์และสมเด็จพระราชินีนาถต่างประเทศ
	พระราชเสาวนีย์	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี และ สมเด็จพระบรมราชชนนี [๒]
	พระเสาวนีย์	สมเด็จพระราชินี และพระราชินีต่างประเทศ
	พระราชบัณฑูร	สมเด็จพระยุพราช[๓]
	พระราชดำรัสสั่ง	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร[๔]
	พระบัณฑูร	สมเด็จพระบวรราชเจ้า และกรมพระราชวังบวรฯ

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบท เรื่องการผูกประโยคเกี่ยวกับ คำสั่ง ข้อ ๑ หน้า ๑๗๒

(๒) หมายถึง สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

(๓) สมเด็จพระยุพราช เป็นคำกลาง หมายถึงพระราชวงศ์ที่ทรงสถาปนาเป็นรัชทายาท ส่วนคำว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาพระราชโอรสขึ้นเป็น รัชทายาท

(๔) หมายถึง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	พระราชบัญชา,	สมเด็จพระบรมราชกุมารี [๑]
	พระราชดำรัสสั่ง	
	พระดำรัสสั่ง, พระบัญชา	พระราชวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช
	พระประศาสน์	สมเด็จเจ้าพระยา (คำนี้ปัจจุบันไม่มีใช้)
คำพูด	พระราชดำรัส[๒]	พระมหากษัตริย์
	พระราชกระแส[๓]	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระดำรัส, ตรัส, รับสั่ง	พระราชวงศ์ทั่วไป
กำหนดการปฏิบัติงาน	หมายรับสั่ง[๔],	
	หมายกำหนดการ,	
	กำหนดการ	

(๑) *หมายถึง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*

(๒) *ดูคำอธิบายท้ายบท เรื่อง รับสั่ง ตรัส ดำรัส พระราชดำรัส พระราชกระแส ข้อ ๒ หน้า ๑๗๓*

(๓) *ต้องมีข้อความต่อท้าย เช่น พระราชกระแสรับสั่ง, พระราชกระแสทรงขอบใจ*

(๔) *ดูคำอธิบายท้ายบท เรื่อง หมายรับสั่ง หมายกำหนดการ กำหนดการ ข้อ ๓ หน้า ๑๗๔*

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
คำสอน	พระบรมราโชวาท	พระมหากษัตริย์
	พระราโชวาท	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระโอวาท โอวาท	พระราชวงศ์ทั่วไป บุคคลทั่วไป
คำปรารภ, ปรารภ	พระราชปรารภ, กระแสพระราชปรารภ, พระราชดำรัสปรารภ, ทรงพระราชปรารภ	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	รับสั่งปรารภ, ตรัสปรารภ, พระดำรัสปรารภ, ทรงปรารภ	พระราชวงศ์ทั่วไป

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
หารือข้อปฏิบัต	เรียนพระราชปฏิบัติ	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	เรียนพระปฏิบัติ	พระราชวงศ์ทั่วไป
	เรียนปฏิบัติ	ผู้บังคับบัญชา (ควรใช้กับอธิบดีขึ้นไป)
จดหมาย	พระราชหัตถเลขา	พระมหากษัตริย์
	ลายพระราชหัตถ์	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระมหาสมณสาสน์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
	พระสมณสาสน์	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
	ลายพระหัตถ์	พระราชวงศ์ทั่วไป, สมเด็จพระสังฆราช
	ลิขิต	พระสงฆ์
จดหมายที่ใช้ในการ	พระราชสาสน์	สาสน์ของประมุขที่เป็นพระมหากษัตริย์
เจริญสัมพันธไมตรี	อักษรสาสน์	สาสน์ของประมุขที่เป็นประธานาธิบดี
ระหว่างประเทศ		(หรือตำแหน่งที่เรียกชื่ออย่างอื่นซึ่ง สามัญชน เป็นผู้ดำรงตำแหน่ง)

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
โทรเลข	พระราชโทรเลข	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
เกิด	เสด็จพระราชสมภพ	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	สมภพ, ประสูติ	พระราชวงศ์ทั่วไป
วันเกิด	วันพระบรมราชสมภพ [๑] วันพระราชสมภพ	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบทที่ ๔ ข้อ ๔ หน้า ๑๗๘

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	วันประสูติ	พระราชวงศ์ทั่วไป
งานบำเพ็ญกุศล	พระราชพิธีเฉลิมพระชนม-	พระมหากษัตริย์
เนื่องในวันเกิด	พรรษา	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
	บำเพ็ญพระราชกุศล	สมเด็จพระบรมราชินี
	เฉลิมพระชนมพรรษา	สมเด็จพระบรมราชชนนี
	หรือบำเพ็ญพระราชกุศล	สมเด็จพระยุพราช
	ฉลองพระชนมายุ	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	บำเพ็ญพระกุศลวันประสูติ	พระราชวงศ์ทั่วไป
อายุ....ปี	พระชนมพรรษา[๑]....	พระมหากษัตริย์
	พรรษา	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
	พระชนมายุ....พรรษา	สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระชันษา.....ปี	พระราชวงศ์ทั่วไป
ขอโอกาสเพื่อทำการ	ขอพระราชทานพระบรม-	
สิ่งหนึ่งสิ่งใด	ราชวโรกาส [๑]	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบท ที่ ๔ ข้อ ๕ หน้า ๑๗๘

(๒) ดูคำอธิบายท้ายบท ที่ ๔ ข้อ ๖ หน้า ๑๗๙

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	ขอพระราชทานพระราช-วโรกาส	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	ขอพระราชทานพระ-วโรกาส	พระบรมวงศ์ชั้น สมเด็จเจ้าฟ้า
	ขอประทานพระวโรกาส	พระราชวงศ์ทั่วไป
	ขอประทานโอกาส	ผู้ควรเคารพทั่วไป
ขออนุญาต	ขอพระราชทานพระบรม-ราชานุญาต	พระมหากษัตริย์
	ขอพระราชทานพระ-ราชานุญาต	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	ขอพระราชทานพระ-อนุญาต	พระบรมวงศ์ ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้า
	ขอประทานพระอนุญาต	พระราชวงศ์ทั่วไป
	ขอประทานอนุญาต	ผู้ควรเคารพทั่วไป

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
พระคุณ	พระมหากรุณาธิคุณ[๑]	พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
	พระกรุณาธิคุณ	สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	กรุณาคุณ	พระราชวงศ์ทั่วไป
กรุณา	พระมหากรุณา	พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
	พระกรุณา	สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
บอก	กราบบังคมทูลพระกรุณา[๒]	พระมหากษัตริย์
	กราบบังคมทูล[๓]	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบทที่ ๔ ข้อ ๗ หน้า ๑๗๙

(๒) (๓) เมื่อจะกราบบังคมทูลโดยตรงให้ใช้คำว่า ขอพระราชทาน นำ ดูบทที่ ๕ ประกอบด้วย

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
บอก	กราบทูล	พระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้น สมเด็จเจ้าฟ้า ลงไปจนถึงพระวรวงศ์เธอ ที่ทรงกรม
	ทูล	พระวรวงศ์เธอ (ที่มิได้ทรงกรม) และ หม่อมเจ้า
ขอบใจ	รู้สึกสำนึกในพระมหา-กรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม	พระมหากษัตริย์
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	รู้สึกเป็นพระกรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม, รู้สึกเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม	พระราชวงศ์ ตั้งแต่ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าลงไป จนถึงพระวรวงศ์เธอที่ทรงกรม
	ขอบพระทัย	พระราชวงศ์ ชั้นพระอนุวงศ์
อุปถัมภ์	พระบรมราชูปถัมภ์ [๑]	พระมหากษัตริย์
	พระบรมราชินูปถัมภ์	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
	พระราชูปถัมภ์	สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบท ที่ ๔ ข้อ ๘ หน้า ๑๘๐

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	พระอุปถัมภ์	พระราชวงศ์ทั่วไป
อนุเคราะห์	พระบรมราชานุเคราะห์	พระมหากษัตริย์
	พระราชานุเคราะห์	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระอนุเคราะห์	พระราชวงศ์ทั่วไป
ตาย	สวรรคต	พระมหากษัตริย์
	เสด็จสวรรคต	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนก
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระยุพราช
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	ทิวงคต	พระมหากษัตริย์ต่างประเทศ
		กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (เฉพาะที่ไม่ได้สถาปนาเฉลิมพระยศขึ้นเป็น สมเด็จพระบวรราชเจ้า)
		เจ้าฟ้าซึ่งได้รับการเฉลิมพระยศพิเศษ[๑] แต่ยังคงทรงฉัตร ๕ ชั้น

(๑) ดูคำอธิบายท้ายบทที่ ๔ ข้อ ๙ หน้า ๑๘๐

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	สิ้นพระชนม์	พระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าลงมาถึงพระองค์เจ้า, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สมเด็จพระสังฆราช
	ถึงชีพิตักษัย, สิ้นชีพิตักษัย	หม่อมเจ้า
	ถึงแก่พิราลัย	เจ้าประเทศราช และสมเด็จเจ้าพระยา
	มรณภาพ	ภิกษุ สามเณร
	ถึงแก่อสัญกรรม(๑)	ประธานองคมนตรี, องคมนตรี, นากยกรัฐมนตรี, รัฐมนตรี, ประธานวุฒิสภา, ประธานสภาผู้แทนราษฎร, ประธานศาลฎีกา, รัฐบุรุษ, ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นปฐมจุลจอมเกล้า
	ถึงแก่อนิจกรรม	ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ตั้งแต่ชั้นประถมาภรณ์-มงกุฎไทย หรือ ทุติยจุลจอมเกล้า และ ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
	ถึงแก่กรรม, ตาย(๒)	สุภาพชนทั่วไป
ท้อง	พระนาภี	ใช้สำหรับเจ้านายที่มีพระอาการประชวรเกี่ยวกับท้อง เช่น ปวดพระนาภี ปวดท้อง ลงพระนาภี ท้องร่วง
	พระครรภ์	ใช้สำหรับเจ้านายหญิง เช่น ทรงพระครรภ์ หมายถึง มีท้อง ประชวรพระครรภ์ หมายถึง เจ็บท้องจะคลอดบุตร

(๑) นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี, ประธานวุฒิสภาประธานสภาผู้แทนราษฎร, ประธานศาลฎีกา ใช้คำนี้เมื่อตายในขณะดำรงตำแหน่ง

(๒) คำว่า ตาย นี้ ในภาษาปาก นิยมใช้ว่า สิ้น และ เสีย ก็มี ซึ่งหมายความว่า สิ้นชีวิต เสียชีวิต

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	พระอุทร	ใช้สำหรับแสดงถึงสายสัมพันธ์ เช่น เป็นพระขนิษฐาร่วมพระอุทร หรือ จะใช้เกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยของโรคภายในช่องท้อง เช่น มีหนองคั่งในช่องท้อง ก็อาจพูดได้ว่ามีพระบุพโพคั่งในพระอุทร เป็นต้น
หน้าต่าง	สีหบัญชร	มีอยู่เฉพาะที่พระที่นั่งองค์สำคัญ ใช้สำหรับเสด็จออกให้ประชาชนเฝ้าฯ ในโอกาสต่างๆ เช่น พระที่นั่งสุทไธสวรรย์, พระที่นั่งอนันตสมาคม ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น ทำเป็นรูปหน้าต่างก็มี ทำเป็นประตูแล้วมีมุขยื่นออกมาก็มี
	พระบัญชร	ใช้สำหรับเรียกหน้าต่างอาคาร ที่เรียกว่าพระที่นั่ง และพระตำหนัก
	พระแกล	ใช้สำหรับเรียกหน้าต่างอาคาร ที่เรียกว่าตำหนัก
รูปถ่าย	พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ พระบรมฉายาลักษณ์ พระบรมรูป	พระมหากษัตริย์
	พระฉายาสาทิสลักษณ์ พระฉายาลักษณ์ พระรูป	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระราชวงศ์ทั่วไป

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
รูปเขียน	พระบรมรูปเขียน	พระมหากษัตริย์
	พระสาทิสลักษณ์,	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และ
	พระรูปเขียน	พระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป
รูปหล่อ, รูปปั้น	พระบรมรูปหล่อ,	พระมหากษัตริย์
	พระบรมรูปปั้น	
	พระรูปหล่อ, พระรูปปั้น	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และ
		พระราชวงศ์ทั่วไป
อนุสาวรีย์	พระบรมราชานุสาวรีย์	พระมหากษัตริย์
	พระบวรราชานุสาวรีย์	สมเด็จพระบวรราชเจ้า
		กรมพระราชวังบวร
	พระราชานุสาวรีย์	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
		สมเด็จพระราชินี
		สมเด็จพระบรมราชชนนี
		สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
		สยามมกุฎราชกุมาร
		สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระอนุสาวรีย์	พระราชวงศ์ทั่วไป
แต่งงาน	ราชาภิเษกสมรส	พระมหากษัตริย์
	อภิเษกสมรส	พระบรมวงศ์
	เสกสมรส	พระราชวงศ์ทั่วไป
ชื่อ	พระปรมาภิไธย,	พระมหากษัตริย์
	พระบรมนามาภิไธย	

คำสามัญ	ราชาศัพท์	ใช้สำหรับ
	พระนามาภิไธย	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	พระนาม	พระราชวงศ์ทั่วไป
รายงาน	กราบบังคมทูลรายงาน	พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี
	กราบทูลรายงาน, ถวายรายงาน	พระราชวงศ์ทั่วไป

คำอธิบายท้ายบท

การนำคำราชาศัพท์มาใช้ปฏิบัติราชการ จำต้องเข้าใจถึงความหมายให้ลึกซึ้งถูกต้องตามแบบแผน บางคำมีข้อกำหนดไว้เฉพาะ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ถ่องแท้ก่อน ดังได้นำความรู้ที่เป็นทั้งข้อปฏิบัติและแนวทางการเลือกสรรคำมาอธิบาย เป็นคำ ๆ ดังนี้

ข้อ ๑ การผูกประโยคเกี่ยวกับ **คำสั่ง** ในราชาศัพท์ที่จะให้เป็นพระเกียรติยศ ใช้ดังนี้

ก. สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท[๑] ให้ประกาศว่า หรือ สั่งว่า

มีพระบรมราชโองการ[๒] โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า (ประกาศพระบรมราชโองการต่างๆ ใช้สำนวนนี้)

ข. สำหรับสมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี และ สมเด็จพระบรมราชชนนี

มีพระราชเสาวนีย์เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า

ค. สำหรับสมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

มีพระราชบัณฑูร[๓] เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า

ง. สำหรับสมเด็จพระบรมราชกุมารี

มีพระราชบัญชาเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า

ข้อ ๒ รับสั่ง ตรัส ดำรัส พระราชดำรัส พระราชกระแส

ราชาศัพท์ทั้ง ๕ คำนี้ แปลว่า คำพูด หรือ พูด แต่ในคำราชาศัพท์แยกไว้ว่า **"พระราชดำรัส พระราชกระแส"** ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์

ส่วน **"รับสั่ง ตรัส ดำรัส"** ใช้สำหรับเจ้านายในพระบรมราชวงศ์

ในหนังสือเก่า เช่น "จดหมายหลวงอุดมสมบัติ" และฉบับอื่นๆ หลายเล่ม มีคำว่า **"รับสั่ง ตรัส ดำรัส"** ท่านใช้กับพระเจ้าอยู่หัวด้วยเหมือนกัน แต่ตอนไหนจะใช้คำไหนสังเกตดู

---

(๑) มาน เป็นภาษาเขมร แปลว่า มี

(๒) พระราชโองการ เดิม หมายถึง พระมหากษัตริย์ ต่อมา ความหมายย้ายที่ กลายเป็น คำสั่งของพระมหากษัตริย์

(๓) พระบัณฑูร เดิม เป็นคำสั่งของ พระมหากษัตริย์ ต่อมา ความหมายย้ายที่ กลายเป็น คำสั่งของพระยุพราช

อยู่ที่ น้ำหนักของเรื่องที่ทรงพูด เช่น ถ้าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญไม่ใช่ราชการ ท่านใช้ **"รับสั่ง"** หรือ **"ตรัส"** ถ้าเป็นราชการเรื่องสำคัญก็ใช้เป็นทางการว่า **"พระราชดำรัส พระราชกระแส"** ถ้าเป็นคำสั่งอันถึงตราเป็นตัวบทกฎหมายก็ใช้ว่า **"พระบรมราชโองการ"**

ข้อ ๓ หมายรับสั่ง หมายกำหนดการ กำหนดการ

ในบัตรหมายที่สั่งราชการในพระราชสำนักท่านแบ่งไว้เป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง เรียกว่า **หมายรับสั่ง** อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **หมายกำหนดการ**

"หมายรับสั่ง"(๑) นั้น เป็นหมายสั่งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการพระราชพิธีเป็นการภายใน ตอนล่างสุดของหมายเขียนไว้ว่า "ทั้งนี้ให้จัดการตามวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับสั่งโดยหน้าที่ราชการ" แล้วลงชื่อผู้รับรับสั่ง ผู้สั่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

"หมายกำหนดการ"(๑) เป็นเอกสารแจ้งกำหนดขั้นตอนของงานพระราชพิธีโดยเฉพาะลักษณะของเอกสารจะต้องอ้างพระบรมราชโองการ คือขึ้นต้นด้วยข้อความว่า "นายกรัฐมนตรีหรือเลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า" เสมอไป และในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่จะต้องส่งต้นหมายกำหนดการดังกล่าวนี้ เสนอนายกรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เพื่อให้เป็นพระบรมราชโองการที่ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ

ส่วน **"กำหนดการ"** เป็นเอกสารแจ้งกำหนดขั้นตอนของงานโดยทั่วไปที่ทางราชการหรือส่วนเอกชนจัดทำขึ้นเอง แม้ว่างานนั้นๆ จะเป็นงานที่เกี่ยวข้องถึงเบื้องพระยุคลบาท เช่น เป็นงานที่เสด็จพระราชดำเนิน แต่ถ้างานนั้นมิได้เป็นงานพระราชพิธีซึ่งกำหนดขึ้นโดยพระบรมราชโองการแล้ว เรียกว่า **กำหนดการ** ทั้งสิ้น เช่น ขั้นตอนของงานสวนสนามสำแดงความสวามิภักดิ์ ของทหารรักษาพระองค์ก็ใช้ว่า **กำหนดการ** เพราะงานนี้มิใช่พระราชพิธีที่มีพระบรมราชโองการให้จัดขึ้น หากแต่เป็นทางราชการทหารจัดขึ้นเพื่อสำแดงความสวามิภักดิ์ต่อเบื้องพระยุคลบาท

---

(๑) ดูตัวอย่างประกอบ

ตัวอย่าง หมายกำหนดการ

ที่ ๑๑/๒๕๒๑

หมายกำหนดการ
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร

เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ปีนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนด ดังนี้

วันศุกร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม ตั้งแต่เวลา ๙ นาฬิกา ถึงเวลา ๑๗ นาฬิกา สำนักพระราชวังได้จัดที่สำหรับลงพระนามและลงนามถวายพระพรไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

ที่ ๑๑/๒๕๒๑

หมายกำหนดการ
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การพระราชพิธีศุภมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ปีนี้ ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนด ดังนี้

วันเสาร์ที่ ๑๒ สิงหาคม ตั้งแต่เวลา ๙ นาฬิกา ถึงเวลา ๑๗ นาฬิกา สำนักพระราชวังได้จัดที่สำหรับลงพระนามและนามถวายพระพรไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง

เวลา ๑๒ นาฬิกา ทหารบก ทหารเรือ จะได้ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติฝ่ายละ ๒๑ นัด

การแต่งกาย แต่งเครื่องแบบปรกติขาว

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช๒๕๒๑

ตัวอย่าง หมายรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ สำนักพระราชวัง

๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๐

วันขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช ๒๕๒๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังจัดที่สำหรับลงพระนามและลงนามถวายพระพรไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง

วันอาทิตย์ ที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๑ เวลา ๙.๐๐ น. ถึงเวลา ๑๗.๐๐ น.

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว

วัน	หน้าที่ _____

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

.....

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่.....หน้าที่.....

เรื่อง.....

ได้รับวันที่.....พ.ศ. ๒๕.....เวลา.....

(ลงชื่อผู้รับหมาย).....

ส่วน **"หมายกำหนดการ"** พระราชพิธีต่างๆ ที่จะให้ทราบทั่วไป ขึ้นต้นว่าเลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า..... ทุกครั้งไป

คำว่า **"กำหนดการ"** ใช้สำหรับ**พระราชวงศ์และบุคคลสามัญทั่วไป** แปลเอาความว่ารายการต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในการทำงาน หรือพิธีรีตองที่เจ้าของงานหรือเจ้าภาพพิธีกำหนดขึ้นโดยเขียนไว้ในบัตรหรือบอกด้วยวาจา ให้ผู้ที่ไปร่วมงานหรือร่วมพิธีได้ทราบว่า มีรายการใด วันเวลาใด สถานที่ใด เช่น กำหนดการพิธีประชุมเพลิงศพ เขียนลงในบัตร แจ้งชื่อผู้ตาย สถานที่ วัน เดือน ปี เวลา ไว้หน้าบัตร ส่วนหลังบัตรบอกรายการก่อนเวลาประชุมเพลิง เช่น ถวายภัตตาหารสงฆ์ มาติกาบังสุกุล แสดงพระธรรมเทศนา เคลื่อนศพ เวลาประชุมเพลิง ฯลฯ แม้งานพิธีของบุคคลสำคัญจัดขึ้น เช่น นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ก็เรียกว่า **กำหนดการ** แจ้งไว้ในบัตรตัวอย่าง เช่น บัตรเชิญต่าง ๆ

ข้อ ๔ วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพระราชสมภพ

"วันเฉลิมพระชนมพรรษา" มิได้หมายความว่าเป็น "วันพระบรมราชสมภพ" แต่เป็นวันทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมฉลองในมหามงคลสมัยคล้าย "วันพระบรมราชสมภพ" ที่เวียนมาบรรจบอีกปีหนึ่ง "วันพระบรมราชสมภพ" มีวันเดียว คำสามัญเรียกว่า วันเกิด วันถือกำเนิด

"วันพระบรมราชสมภพ" ในรัชกาลปัจจุบันคือ วันจันทร์ที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ ส่วนวันที่ ๕ ธันวาคม ของทุกปีที่ผ่านมาแล้ว มิใช่ วันพระบรมราชสมภพ แต่เป็น **"วันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ"**

ข้อ ๕ พระชนมพรรษา พระชนมายุ พระชันษา

ทั้ง ๓ คำนี้ เป็นราชาศัพท์ แปลว่า อายุ แต่ใช้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ ต่างกันตามลำดับพระราชอิสริยยศ

สำหรับ**พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ** ใช้คำว่า **"พระ-ชนมพรรษา"** แต่ก่อน ในหนังสือเก่าท่านใช้ว่า พระชนมายุ ก็มี และใช้คำว่า **พรรษา** แทนปี

สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระมหาอุปราช (สม-เด็จพระบรมโอรสาธิราชฯฯ สยามมกุฎราชกุมาร) สมเด็จพระอนุชาธิราช สมเด็จพระ-

สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ผู้ได้รับมหาสมณุตมาภิเษก เป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าแล้ว ต้องใช้คำว่า **"พระชนมายุ"** แทน **"อายุ"** และใช้คำ **"พรรษา"** แทน **"ปี"**

ส่วน**พระบรมวงศานุวงศ์** นอกจากที่กล่าวแล้ว ใช้คำว่า **"พระชันษา"** แทนคำว่า **"อายุ"** และจำนวน **"ปีอายุ"** ใช้ว่า **"ปี"**

อนึ่งคำว่า **"ชันษา"** ไม่เคยใช้เป็นลักษณนามแทน **"ปี"** เช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า.... พระชันษา ๕๐ **ปี**

ข้อ ๖ พระบรมราชวโรกาส และ พระราชวโรกาส

พระบรมราชวโรกาส เป็นคำสำหรับ **พระมหากษัตริย์**

พระราชวโรกาส เป็นคำสำหรับ **สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนก - ชนนี สมเด็จพระยุพราช** รวมถึง**สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** ในปัจจุบัน แต่มีข้อจำกัดให้ได้ใช้ได้เพียงในสองกรณี คือ ขอพระราช-ทานพระบรมราชวโรกาส หรือ ขอพระราชทานพระราชวโรกาส กับ พระราชทานพระบรม-ราชวโรกาส หรือ พระราชทานพระราชวโรกาส หรือจำง่าย ๆ ว่า **ขอโอกาส** กับ **ให้โอกาส** เท่านี้ ในกรณีอื่นๆ หรือเนื้อความอื่น ๆ ให้ใช้ **โอกาส** เพราะฉะนั้นจึงไม่พูดว่า "ในพระราช-วโรกาสที่เสด็จฯมาถึงที่นี้....." หรือ "ในพระบรมราชวโรกาสนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาท แก่ผู้เข้าเฝ้าฯด้วย" เพราะไม่ถูกต้อง

ข้อ ๗ พระมหากรุณาธิคุณ พระมหากรุณา

คำว่า **"พระมหากรุณาธิคุณ"** กับ **"พระมหากรุณา'"** มีความหมายอย่างไร มีข้อสังเกต ในการใช้อย่างไร

พระมหากรุณาธิคุณ แปลว่า พระคุณอันยิ่งที่มีความกรุณาใหญ่หลวง ความหมาย สำคัญอยู่ที่คำ **พระคุณ**

พระมหากรุณา แปลว่า พระกรุณาใหญ่หลวง ความหมายสำคัญอยู่ที่คำ **พระกรุณา**

ดังนั้น เมื่อใดต้องการจะพูดถึง **พระคุณ** ก็ใช้ **พระมหากรุณาธิคุณ** เมื่อใดต้องการ จะพูดถึง **พระกรุณา** ก็ใช้ **พระมหากรุณา** ข้อสังเกตนี้ขอให้นึกเทียบไปถึงคำอื่นด้วย เช่น **พระเกียรติ** กับ **พระเกียรติคุณ** เป็นต้น หากตั้งสตินึกถึงความหมายของคำให้ได้ก่อนก็จะ ไม่ใช้ผิด อนึ่ง คำว่า **พระมหากรุณาธิคุณ** กับ **พระมหากรุณา** นั้น ถ้ามิได้จงใจจะพูด

ให้เห็นว่า **พระคุณ** หรือ **พระกรุณา** นั้นยิ่งใหญ่อะไรนัก ก็ลดคำตกแต่งแสดงความยิ่งใหญ่ลงบ้างให้พอเหมาะพอดีกับเจตนา เช่น พูดว่า **พระกรุณาธิคุณ พระกรุณาคุณ พระะกรุณา** ตามแต่จะสมควร

อีกอย่างหนึ่งต้องจำว่า **พระคุณ** เป็น คุณสมบัติในตัวบุคคล เราจะเอาไปให้หรือไปขอจากท่านไม่ได้ **พระกรุณา** หรือ ความกรุณา นั่นสิ จึงควรไปขอท่านได้

ข้อ ๘ พระบรมราชูปถัมภ์ พระบรมราชานุเคราะห์

คำว่า **"พระบรมราชูปถัมภ์"** มีความหมายว่า พระราชทานช่วยเหลือเกื้อกูล ดังนั้น ถ้าใช้กับสมาคม สโมสร หรือกิจกรรมบางอย่างที่ทรงช่วยเหลือเกื้อกูล หรือช่วยค้ำจุน เช่น "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับสมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไว้ใน**พระบรมราชูปถัมภ์**" อย่างนี้ใช้ได้ถูกต้อง

คำว่า **"พระบรมราชานุเคราะห์"** หมายถึง พระราชทานเอื้อเฟื้อช่วยเหลือ จึงทรงพระเมตตา ทรงพระกรุณา เช่น ทรงช่วยในการรักษาพยาบาลราษฎรในชนบทคนหนึ่ง ก็ใช้ว่า "พระราชทาน**พระบรมราชานุเคราะห์**ในการรักษาพยาบาลแก่นาย..."

สำหรับสมเด็จพระบรมราชินีนาถ มิได้ใช้คำว่า **"พระบรมราชูปถัมภ์** และ **พระบรมราชานุเคราะห์"** เพราะ **"บรมราช"** ในศัพท์นี้หมายถึง **"บรมราชาธิราช"** คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะ จึงเปลี่ยนไปใช้คำอื่น เช่น "พระราชูปถัมภ์ พระราชานุเคราะห์" แต่ในรัชกาลนี้ ได้มีผู้บัญญัติศัพท์ขึ้นมาคำหนึ่ง คือ **"พระบรมราชินูปถัมภ์"** ก็ไพเราะ สมพระเกียรติยศมาก ในรัชกาลที่ ๕ มีเจ้านายบางพระองค์ทรงใช้ราชาศัพท์สำหรับสมเด็จพระบรมราชินีนาถว่า "พระบรมราชินียานุเคราะห์" แต่สมัยนี้มิได้ใช้

ข้อ ๙ สมเด็จเจ้าฟ้า ซึ่งได้รับการเฉลิมพระยศพิเศษ ที่เคยมีมาในกรุงรัตนโกสินทร์ คือ

๑. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช
๒. สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ
๓. สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา

ข้อ ๑๐ ตัวอย่างคำกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ ที่ยังมิได้ทรงรับพระบรมราชาภิเษก

กระทรวงวัง

วันที่ ๑๒ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔

(คำขึ้นต้น)

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

(คำลงท้าย)

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า

เจ้าพระยาธรรมาฯ

(หนังสือของ แผนกพระราชพิธี กระทรวงวัง เสนาบดีกระทรวงวัง กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะทรงรับพระบรมราชาภิเษก ในการนี้ยังไม่มีการ “ขอเดชะ” และยังไม่ใช้ “พระราชโองการ”)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๐๒

(คำขึ้นต้น)

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปที่บ้านปลายเนิน.....

(คำลงท้าย)

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

(ลายพระหัตถ์ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอานันทมหิดล ก่อนที่จะทรงรับพระบรมราชาภิเษก)

ข้อ ๑๑ คำว่า "เป็น" กับ "มี"

คำว่า **"เป็น"** กับ **"มี"** ถ้าใช้นำหน้าคำที่เป็นราชาศัพท์ ไม่ใช้ว่า **"ทรงเป็น" "ทรงมี"** เช่น **เป็น**พระราชโอรส **เป็น**พระราชนัดดา **มี**พระบรมราชโองการ **มี**พระราชเสาวนีย์ **ต่อเมื่อใช้นำคำธรรมดา**จึงจะใช้ **"ทรงเป็น" "ทรงมี"** เช่น **ทรงเป็น**ทหาร **ทรงเป็น**ครู **ทรงเป็น**นักปราชญ์ **ทรงมี**กรรม **ทรงมี**ทุกข์ **ทรงมี**เงิน

ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอบใจ ก็ใช้ว่า "ทรงขอบใจ" หรือ "พระราชทานพระราชกระแสขอบใจ" ถ้าผู้ที่ทรงขอบใจนั้นเป็นพระราชวงศ์ จึงใช้ว่า "ขอบพระทัย"

ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นแขกของผู้ใด ถ้าผู้นั้นเป็นพระมหากษัตริย์ ก็ใช้ว่า **เป็น** "พระราชอาคันตุกะ" ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นถ้าทรงเป็นแขกของประธานาธิบดี ต้องใช้ว่า **ทรงเป็น** "อาคันตุกะ" ของประธานาธิบดี

ข้อ ๑๒ เสด็จพระราชดำเนิน เสด็จ

คำว่า**เสด็จ**นั้นกริยาแท้อยู่ที่คำที่ตามหลังมาเช่น**เสด็จขึ้น เสด็จลง เสด็จออก เสด็จ**เข้า **เสด็จ**ผ่านพิภพ **เสด็จ**เถลิงถวัลยราชสมบัติ เสด็จประพาส **เสด็จ**ตรวจพบ ฯลฯ กริยาหลักที่เป็นเนื้อความอยู่ที่คำหลังทั้งสิ้น จึงสรุปได้ว่า การใช้ **เสด็จ** ในรูปแบบนี้ พอเทียบได้กับใช้คำว่า **ทรง**เติมลงหน้ากริยาต่าง ๆ นั่นเอง เขมรก็ใช้เช่นนี้เหมือนกันเช่น **เสฎจ่เทา** (เสด็จไป) **เสฎจ่ยาง** (เสด็จย่าง) **เสฎจ่ยางมก่** (เสด็จย่างมา) อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **เสด็จ** ของเขมรหมายถึงกษัตริย์หรือผู้มิใช่ราษฎรสามัญได้ด้วย เช่น **ชาติเสฎจ่** (ชาติกษัตริย์) ไทยใช้หมายถึงกษัตริย์ และเจ้านายได้เหมือนกัน ดังคำที่พูดว่า **รับเสด็จ ส่งเสด็จ** ที่แต่ก่อนราชการใช้มาก ไม่ว่าจะส่ง จะรับพระมหากษัตริย์หรือเจ้านาย

คำว่า **เสด็จพระราชดำเนิน** มีที่ใช้จำกัดเฉพาะกับพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินี พระยุพราช และเจ้านายชั้นสูงที่เฉลิมพระเศวตฉัตร ๗ ชั้น จะใช้แก่เจ้านายชั้นรองลงมาไม่ได้ โดยความหมายน่าจะหมายถึง เดิน หรือ เดินทาง (ที่ใช้พาหนะด้วย) จะไป จะมา จะกลับ จะแปรพระราชฐาน ต้องเติมคำอันเป็นใจความสำคัญไว้ข้างหลัง เช่น เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถพระที่นั่ง**ไป**ยังพระบรมมหาราชวัง เสด็จพระราชดำเนิน**ไป**ทรงประกอบพิธียกช่อฟ้า เสด็จพระราชดำเนิน**ตรวจ**พลสวนสนาม เสด็จพระราชดำเนิน**กลับ**กรุงเทพฯ

อนึ่ง คำว่า เสด็จพระดำเนิน ไม่มีใช้ในราชาศัพท์ มีแต่ **ทรงพระดำเนิน** แปลว่า **เดิน**

บทที่ ๕
การใช้ราชาศัพท์ ในการเขียนหนังสือ การกราบบังคมทูล กราบทูล ทูล และถวายรายงานด้วยวาจา[๑]

คำขึ้นต้น สรรพนาม คำลงท้าย

การเขียนหนังสือ

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

คำขึ้นต้น

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ออกชื่อเจ้าของหนังสือ) ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท....

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท	แทน	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ข้าพระพุทธเจ้า	แทน	ผู้เขียน

---

(๑) โปรดอ่านบทที่ ๑ ประกอบ

คำลงท้าย

(๑) ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อเจ้าของหนังสือ)
(ชื่อและตำแหน่งเจ้าของหนังสือ)

หรือ (๒) ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อเจ้าของหนังสือ) ขอเดชะ
(ชื่อและตำแหน่งเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอเดชะ

๒. สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

คำขึ้นต้น

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม
ข้าพระพุทธเจ้า (ออกชื่อเจ้าของหนังสือ) ขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท....

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แทน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อเจ้าของหนังสือ)
(ชื่อและตำแหน่งเจ้าของหนังสือ)
(หรือจะนำคำว่า ขอเดชะ มาไว้ท้ายลายมือชื่อก็ได้)

คำจ่าหน้าซอง

(๑) ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอเดชะ

๓. พระบรมวงศ์และ พระอนุวงศ์

๓.๑ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่

๑. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๓. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

คำขึ้นต้น

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล (ระบุพระนาม) ทราบฝ่าละอองพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองพระบาท แทน พระราชวงศ์

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่ง ของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล (ระบุพระนาม)

๓.๒ สมเด็จเจ้าฟ้า

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่

๑. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

๒. สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

คำขึ้นต้น

ขอพระราชทานกราบทูล (ระบุพระนาม) ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท แทน สมเด็จเจ้าฟ้า

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่ง ของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ขอพระราชทานกราบทูล (ระบุพระนาม)

๓.๓ พระบรมวงศ์ ชั้นพระองค์เจ้า หมายถึง พระองค์เจ้า ที่เป็นพระราชโอรส-ธิดา ของพระมหากษัตริย์ (ซึ่งในรัชกาลปัจจุบัน ไม่มี)

คำขึ้นต้น

ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม) ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท แทน พระบรมวงศ์ชั้นพระองค์เจ้า

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่ง ของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม)

๓.๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม) พระอนุวงศ์ชั้นพระวรวงศ์เธอ (ที่ทรงกรม)

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่

๑. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตน์ศิริมาน
๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรกานต์มณี
๓. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล
๔. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณมงคลการ
๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
๖. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา
๗. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์
๘. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ

คำขึ้นต้น

กราบทูล (ระบุพระนาม) ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	พระองค์เจ้า
เกล้ากระหม่อม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
เกล้ากระหม่อมฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม หรือ เกล้ากระหม่อมฉัน (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อ และตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

กราบทูล (ระบุพระนาม)

๓.๕ พระอนุวงศ์ ชั้นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม) เช่น

๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา

๒. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์

๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร

คำขึ้นต้น

ทูล (ระบุพระนาม) ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	พระองค์เจ้า
กระหม่อม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
หม่อมฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กระหม่อม, หม่อมฉัน (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่ง ของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ทูล (ระบุพระนาม)

๓.๖ พระอนุวงศ์ ชั้นหม่อมเจ้า เช่น

๑. หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร จิตรพงศ์
๒. หม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์
๓. หม่อมเจ้าหญิงกรณิการ์ จิตรพงศ์
๔. หม่อมเจ้าหญิงมารยาตรกัญญา ดิศกุล
๕. หม่อมเจ้าพิริยดิศ ดิศกุล
๖. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล
ฯลฯ

คำขึ้นต้น

ทูล (ระบุพระนาม)

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	หม่อมเจ้า
กระหม่อม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
หม่อมฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

แล้วแต่จะโปรด

คำจ่าหน้าซอง

ทูล (ระบุพระนาม)

๔. พระภิกษุ

๔.๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

คำขึ้นต้น

ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม)

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท แทน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม)

๔.๒ สมเด็จพระสังฆราช

ในรัชกาลปัจจุบัน คือ

- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คำขึ้นต้น

กราบทูล (ระบุพระนาม)

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	สมเด็จพระสังฆราช
เกล้ากระหม่อม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
เกล้ากระหม่อมฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม, เกล้ากระหม่อมฉัน (ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

กราบทูล (ระบุพระนาม)

๔.๓ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะเจ้าคณะรอง[๑]

คำขึ้นต้น

นมัสการ (ระบุนาม)

สรรพนาม

พระคุณเจ้า	แทน	สมเด็จพระราชาคณะ
กระผม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

นมัสการ (ระบุนาม)

๔.๔ พระราชาคณะ

คำขึ้นต้น

นมัสการ (ระบุนาม)

สรรพนาม

พระคุณท่าน	แทน	พระราชาคณะ
กระผม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

---

(๑) ตามทำเนียบสมณศักดิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ มีพระราชาคณะเจ้าคณะรอง พระราชาคณะชั้นธรรม พระราชาคณะชั้นเทพ พระราชาคณะชั้นราช พระราชาคณะชั้นสามัญ พระราชาคณะในต่างประเทศ

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

(ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

นมัสการ (ระบุนาม)

๔.๕ พระภิกษุทั่วไป

คำขึ้นต้น

นมัสการ (ระบุนาม)

สรรพนาม

ท่าน	แทน	พระภิกษุ
ผม	แทน	ผู้เขียน (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้เขียน (หญิง)

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

นมัสการ (ระบุนาม)

๕. บุคคลธรรมดา

๕.๑ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา รัฐบุรุษ (รวมทั้งผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาแล้วในอดีต)

คำขึ้นต้น

กราบเรียน (ระบุตำแหน่ง เช่น กราบเรียน นายกรัฐมนตรี)

สรรพนาม

ท่าน แทน ผู้รับ

ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

คำจ่าหน้าซอง

กราบเรียน ระบุนาม และตำแหน่ง (ถ้ามี)

(ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

๕.๒ บุคคลธรรมดา นอกจากข้อ ๕.๑

คำขึ้นต้น

เรียน (ระบุนามและตำแหน่ง ถ้ามี)

สรรพนาม

ท่าน แทน ผู้รับ

ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน แทน ผู้เขียน

คำลงท้าย

ขอแสดงความนับถือ

(ลงลายมือชื่อ)

(ชื่อและตำแหน่งของเจ้าของหนังสือ)

คำจ่าหน้าซอง

เรียน (ระบุนามและตำแหน่ง ถ้ามี)

หมายเหตุ (๑) ผู้ที่เชิญกระแสพระบรมราชโองการไปยังผู้ใดไม่ต้องใช้คำลงท้ายในหนังสือนั้น

(๒) คำที่ใช้ในหนังสือถึงพระราชวงศ์ และพระภิกษุ ตาม ๑ ถึง ๔ ให้ใช้คำราชาศัพท์หรือถ้อยคำสุภาพ ซึ่งเป็นไปตามขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือตามที่ทางราชการกำหนด

(๓) ในกรณีที่มีหนังสือถึงผู้รับระบุเฉพาะตำแหน่ง ให้ใช้คำขึ้นต้น สรรพนาม คำลงท้ายในหนังสือราชการ และคำที่ใช้ในการจ่าหน้าซอง ตามตำแหน่ง

ในปัจจุบัน การเขียนหนังสือกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และ กราบบังคมทูล กราบทูล พระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้าขึ้นไปนั้น ไม่เขียนไปกราบบังคมทูล กราบทูล โดยตรง จะเขียนถึงราชเลขาธิการ หรือราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ หรือเลขานุการของพระบรมวงศ์พระองค์นั้น เพื่อขอให้นำความกราบบังคมทูล กราบทูล

คำอธิบาย[๑]

๑) คำกราบบังคมทูลที่ขึ้นต้นหรือลงท้ายว่า "ขอเดชะ....." แต่ก่อนใช้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียว ต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ให้ใช้คำกราบบังคมทูล สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เสมอด้วยคำกราบบังคมทูลพระกรุณา เว้นแต่คำว่า "บรม" ไม่ต้องใช้ ดังนั้น คำกราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ จึงเปลี่ยนไปตามพระบรมราชโองการ ส่วนคำกราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมราชินี ยังคงถือตามคำกราบบังคมทูลสมเด็จพระอัครมเหสีที่มีมาแต่โบราณ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงรับราชสมบัติแล้ว แต่ยังมิได้ทรงรับราชาภิเษก ออกพระนามแต่เพียง "สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" คำกราบบังคมทูล ทั้งที่ขึ้นต้นหรือลงท้ายยังไม่ต้อง "ขอเดชะ" และคำสั่งยังไม่ใช่ "พระบรมราชโองการ" (จากลายพระหัตถ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล) หนังสือเจ้าพระยาธรรมาฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก เมื่อก่อนบรมราชาภิเษก และการ "ขอเดชะ" จะนำไปใช้กับเจ้านายพระองค์อื่นนอกจากทั้งสองพระองค์ไม่ได้

๒) คำว่า "กราบบังคมทูลพระกรุณา" แปลว่า "กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" ฉะนั้น จะนำไปใช้กับเจ้านายพระองค์อื่นหาได้ไม่

๓) คำว่า "ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท" แปลว่า "รู้" พระบาทสมเด็จพระ-จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ว่า ไม่มี "ทรง" ฉะนั้น ผู้ที่ใช้ราชาศัพท์คำนี้ว่า "ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท" จึงผิดหลักการใช้ราชาศัพท์ สำหรับคำว่า "ทราบฝ่าละอองพระบาท" ก็ไม่มี "ทรง" เช่นเดียวกัน มี "ทรง" เฉพาะคำว่า "ทรงทราบ" เท่านั้น เพราะ "ทราบ" เป็นคำธรรมดา มิใช่ราชาศัพท์ เมื่อจะใช้เป็นกิริยาในราชาศัพท์ จึงต้องมีคำว่า "ทรง" นำหน้า

๔) แต่ก่อน คำขึ้นต้นหนังสือที่มีไปถวายพระราชวงศ์ ชั้น สมเด็จเจ้าฟ้า ใช้ว่า "ขอประทานกราบทูล" ได้มาเปลี่ยนใช้คำว่า "ขอพระราชทานกราบทูล" ในรัชกาลที่ ๗ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐

---

(๑) จาก หนังสือ รวมเรื่องและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับราชสำนัก ของสำนักพระราชวัง สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี พิมพ์ ๒๕๒๘ หน้า ๑๑๖-๗

๕) ตำแหน่งสมเด็จพระอัครมเหสีและพระมเหสีรองนั้น ตามหลักในกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ ให้คำนิยามศัพท์ไว้ว่า "สมเด็จ พระอัครมเหสี" คือ พระชายาหลวงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีพระบรมราชโองการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ส่วน "พระมเหสีรอง" คือ พระชายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ดำรงพระเกียรติรองจาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี

๖) พระบรมวงศ์ ชั้น พระองค์เจ้า หมายความว่า พระองค์เจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นพระราชโอรส พระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ว่ารัชกาลใด

๗) พระอนุวงศ์ เป็นพระราชวงศ์ที่เป็นพระราชนัดดาในองค์พระมหากษัตริย์ ไม่ว่ารัชกาลใด

๘) คำว่า "ทรงกรม" หมายความว่า พระราชวงศ์พระองค์นั้น ทรงได้รับการสถาปนาเป็น กรมพระยา กรมพระ กรมหลวง กรมขุน หรือ กรมหมื่น

๙) การใช้ราชาศัพท์กับ "สมเด็จพระสังฆราชเจ้า" นั้น ใช้เสมอการใช้ราชาศัพท์กับพระราชวงศ์ ชั้น พระองค์เจ้า ที่เป็นพระราชโอรสในองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนสมเด็จพระสังฆราชนั้นใช้ราชาศัพท์เสมอพระราชวงศ์ ชั้น พระองค์เจ้า ที่เป็นพระราชนัดดาในองค์พระมหากษัตริย์

๑๐) สรรพนามบุรุษที่ ๒ สำหรับใช้กับข้าราชการชั้นสูง ระดับ รัฐมนตรี และเอกอัครราชทูต แต่ก่อนใช้ว่า "ฯพณฯ" (อ่านว่า พณหัวเจ้าท่าน) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Your Excellency" เวลานี้ ในวงการทูตก็ยังใช้อยู่

๑๑) สรรพนามบุรุษที่ ๑ ถ้าใช้ในหนังสือราชการ ให้ใช้ว่า "ข้าพเจ้า"

๑๒) การกราบบังคมทูลถ้าทำโดยจดหมาย ต้องทำถึงราชเลขาธิการ ขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล

คำขึ้นต้น สรรพนาม คำลงท้าย

การกราบบังคมทูล กราบทูล ทูล รายงานด้วยวาจาอย่างเป็นทางการ

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

คำขึ้นต้น

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม หรือ สรวมชีพ

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แทน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้กราบบังคมทูล

คำลงท้าย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

๒. สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

คำขึ้นต้น

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม หรือ สรวมชีพ

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แทน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ข้าพระพุทธเจ้า แทน ผู้กราบบังคมทูล

คำลงท้าย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

๓. พระบรมวงศ์ และ พระอนุวงศ์

๓.๑ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่

๑. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๓. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี

คำขึ้นต้น

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าละอองพระบาท	แทน	พระบรมวงศ์
ข้าพระพุทธเจ้า	แทน	ผู้กราบบังคมทูล

คำลงท้าย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม หรือ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

๓.๒ สมเด็จเจ้าฟ้า

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้แก่

๑. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

๒. สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

คำขึ้นต้น

ขอพระราชทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท	แทน	สมเด็จเจ้าฟ้า
ข้าพระพุทธเจ้า[๑]	แทน	ผู้กราบทูล

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

๓.๓ พระบรมวงศ์ ชั้นพระองค์เจ้า

(หมายถึง พระองค์เจ้าที่เป็นพระราชโอรสธิดา ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งในรัชกาลปัจจุบันไม่มี)

คำขึ้นต้น

ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท	แทน	พระองค์เจ้า
ข้าพระพุทธเจ้า	แทน	ผู้กราบทูล

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

---

(๑) ในการกราบบังคมทูล ต่อจากคำว่า ข้าพระพุทธเจ้า ให้ออกนามและตำแหน่งด้วย เช่น ข้าพระพุทธเจ้า นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี

๓.๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม)
พระอนุวงศ์ ชั้นพระวรวงศ์เธอ (ที่ทรงกรม) เช่น

๑. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุไรรัตน์ศิริมาน
๒. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรกานต์มณี
๓. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล
๔. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณมงคลการ
๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
๖. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา
๗. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์
๘. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ

คำขึ้นต้น

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	พระองค์เจ้า
เกล้ากระหม่อม	แทน	ผู้กราบทูล (ชาย)
เกล้ากระหม่อมฉัน	แทน	ผู้กราบทูล (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๓.๕ พระอนุวงศ์ ชั้นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม) เช่น

๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา
๒. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์
๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร

คำขึ้นต้น

ทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	พระองค์เจ้า
กระหม่อม	แทน	ผู้ทูล (ชาย)
หม่อมฉัน	แทน	ผู้ทูล (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๓.๖ พระอนุวงศ์ ชั้นหม่อมเจ้า เช่น

๑. หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร	จิตรพงศ์
๒. หม่อมเจ้ายาใจ	จิตรพงศ์
๓. หม่อมเจ้าหญิงกรณิการ์	จิตรพงศ์
๔. หม่อมเจ้าหญิงมารยาตรกัญญา	ดิศกุล
๕. หม่อมเจ้าพิริยดิศ	ดิศกุล
๖. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ	ดิศกุล
ฯลฯ	

คำขึ้นต้น

ทูล ฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	หม่อมเจ้า
กระหม่อม	แทน	ผู้ทูล (ชาย)
หม่อมฉัน	แทน	ผู้ทูล (หญิง)

คำลงท้าย

แล้วแต่จะโปรด

๔. พระภิกษุ

๔.๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

คำขึ้นต้น

ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ใต้ฝ่าพระบาท	แทน	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ข้าพระพุทธเจ้า	แทน	ผู้กราบทูล

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

๔.๒ สมเด็จพระสังฆราช

ในรัชกาลปัจจุบัน คือ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คำขึ้นต้น

กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท

สรรพนาม

ฝ่าพระบาท	แทน	สมเด็จพระสังฆราช
เกล้ากระหม่อม	แทน	ผู้กราบทูล (ชาย)
เกล้ากระหม่อมฉัน	แทน	ผู้กราบทูล (หญิง)

คำลงท้าย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๔.๓ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะเจ้าคณะรอง

คำขึ้นต้น

นมัสการ พระคุณเจ้า

สรรพนาม

พระคุณเจ้า	แทน	สมเด็จพระราชาคณะ
กระผม	แทน	ผู้พูด (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้พูด (หญิง)

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

๔.๔ พระราชาคณะ

คำขึ้นต้น

นมัสการ พระคุณเจ้า

สรรพนาม

พระคุณเจ้า	แทน	พระราชาคณะ
กระผม	แทน	ผู้พูด (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้พูด (หญิง)

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

๔.๕ พระภิกษุทั่วไป

คำขึ้นต้น

นมัสการ พระคุณท่าน

สรรพนาม

ท่าน	แทน	พระภิกษุ
ผม	แทน	ผู้พูด (ชาย)
ดิฉัน	แทน	ผู้พูด (หญิง)

คำลงท้าย

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

๕. บุคคลธรรมดา

๕.๑ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา รัฐบุรุษ (รวมทั้งผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาแล้วในอดีต)

คำขึ้นต้น

กราบเรียน (ระบุตำแหน่ง เช่น กราบเรียน ประธานองคมนตรี)

สรรพนาม

ท่าน	แทน	ผู้ฟัง
ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน	แทน	ผู้พูด

คำลงท้าย

(ไม่มี)

๕.๒ บุคคลทั่วไป (นอกจากข้อ ๕.๑)

คำขึ้นต้น

เรียน (ระบุตำแหน่ง เช่น เรียน อธิบดีกรมศิลปากร เรียน ประธานคณะกรรมการจัดงาน เรียน ประธานในพิธี)

สรรพนาม

ท่าน[๑]	แทน	ผู้ฟัง
ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน	แทน	ผู้พูด

คำลงท้าย

(ไม่มี)

---

(๑) ในปัจจุบัน นิยมใช้สรรพนามแทนผู้ฟังว่า "คุณ" สำหรับบุคคลในระดับเดียวกัน แต่มิใช่ภาษาราชการ

คำอธิบาย(๑)

๑. เมื่อใช้คำว่า 'สรวมชีพ' เป็นคำขึ้นต้นแล้ว ไม่ต้องใช้คำว่า 'ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม'

๒. ถ้าผู้รับคำกราบบังคมทูลไม่ทรงรู้จักผู้กราบบังคมทูล ควรแนะนำตนเองก่อนกราบบังคมทูล ข้อความว่าดังนี้

"ข้าพระพุทธเจ้า (ออกชื่อตนเอง) ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า"

การใช้ถ้อยคำแนะนำตัว ต้องใช้คำพูดลดหลั่นตามพระอิสริยศักดิ์ของผู้รับฟัง และพึงหลีกเลี่ยงอย่าใช้คำว่า "ทราบฝ่าละอองพระบาท" "ทราบฝ่าพระบาท" ซ้ำกับคำขึ้นต้น

ตัวอย่าง ถ้าจะกราบทูลสมเด็จพระยุพราช ควรใช้ดังนี้

"ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า (ออกชื่อ) ขอพระราชทานพระราชวโรกาส

กราบบังคมทูลสำแดงความปลื้มปิติในพระมหากรุณาธิคุณ....."

การออกนามในการแนะนำตนเอง จะแนะนำถึงตำแหน่งหน้าที่การงานของตน หรือตำแหน่งที่ตนทำหน้าที่กราบบังคมทูล และ ทูล ด้วยก็ได้

๓. พระราชวงศ์ที่ดำรงพระอิสริยศักดิ์รองลงมาจากสมเด็จพระบรมราชกุมารี จะไม่ใช้คำลงท้ายก็ได้ แต่ถ้าจะใช้ ควรใช้แบบคำลงท้าย**ในหนังสือกราบทูล**

๔. คำว่า "ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท" "ทราบฝ่าพระบาท" ซึ่งเป็นราชาศัพท์ ใช้แทนคำว่า "ทราบ" นั้น ในสมัยก่อนเคยมีคำว่า **"ใต้"** เช่น

"ทราบ**ใต้**ฝ่าละอองธุลีพระบาท"

"ทราบ**ใต้**ฝ่าพระบาท"

ภายหลังนิยมเอาคำว่า "ใต้" ออก เฉพาะคำที่ใช้แทนคำว่า "ทราบ" คงมีคำว่า "ใต้" เฉพาะที่เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๒ แต่ก็มิได้มีคำห้ามใช้ไว้ในที่ใด ดังนั้น ใครยังนิยมใช้ก็ใช้ได้ ไม่ผิดกฎเกณฑ์แห่งการใช้ราชาศัพท์

---

(๑) ดูหนังสือรวมเรื่องและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับราชสำนัก ประกอบด้วย

๕. การกราบบังคมทูลตามธรรมดา เช่น

มีกระแสพระราชดำรัสถามว่า “ชื่ออะไร”

ให้กราบบังคมทูลเพียงแต่ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าชื่อ.....พระพุทธเจ้าข้า”

คำกราบบังคมทูลถึงความสะดวกสบายหรือรอดอันตรายของตน ใช้คำขึ้นต้นว่า

“เดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม...” แล้วจึงกราบบังคมทูลต่อไป

คำกราบบังคมทูลถึงการที่ได้ทำผิดพลาด หรือไม่สมควร ใช้คำขึ้นต้นว่า

“พระราชอาญามิพ้นเกล้าพ้นกระหม่อม”

คำกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณา ใช้คำนำว่า

“ขอพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม”

คำกราบบังคมทูลเป็นกลางๆ เพื่อจะได้ทรงเลือก ให้ลงท้ายว่า

“การจะควรมิควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม”

คำกราบบังคมทูลความเห็นของตน ใช้ว่า

“เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม”

คำกราบบังคมทูลถึงสิ่งที่ทราบมา ใช้คำว่า

“ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า”

คำกราบบังคมทูลถึงการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดถวาย ใช้คำว่า

“สนองพระมหากรุณาธิคุณ” หรือ “สนองพระเดชพระคุณ”

การแสดง ถวายทอดพระเนตร ใช้ว่า

“แสดงเฉพาะพระพักตร์ หรือ แสดงหน้าที่นั่ง”

การใช้ราชาศัพท์

๑. ตารางแสดงการใช้คำขึ้นต้น สรรพนาม คำลงท้าย และการจ่าหน้าซอง ในการเขียนหนังสือ

ผู้รับหนังสือ	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย	คำที่ใช้ในการจ่าหน้าซอง
๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า (ชื่อเจ้าของหนังสือ) ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท	ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า.....(ลงชื่อ)..... (หรือจะนำคำว่า ขอเดชะ มาไว้ท้ายชื่อเจ้าของหนังสือก็ได้)	ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอเดชะ
๒. สมเด็จพระบรมราชินีนาถ	ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า (ชื่อเจ้าของหนังสือ) ขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท	ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า.....(ลงชื่อ)..... (หรือจะนำคำว่า ขอเดชะ มาไว้ท้ายชื่อเจ้าของหนังสือก็ได้)	
๓. พระบรมวงศ์ และพระอนุวงศ์ ๓.๑ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมราชกุมารี	ขอพระราชทานกราบบังคมทูล.....(พระนาม)..... ทราบฝ่าละอองพระบาท	ใต้ฝ่าละอองพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า.....(ลงชื่อ).....	ขอพระราชทานกราบบังคมทูล .....(ระบุพระนาม).....

ผู้รับหนังสือ	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย	คำที่ใช้ในการจ่าหน้าซอง
๓.๒ สมเด็จเจ้าฟ้า	ขอพระราชทานกราบทูล.....(พระนาม)..... ทราบฝ่าพระบาท	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า.....(ลงชื่อ).....	ขอพระราชทานกราบทูล (ระบุพระนาม).....
๓.๓ พระบรมวงศ์ชั้นพระองค์เจ้า	ขอประทานกราบทูล.....(พระนาม)..... ทราบฝ่าพระบาท	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้า.....(ลงชื่อ).....	ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม).....
๓.๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ (ที่มิได้ทรงกรม) พระอนุวงศ์ชั้นพระวรวงศ์เธอ (ที่ทรงกรม)	กราบทูล.....(พระนาม)..... ทราบฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท (ชาย) เกล้ากระหม่อม (หญิง) เกล้า-กระหม่อมฉัน	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด	กราบทูล.....(ระบุพระนาม).....
๓.๕ พระอนุวงศ์ชั้น-พระวรวงศ์เธอ (ที่มิได้ทรงกรม)	ทูล.....(พระนาม)..... ทราบฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท (ชาย) กระหม่อม (หญิง) หม่อมฉัน	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด	ทูล.....(ระบุพระนาม).....
๓.๖ พระอนุวงศ์ชั้น-หม่อมเจ้า	ทูล.....(พระนาม).....	ฝ่าพระบาท (ชาย) กระหม่อม (หญิง) หม่อมฉัน	แล้วแต่จะโปรด	ทูล.....(ระบุพระนาม).....
๔. พระภิกษุ				
๔.๑ สมเด็จพระ-สังฆราชเจ้า	ขอประทานกราบทูล.....(พระนาม).....	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม	ขอประทานกราบทูล (ระบุพระนาม).....
๔.๒ สมเด็จพระสังฆราช	กราบทูล.....(พระนาม).....	ฝ่าพระบาท (ชาย) เกล้า-กระหม่อม (หญิง) เกล้า-กระหม่อมฉัน	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด	กราบทูล.....(ระบุพระนาม).....

ผู้รับหนังสือ	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย	คำที่ใช้ในการจ่าหน้าซอง
๔.๓ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะเจ้าคณะรอง	นมัสการ.....(นาม).....	พระคุณเจ้า กระผม - ดิฉัน	ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง	นมัสการ.....(นาม).....
๔.๔ พระราชาคณะ	นมัสการ.....(นาม).....	พระคุณท่าน กระผม - ดิฉัน	ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง	นมัสการ.....(นาม).....
๔.๕ พระภิกษุทั่วไป	นมัสการ.....(นาม).....	ท่าน ผม - ดิฉัน	ขอนมัสการด้วยความเคารพ	นมัสการ.....(นาม).....
๕. บุคคลธรรมดา				
๕.๑ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานวุฒิสภา หรือ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา รัฐบุรุษ	กราบเรียน (ตำแหน่ง)	ท่าน ข้าพเจ้า - กระผม - ผม - ดิฉัน	ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง	กราบเรียน.....(นาม).....
๕.๒ บุคคลธรรมดา นอกจาก ๕.๑	เรียน (นาม หรือตำแหน่งถ้ามี)	ท่าน ข้าพเจ้า - กระผม - ผม - ดิฉัน	ขอแสดงความนับถือ	เรียน.....(นาม).....

หมายเหตุ (๑) ผู้ที่เชิญกระแสพระบรมราชโองการไปยังผู้ใด ไม่ต้องใช้คำลงท้ายในหนังสือนั้น

(๒) คำที่ใช้ในหนังสือถึงพระราชวงศ์ และพระภิกษุ ตาม ๑ ถึง ๔ ให้ใช้คำราชาศัพท์ หรือ ถ้อยคำสุภาพ ซึ่งเป็นไปตามขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือตามที่ทางราชการกำหนด

(๓) ในกรณีที่มีหนังสือถึงผู้รับระบุเฉพาะตำแหน่ง ให้ใช้คำขึ้นต้น สรรพนาม คำลงท้ายในหนังสือราชการ และคำที่ใช้ในการจ่าหน้าซอง ตามตำแหน่ง

การใช้ราชาศัพท์

๒. ตารางแสดงคำขึ้นต้น สรรพนาม และคำลงท้าย ในการกราบบังคมทูล กราบทูล ทูล และรายงานด้วยวาจา

ผู้ฟัง	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย
๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม หรือ สรวมชีพ	ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
๒. สมเด็จพระบรมราชินีนาถ	ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม หรือ สรวมชีพ	ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
๓. พระบรมวงศ์ และ พระอนุวงศ์			
๓.๑ สมเด็จพระบรมราชินี - สมเด็จพระบรมราชชนนี - สมเด็จพระยุพราช - สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร - สมเด็จพระบรมราชกุมารี	ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละอองพระบาท	ใต้ฝ่าละอองพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม หรือ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
๓.๒ สมเด็จเจ้าฟ้า	ขอพระราชทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า โปรดกระหม่อม

ฐานันดรของผู้ฟัง	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย
๓.๓ พระบรมวงศ์ชั้นพระองค์เจ้า (พระราชโอรสธิดาของพระมหากษัตริย์)	ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า โปรดกระหม่อม
๓.๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม) พระอนุวงศ์ ชั้น พระวรวงศ์เธอ (ที่ทรงกรม)	กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท เกล้ากระหม่อม (ชาย) เกล้ากระหม่อมฉัน (หญิง)	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด
๓.๕ พระอนุวงศ์ ชั้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (ที่มิได้ทรงกรม)	ทูล ทราบ ฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท กระหม่อม (ชาย) หม่อมฉัน (หญิง)	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด
๓.๖ หม่อมเจ้า	ทูล ฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท กระหม่อม (ชาย) หม่อมฉัน (หญิง)	แล้วแต่จะโปรด
๔. พระภิกษุ			
๔.๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	ขอประทานกราบทูล ทราบฝ่าพระบาท	ใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรด โปรดกระหม่อม
๔.๒ สมเด็จพระสังฆราช	กราบทูล ทราบฝ่าพระบาท	ฝ่าพระบาท เกล้ากระหม่อม (ชาย) เกล้ากระหม่อมฉัน (หญิง)	ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ผู้ฟัง	คำขึ้นต้น	สรรพนาม	คำลงท้าย
๔.๓ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ เจ้าคณะรอง	นมัสการ พระคุณเจ้า	พระคุณเจ้า กระผม (ชาย) ดิฉัน (หญิง)	ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง
๔.๔ พระราชาคณะ	นมัสการ พระคุณเจ้า	พระคุณเจ้า กระผม (ชาย) ดิฉัน (หญิง)	ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง
๔.๕ พระภิกษุทั่วไป	นมัสการ พระคุณท่าน	ท่าน ผม (ชาย) ดิฉัน (หญิง)	ขอนมัสการด้วยความเคารพ
๕. บุคคลธรรมดา			
๕.๑ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา รัฐบุรุษ (รวมทั้งผู้ที่เคยดำรงตำแหน่ง ดังกล่าวมาแล้วในอดีต)	กราบเรียน (ระบุตำแหน่ง เช่น กราบเรียน ประธานองคมนตรี)	ท่าน ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน	ไม่มี
๕.๒ บุคคลทั่วไป (นอกจากข้อ ๕.๑)	เรียน (ระบุตำแหน่ง เช่น เรียน อธิบดีกรมศิลปากร เรียน ประธานคณะกรรมการจัดงาน.. เรียน ประธานในพิธี.....)	ท่าน ข้าพเจ้า กระผม ผม ดิฉัน	ไม่มี

เบญจราชกกุธภัณฑ์

พระมหาเศวตฉัตร

พระมหาพิชัยมงกุฎ

พระแสงขรรค์

ธารพระกร

พัดวาลวิชนี และ พระแส้

ฉลองพระบาทเชิงงอน

พระชฎาเดินหน

พระชฎา ๕ ยอด

พระมหามาลา

พระมาลาเบี่ยง

พระมาลาเส้าสูง

พระสุพรรณราช

พระสุพรรณศรี

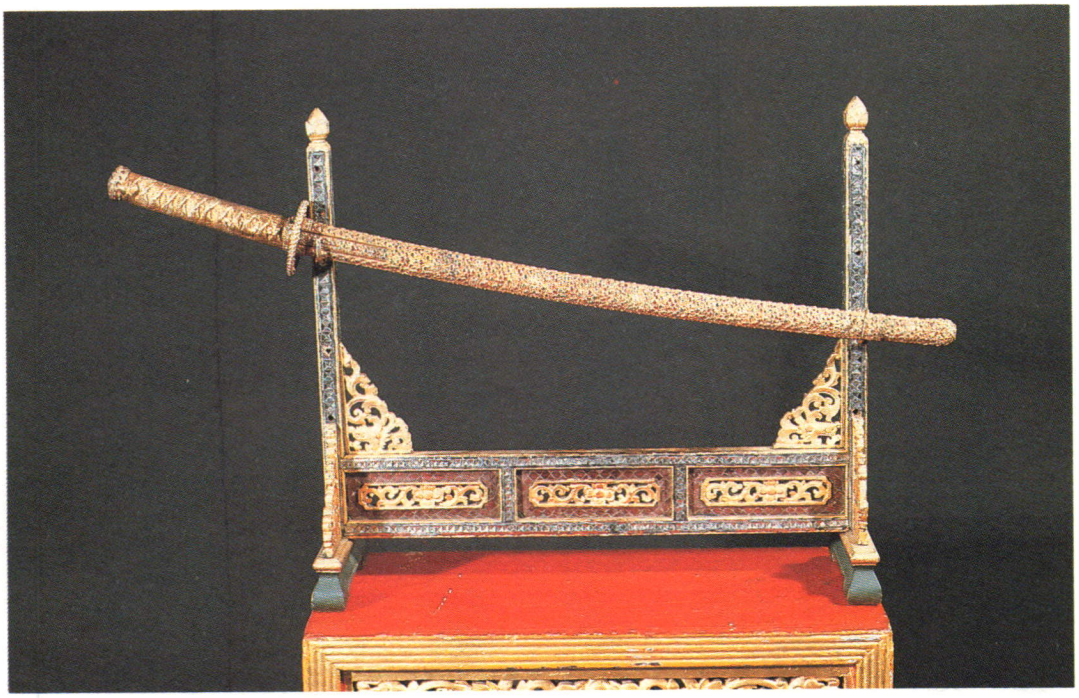

พระแสงฟันปลา

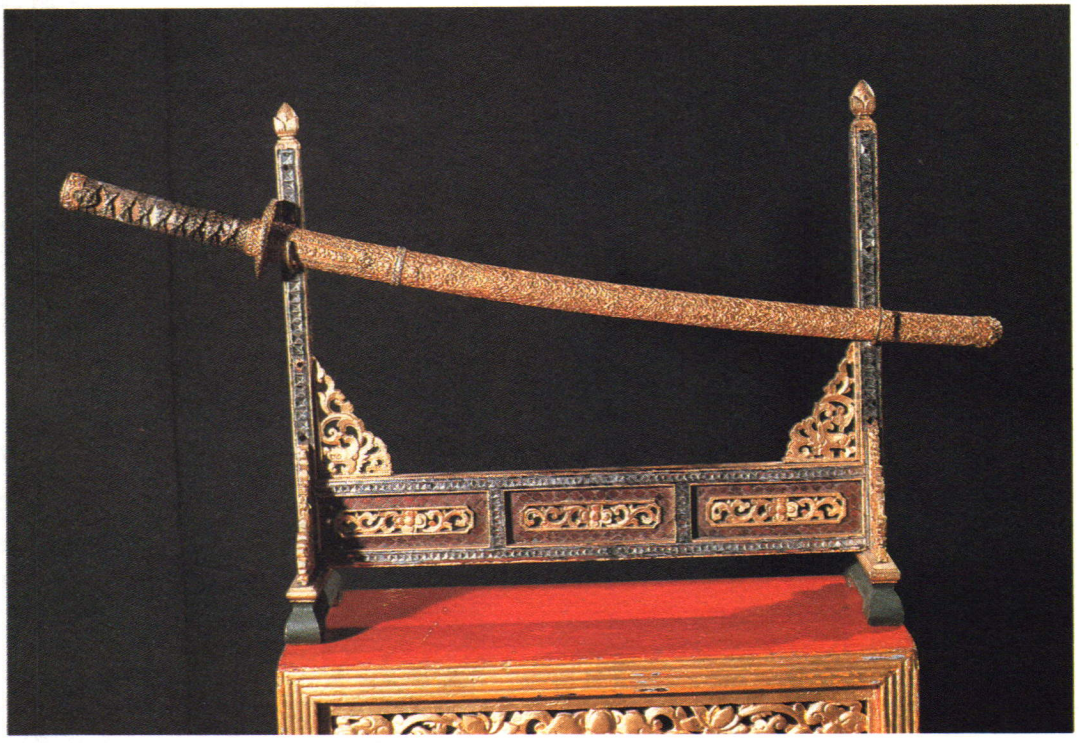

พระแสงดาบเวียด

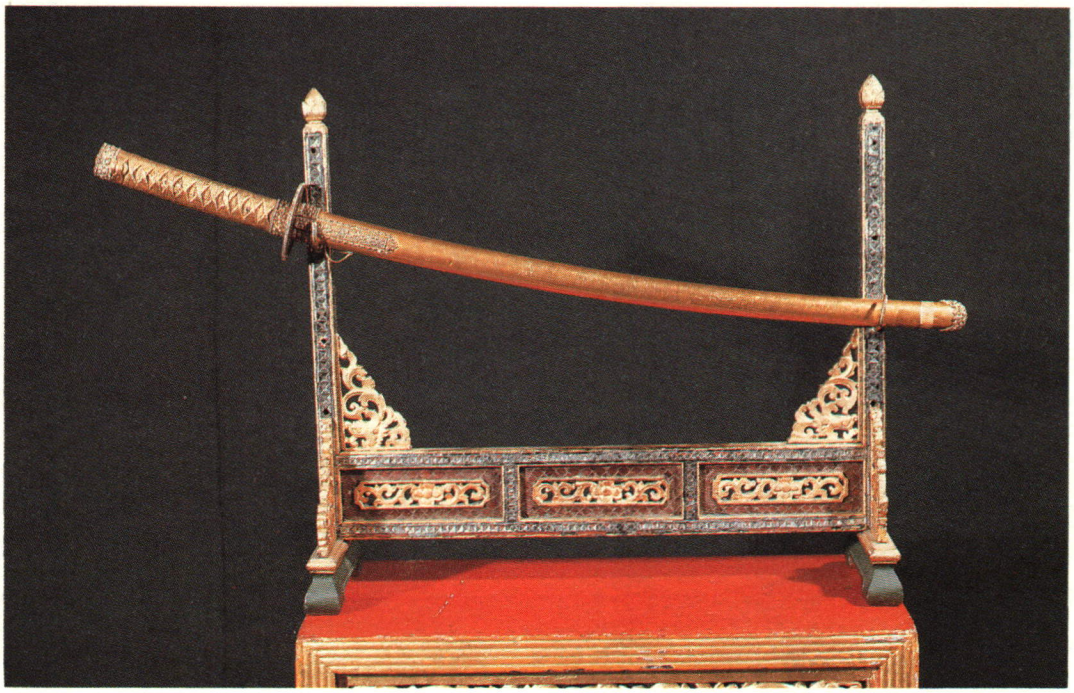

พระแสงฝักทองเกลี้ยง

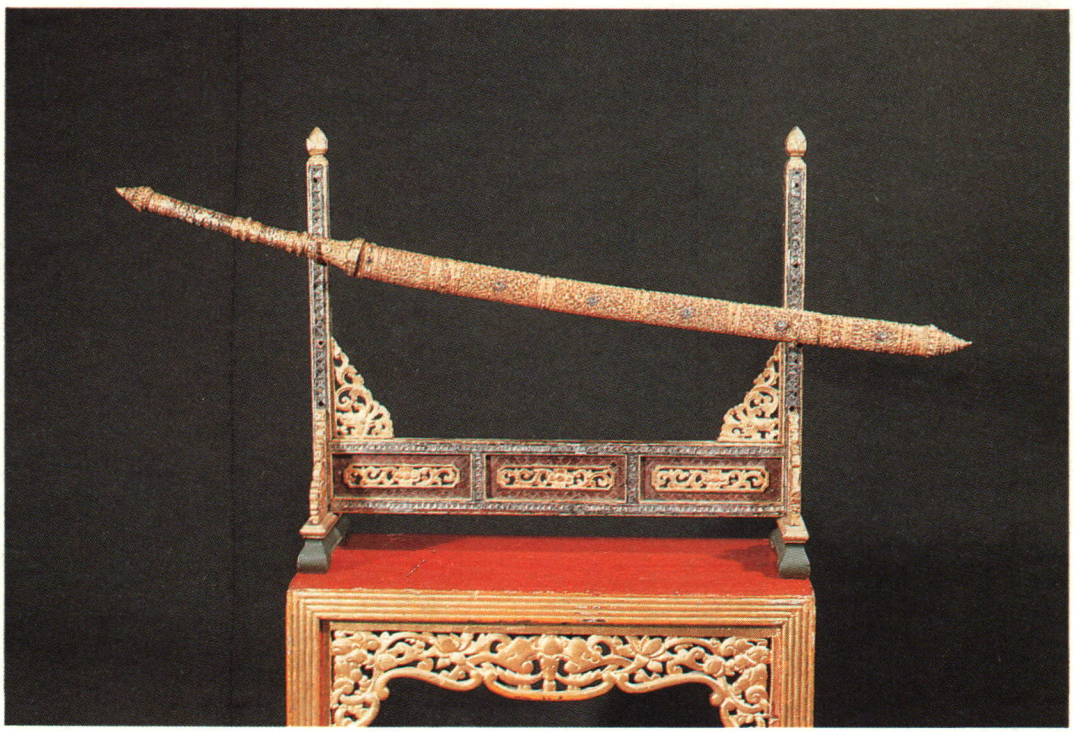

พระแสงดาบใจเพ็ชร

ฉัตร ๗ ชั้น ชุดหักทองขวาง

ฉัตร ๕ ชั้น ชุดหักทองขวาง

บังสูรย์

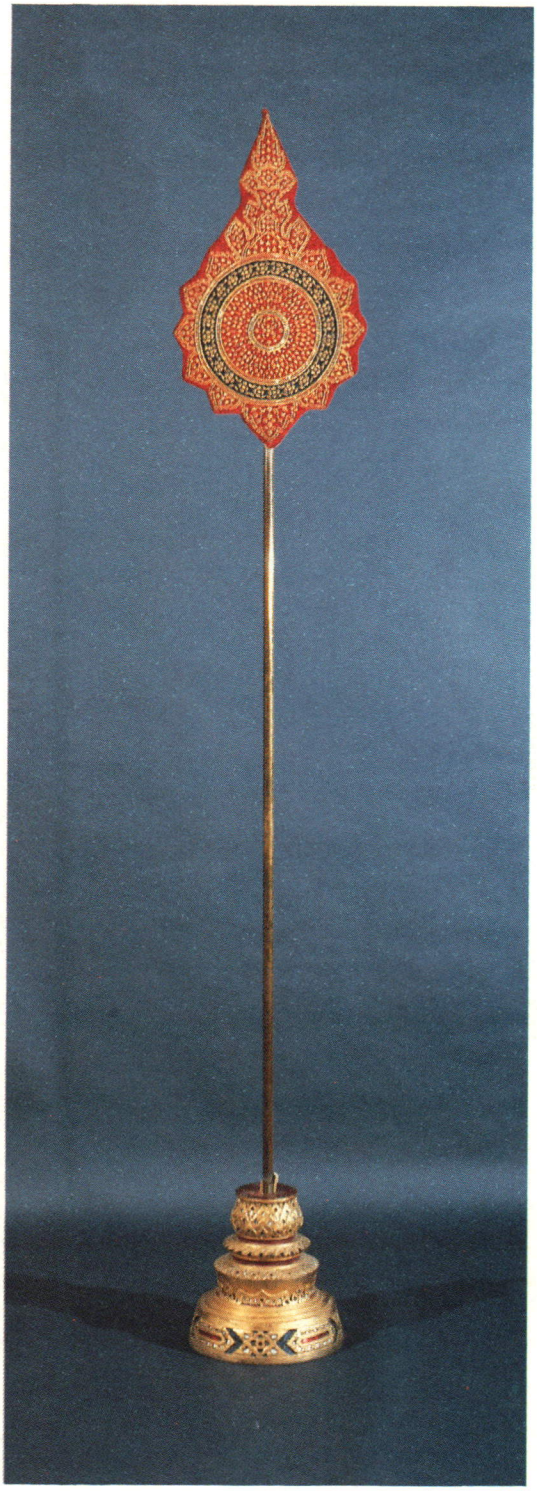

บังแทรก

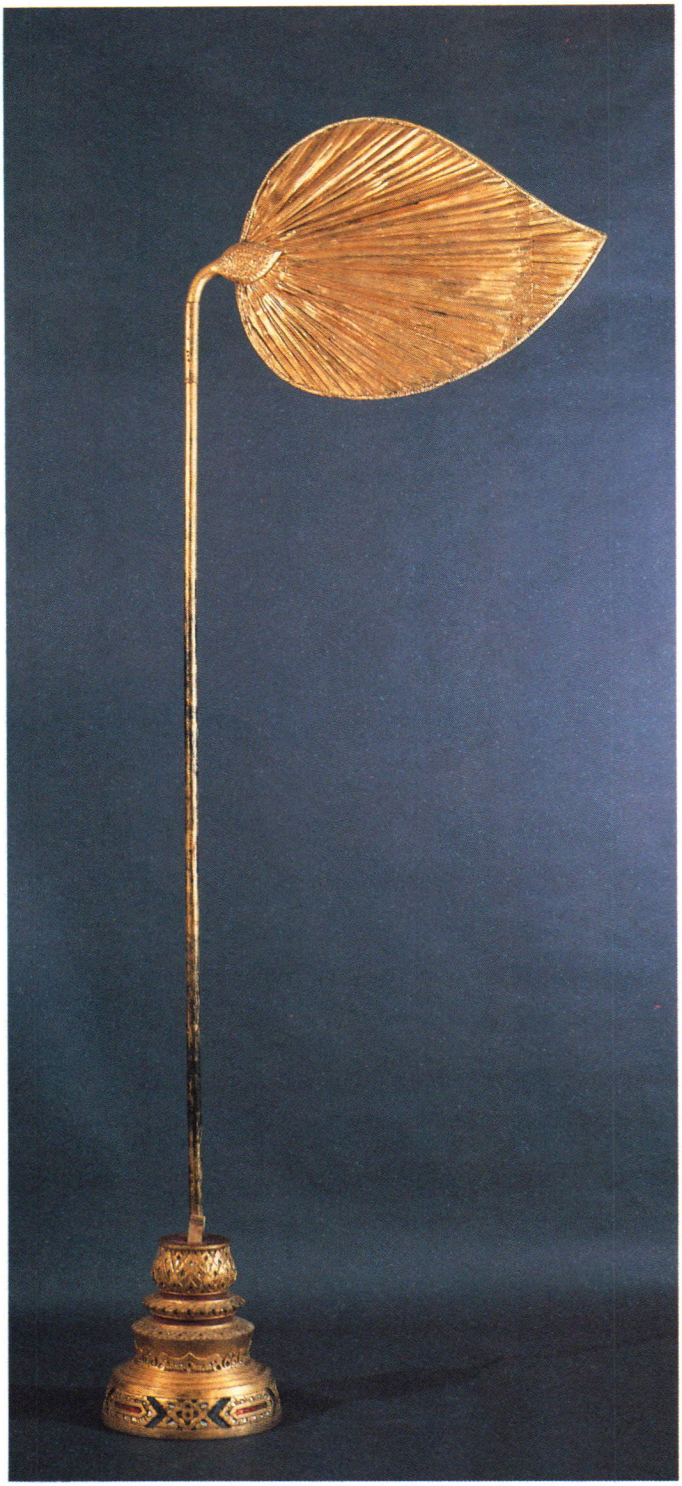

พัดโบก

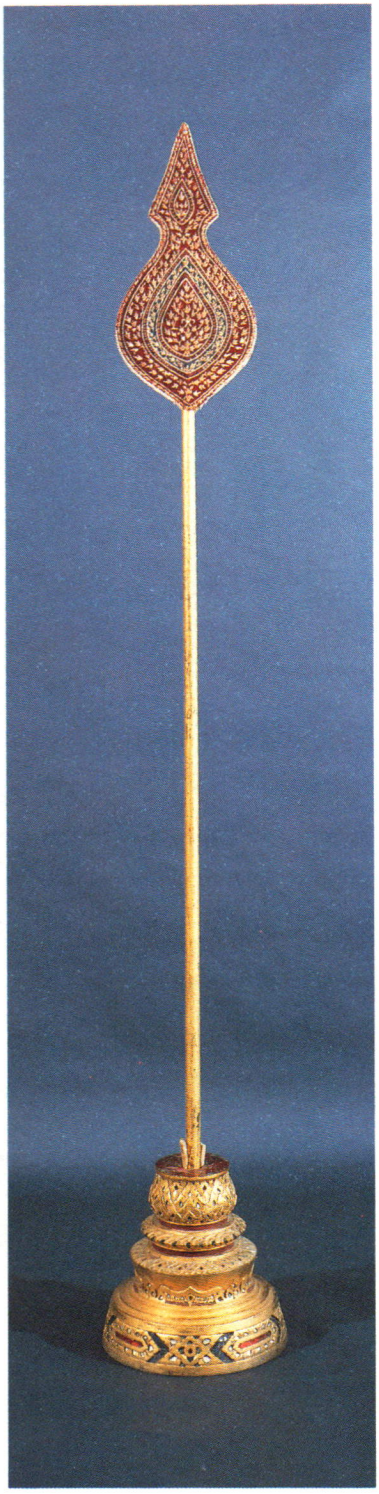

จามร

พระกลด

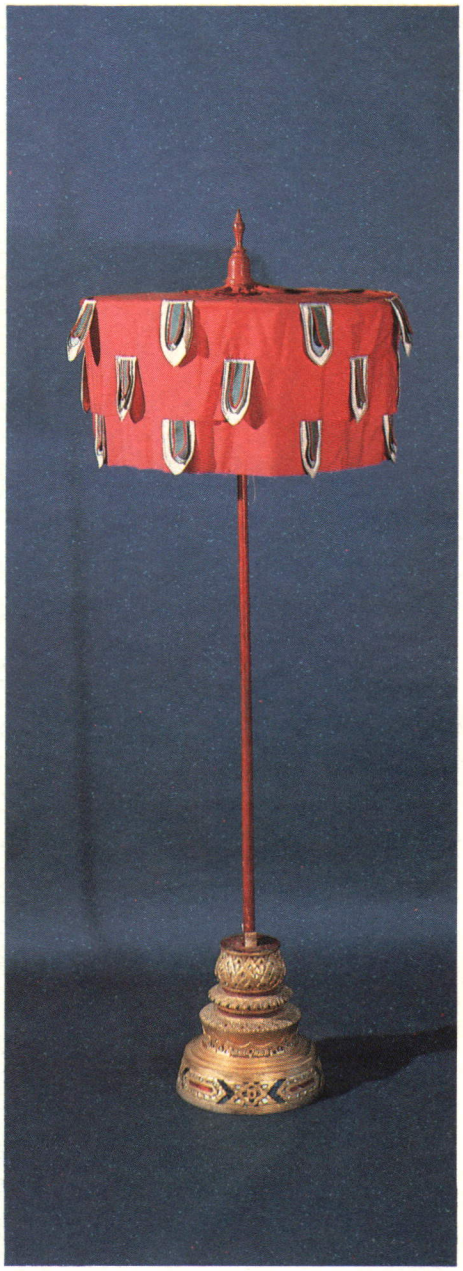

กรรชิงเกล็ด

พระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์

พระที่นั่งพุดตานถม

พระที่นั่งพุดตานถม

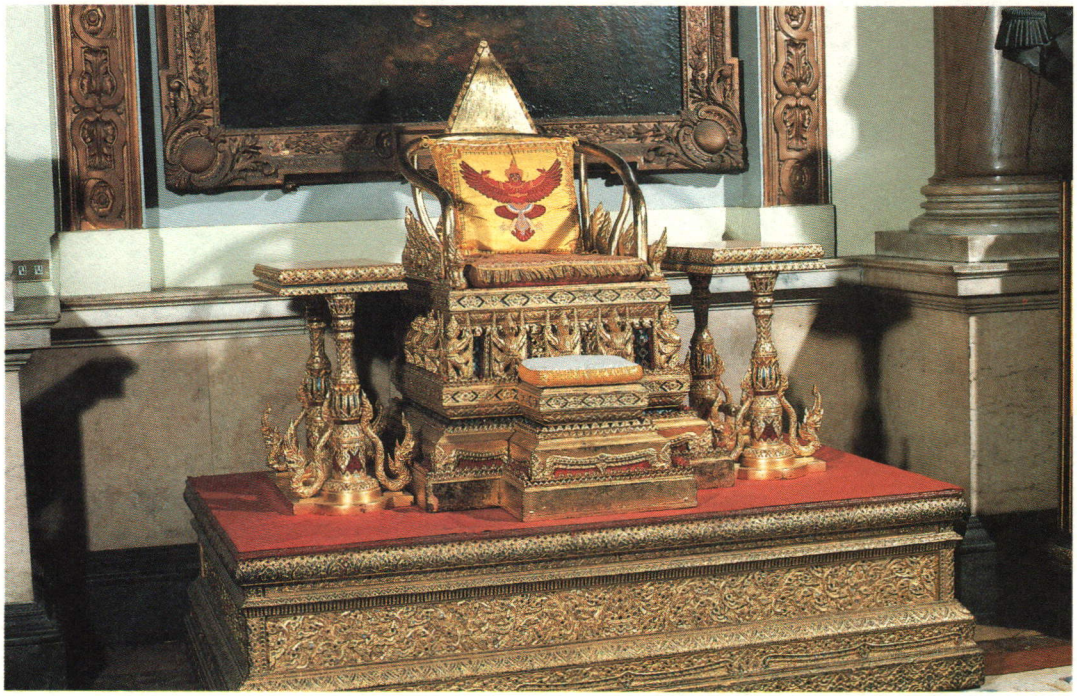

พระราชยานกง

พระราชยานกง

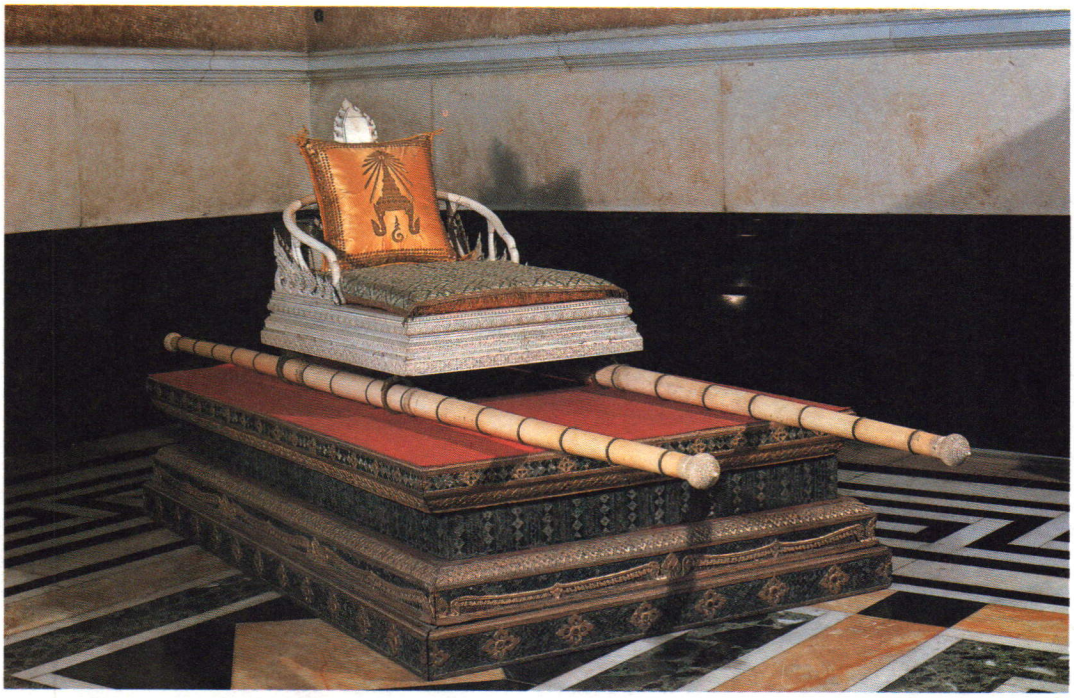

พระเสลี่ยงงา

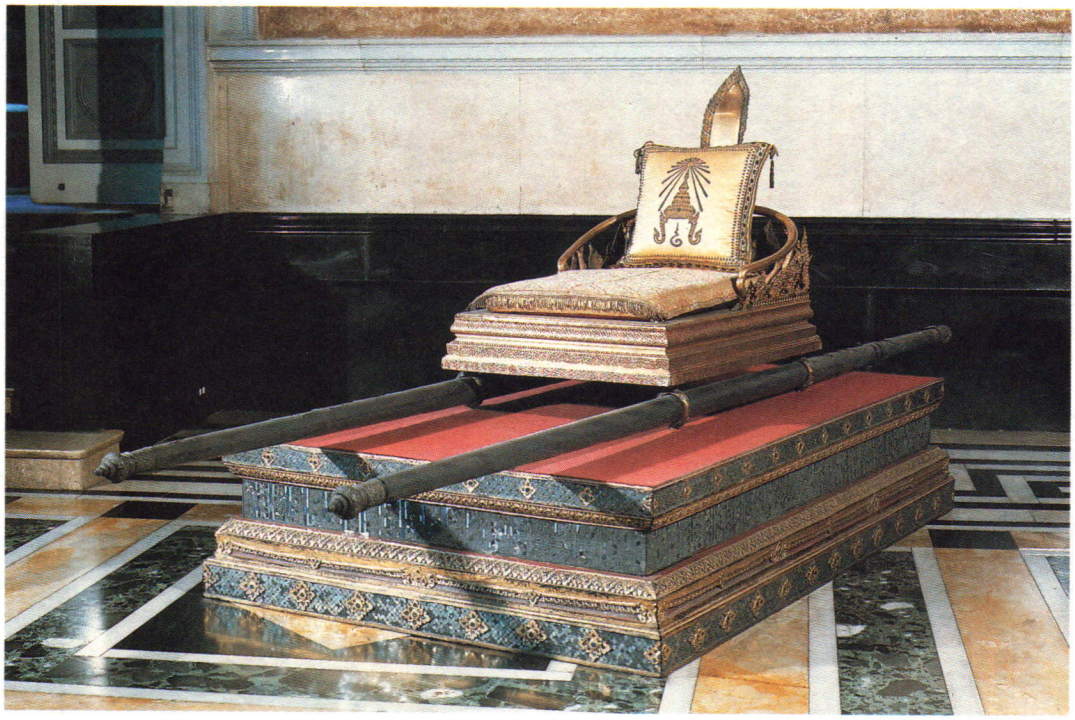

พระเสลี่ยง

พระที่นั่งกระโจมทอง

พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ

พระมหาสังข์เพ็ชรใหญ่

พระมหาสังข์เดิม

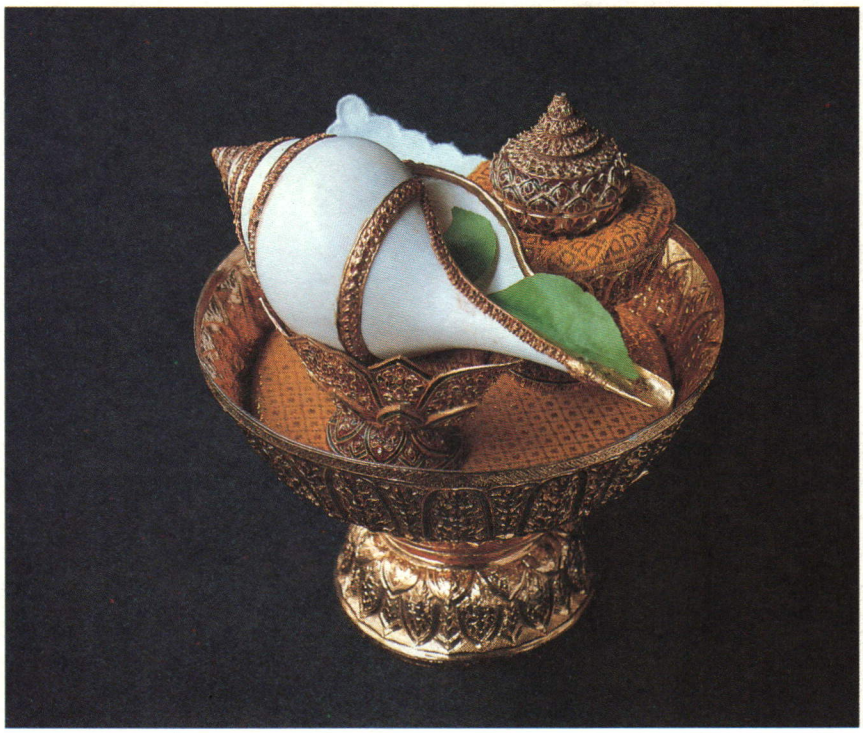

พระมหาสังข์เดิม และ โถเจิม

สังข์พิธีของหลวง และ โถเจิม

โถเจิม

พระเต้า

พระสุหร่าย โถเจิม ผ้าชุบ

พระสุหร่าย

พระสุหร่าย

บรรณานุกรม

กรรมารบุตร. **ราชาศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร : บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์, ๒๕๐๒.

กำหนดการ ขั้นตอนการปฏิบัติและแผนผังพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ ร.๔ และอาคารเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ วันพฤหัสบดีที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๓๕ ณ บริเวณกรมตำรวจ

ข้อราชการในกรมมหาดเล็ก. พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๕๐๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน (ม.ล. วราห์ กุญชร) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๒ ธันวาคม ๒๕๐๐).

โครงการศิลปาชีพพิเศษในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์, ๒๕๒๗. (นางประพักตร์ สกุลรัตนะ ประธานสภาสตรีแห่งชาติ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ พิมพ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดงานฤดูหนาวศิลปาชีพพิเศษบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๗-๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๗).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม.** พระนคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๑.

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน รศ.๑๐๓ และ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : บริษัทจันวาณิชย์ จำกัด, ๒๔๒๖. (คุณหญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม พิมพ์ถวายเนื่องในงานฉลองพระชันษา ครบ ๖๐ พรรษา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พุทธศักราช ๒๕๒๖.)

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ราชสกุลวงศ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๘ แก้ไขเพิ่มเติม. โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๐. (พิมพ์ในงานศพ นายสนั่น บุณยรัตพันธ์)

ตำนานพระโกศและหีบศพบรรดาศักดิ์ ระเบียบการศพ และคำเตือนการปฏิบัติราชการในราชสำนัก. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔. (สำนักพระราชวังพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔).

ทิพากรวงศ์, (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

ทำเนียบข้าราชการในกรมมหาดเล็กและกรมขึ้น.

ทำเนียบนามภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒. (มหาเสวกตรี พระยาเพ็ชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาล มณฑลมหาราษฎร์ พิมพ์ในงานศพคุณหญิงพวง นรานุกิจมนตรี ผู้มารดา ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒).

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๓** ฉบับองค์การค้าคุรุสภาพิมพ์จำหน่าย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

นายกรัฐมนตรี, สำนัก. **ระเบียบงานสารบรรณ.** กรุงเทพฯ : ๒๕๓๕.

ประกาศ คำสั่ง และแจ้งความกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก พระพุทธศักราช ๒๔๖๓. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๓.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ และภาคปกิณณกะ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ต่างคราวกัน.

ประกาศสำนักพระราชวัง เรื่อง ระเบียบกรมบรรเลงดุริยางค์ในการพระราชพิธีต่าง ๆ และคำชี้แจงของกรมศิลปากร เรื่องการใช้เพลงเกียรติยศ พร้อมด้วยประวัติเพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี. นครหลวงฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายสอาด สิงหพรรค ณ เมรุวัดสระเกศวรวิหาร วันพฤหัสบดีที่ มิถุนายน ๒๕๑๕).

ปีย์ มาลากุล, ม.ล. **กิริยามารยาทและการใช้ถ้อยคำในราชสำนัก.** พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗.

ราชูปโภคและพระราชฐาน. พระนคร : โรงพิมพ์สีไทย, ๒๕๓๐. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระสุนทรภูษา (จีน สิงหเสนี) ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๓๐).

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕.

ราชบัณฑิตยสภา. **อธิบายราชินิกุลบางช้าง.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๑.

ราชพินิจจัย (อุไทยวรรณ์ อมาตยกุล), พระยา. (ผู้รวบรวม). **ประกาศ ตั้ง ย้าย เปลี่ยน เสนาบดี ผู้รั้ง ผู้แทน และรองเสนาบดี (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙).** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

เรื่องมหาดเล็ก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๓.

ศรี, เจ้าหมื่น. **ราชาศัพท์ สำหรับโรงเรียนมหาดเล็ก.** ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. ๑๒๔.

ศรีสุนทรโวหาร, พระยา (น้อย อาจารยางกูร) **ภาษาไทย – อนันตวิภาค.** พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๔.

ศิลปากร, กรม. **เครื่องนมัสการและโต๊ะหมู่บูชา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๒๓.

ศิลปากร, กรม. **เรื่องกฎหมายตราสามดวง.** กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๑.

ส. วิจิตรานนท์. **ประมวลศัพท์วิทยาการ อังกฤษแปลเป็นไทย.** พระนคร : โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, ๒๔๗๔.

สงวน อั้นคง. **ราชาศัพท์ ฉบับสมบูรณ์.** พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

แสงสูรย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว. **ราชาศัพท์ วัฒนธรรมทางภาษาแขนงหนึ่งของชาติ ฉบับต้นร่าง,** ๒๕๓๓.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๑๙.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา (นิ่ม กาญจนาชีวะ). **วจีวิภาค.** พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๔๙๓.

ดัชนีค้นคำ

คำ	หน้า
หมวด ก	
ก้น	๕๓
กฏิฐิ - พระ	๕๕
กนิษฐภคินี - พระ - สมเด็จพระ	๔๒
กนิษฐา, กนิษฐภาดา - พระ	๔๒, ๕๒
กนีนิกา - พระ	๔๙
กโประ - พระ	๕๑
กมล - พระ	๕๒
กร - พระ	๕๑
กรชะ - พระ	๕๒
กรรไกร	๘๕
กรรเจียก - พระ	๗๙
กรรภิรมย์	๘๖
กรรสะ - ทรงพระ	๖๘
กรวดน้ำ	๙๓
กรอบหน้า	๗๙
กลุ่ม	๑๔๓
กระจกส่อง	๘๓, ๑๔๘
กระจกตัด	๑๔๙
กระดูก	๕๕
กระดูกขา	๕๕
กระดูกแข้ง	๕๕
กระดูกแขน	๕๕
กระดูกคอ	๕๕
กระดูกคาง	๕๕
กระดูกซี่โครง	๕๕
กระดูกมือ	๕๕
กระดูกเท้า	๕๕
กระดูกสะเอว	๕๕
กระดูกสันหลัง	๕๕
กระดูกไหล่	๕๕
กระดูกหน้าอก	๕๕
กระโถนเล็ก - ใหญ่	๘๐
กระบอก	๑๔๓
กระบี่	๘๕
กระบือ	๑๒๓
กระเบื้อง	๑๔๙
กระเป๋าถือ	๘๔
กระเป๋าทรง	๘๔
กระเป๋าหมากบุหรี่	๘๔
กระพุ้งแก้ม	๕๐
กระพุ้งพระปราง	๕๐
กระเพาะปัสสาวะ	๕๓
กระยาต้ม - พระ	๑๒๕
กระยาตัง - พระ	๑๒๕
กระยาเสวย - พระ	๑๒๕
กระแส - พระราช	๕๗
กระแสพระราชดำรัส	๕๗
กระสุน	๘๕, ๑๔๗
กระแอม, ทรง	๖๘
กราบ	๗๕
กราบทูล	๒๙, ๗๓
กราบบังคมทูลพระกรุณา	๒๙, ๗๓
กฤษฎี - พระ	๕๒
กริช	๘๕
กริ้ว	๖๖
กลด - พระ	๘๕
กล้วยกระ	๑๒๓
กล้วยกุ	๑๒๓
กล้วยไข่	๑๒๓
กล้วยที่ยังเรียง ติดกันเป็นหวี	๑๕๑
กล้วยเปลือกบาง	๑๒๓
กล้วยสั้น	๑๒๓
กล้ามเนื้อ	๕๔
กล้ามพระมังสา	๕๔
กล่องพระสกุล	๕๒
กล้องสลัด - พระ	๘๕
กลัก	๑๔๓
กอ	๑๔๓
กอง	๑๔๓
ก้อน	๑๔๓
กะปิ	๑๒๕
กะโหลกพระเศียร	๔๙
กะโหลกศีรษะ	๔๙
กัจฉะ, กัจฉโลมะ - พระ	๕๑
กัญญาเรือ	๑๔๒
กัณฐมณี - พระ	๕๑
กัณฑ์	๑๔๓
กั้นร่มให้	๗๖
กันแสง - ทรงพระ	๖๕
กั้นหยั่น	๘๕
กัปประ - พระ	๕๑
กัปปาสิกพัสตร์ - พระ	๗๗
กัมพล - พระ	๗๘
กางเกง	๗๗
การเขียนพระปรมาภิไธย	๙
การทักทาย	๕๘
กาสะ - ทรงพระ	๖๘
กำ	๑๔๓
กำโบล - พระ	๕๐
กำปั้น	๕๒
กำมือ	๕๒
กำหมัด	๕๒
กำไลข้อเท้า	๗๙
กำไลข้อพระบาท, ทองพระบาท	๗๙
กำไลต้นแขน	๗๙
กำไลหยก - พระ	๗๙

คำ	หน้า
กิโลมกะ - พระ	๕๔
กิ่ง	๑๔๓
กิน	๗๑
กุญชะ - พระ	๕๔
กุณฑล - พระ	๗๙
กุลี	๑๔๓
เกยูร	๗๙
เกล็ด	๑๔๓
เกศ, เกศา - พระ	๔๙
เกศากันต์	๗๑, ๘๗
เกาทัณฑ์	๘๕
เก้าอี้	๘๒
เกิด	๒๗, ๗๐
เกื้อกูล	๖๐
แก้ม	๕๐
แก้วตา	๔๙
แกล - พระ	๑๓๘
โกไสยพัสตร์ - พระ	๗๗
โกนผม	๖๘
โกรธ	๖๖
หมวด ข	
ขด	๑๔๔
ขน	๕๓
ขนจมูก	๕๐
ขนตา	๔๙
ขนพระเนตร	๔๙
ขนรักแร้	๕๑
ขนหว่างคิ้ว	๔๙
ขนง - พระ	๔๙
ขนน - พระ	๘๓
ขนมขี้หนู	๑๒๓
ขนมจีน	๑๔๕
ขนมดอกเหล็ก	๑๒๓
ขนมทราย	๑๒๓
ขนมสอดไส้	๑๒๓
ขนมใส่ไส้	๑๒๓
ขนัด	๑๔๔
ขนาน	๑๔๔
ขมวดผมที่เป็นก้นหอย	๔๙
ขมวดพระศก, ขมวดพระเกศา	๔๙
ขวดต่าง ๆ เช่น ขวดหมึก ๑ ขวด	๑๔๔
ขรัวตา	๔๘
ขรัวยาย	๔๘
ขลิบผม	๖๘
ขลิบเส้นพระเจ้า	๖๘
ขอ	๒๙
ขอให้	๒๘
ข้อเท้า	๕๓
ข้อนิ้วมือ	๕๒
ข้อนิ้วพระหัตถ์, พระองคุลีบัพ	๕๒
ข้อพระกร	๕๑
ข้อพระหัตถ์	๕๑
ข้อพระบาท	๕๓
ข้อมือ	๕๑
ข้อศอก	๕๑
ของว่าง	๑๒๓
ของเคียง ของกินที่เอาตั้ง-เทียบข้าว	๑๒๓
ของที่มัดไว้ เช่น ฟืน	๑๕๐
ของที่เป็นเถา เช่น เถาวัลย์ หรือของที่เรียงกัน	๑๔๗
ขอน	๑๔๔
ขอบตา	๕๐
ขอบพระเนตร	๕๐
ขันน้ำ ทรงมณฑปพานรอง	๘๑
ขับไม้	๘๗
ขา, ตัก	๔๓
ขากรรไกร, ขากรรไตร ขาตะไกร	๕๐
ขาอ่อน	๕๓
ข้าราชการฝ่ายหน้า, ผู้ชาย	๑๕๐
ข้าว	๑๒๕
ข้าวต้ม	๑๒๕
ข้าวตัง	๑๒๕
ข้าวรวง, ข้าวฟ่างรวง	๑๕๐
ข้าวเสวย	๑๒๓
ขิปสัทโท - ทรงพระ	๖๘
ขี่ช้าง, ม้า	๖๙
ขี้กลาก	๑๒๖
ขี้เกลื้อน	๑๒๖
ขี้ของสัตว์	๑๒๖
ขี้ดิน	๑๒๖
ขี้เรื้อน	๑๒๖
ขี้เล็บ	๕๕
ขึ้นพระกลด	๗๖
เขฬะ - พระ	๕๔
เขน	๘๕
เขนย - พระ	๘๓
เข็มขัด	๗๙
เข่า	๕๓
เข้าพบ	๗๕
เข้าพรรษา - พระราชกุศล	๑๐๕
เข็ด	๑๔๕
เขียนหนังสือ	๖๖
เขี้ยว	๕๐
แข้ง	๕๓
แขน (ตั้งแต่ไหล่ถึงข้อศอก)	๕๑
โขลง	๑๔๕
ไข่ เช่น ฟองไก่ ฟองจิ้งจก	๑๒๕
หมวด ค	
คนโทน้ำ	๘๑
ครรภ์	๕๒
ครรภมล - พระ	๕๒
ครรโภทร, คัพโภทร - พระ	๕๒
คลุมบรรทม	๗๘
ความคิด	๕๙
ความช่วยเหลือ	๖๐
ควาย	๑๒๓
คอ	๕๑
คอต่อ	๕๑
คัน	๑๔๔
คันฉ่อง	๘๓
คัมภีร์	๑๔๔

คำ	หน้า
คาง	๕๐
คาถา, โคลง, กลอน	๑๕๗
คำถาม	๕๙
คำทักทาย	๕๘
คำนำพระนาม - นาม	๑๕๓
คำนำพระนามแสดงพระประยูรญาติ	๑๐, ๑๕๔
คำ - กลอน	
- ข้าว	
- พูด	
- หมาก	๑๔๔
คำวินิจฉัย	๕๙
คำสอน	๕๘
คำสั่ง	๕๗
คิลานภัตร	๘๗
คิ้ว	๔๙
คีวัฐิ	๕๕
คุกเข่า	๗๖
คุกพระชงฆ์	๗๖
คุกพระชานุ	๗๖
คุณ	๑๗
คุณหญิง	๑๖
คุยหฐาน, คุยหประเทศ - พระ	๕๓
คู่	๑๔๔
เครา	๕๐
เครือ	๑๔๔
เครื่องขมา	๘๗
เครื่องคาว	๑๒๓
เครื่องเคียง	๑๒๓
เครื่องจิ้ม, เครื่องแนม	๑๒๓
เครื่องต้น, ฉลองพระองค์	๗๗
เครื่องต้นคาว, เครื่องต้นหวาน	๑๒๓
เครื่องแต่งกาย	๗๗
เครื่องทรงธรรม	๘๗
เครื่องนมัสการ	๘๘
เครื่องประโคม	๙๑
เครื่องประทินผิว	๘๓
เครื่องราชูปโภค	๑๒๗
เครื่องพระสำอาง	๘๓
เครื่องว่าง	๑๒๓
เครื่องเสวย	๑๒๓
เครื่องหวาน	๑๒๓
แคะพระกรรณ	๘๔
แคะพระทนต์	๘๔
ไคล	๕๐

หมวด ง

งาน	๑๔๕
เงา	๕๓
เงินท้ายที่นั่ง, - เงินท้ายพระที่นั่ง	๘๓

หมวด จ

จงกลธรรมาสน์	๙๑
จดหมาย	๘, ๑๖๒
จมูก	๕๐
จอนหู	๗๙
จอมมารดา	๔๖
จะเกรง - ต้น	๑๒๔
จะงอยบ่า	๕๑
จั่น	๑๔๕
จับ	๑๔๕
จาน	๘๑
จาม	๖๘
จิตรจูล, จิตรจุล	๑๒๓
จีบ	๑๔๕
จุก, มวยผม	๔๙
จุก - หอม	
- กระเทียม	๑๔๕
จุฑามณี - พระ	๗๙
จุฑามาศ	๔๙
จุดเครื่องทรงธรรม - ทรง	๙๒
จุไร	๔๙
จูจุกะ - พระ	๕๒
เจ็บไข้	๖๗
เจ้าขรัว	๔๘
เจ้าครอก	๔๘
เจ้าคุณจอมมารดา	๑๘, ๔๖
เจ้าจอม	๑๗, ๔๖
เจ้าจอมมารดา	๑๗, ๔๖
เจ้านาย	๑๐
เจิม - ทรง	๙๓
เจริญพระเกศา	๖๘
เจริญพระพุทธมนต์	๙๑
ใจหาย	๖๘

หมวด ฉ

ฉบับ	๑๔๕
ฉลองไต	๘๔
ฉลองเทียนพรรษา - พระราชกุศล	๙๖
ฉลองพระเนตร	๘๔
ฉลองพระบาท	๗๘
ฉลองพระหัตถ์	๘๔
ฉลองพระหัตถ์ตะเกียบ	๘๐
ฉลองพระหัตถ์ส้อม, ช้อน	๘๐
ฉลองพระองค์	๗๗
ฉวี - พระ	๕๓
ฉัตร	๘๖, ๑๒๗
ฉัตรมงคล - พระราชพิธี	๙๘
ฉาก	๑๔๕
ฉายา - พระ	๕๓
เฉลิมพระชนมพรรษา - พระราชพิธี	๑๐๓
เฉลิมพระราชมณเฑียร	๙๑

หมวด ช

ชงฆ์, พระ	๕๓
ชนก - พระ	๓๘
- สมเด็จพระบรมราช	๓๘
ชนกนาถ - สมเด็จพระบรม	๓๙
ชนกาธิบดี - สมเด็จพระบรม	๓๘
ชนนี - พระ	
- พระราช	
- สมเด็จพระราช	
- สมเด็จพระบรมราช	๓๙

คำ	หน้า
ชนนีพันปีหลวง	
- สมเด็จพระบรมราช	๓๙
ชนมพรรษา	๗๐
ชนมายุ	๗๐
ช่วยเหลือ-ความ	๖๐
ช่อ	๑๔๕
ช่องพระกรรณ	๕๑
ช่องพระนาสิก	๕๐
ช่องพระโสต	๕๑
ช่องหู	๕๑
ช้อน	๘๐
ชอบ, ชอบให้	๖๕
ชังฆัฐิ	๕๕
ชันษา - พระ	๗๐
ชัตตุ - พระ	๕๑
ชัลลุกะ, ชัลลุกา	๑๒๓
ช้าง	๑๒๓
ช้างนรการ	๑๒๓
ช้างสีดอ	๑๒๓
ชานุ - พระ	๕๓
ชามเครื่องต้น	๘๑
ชามชำระพระหัตถ์	๘๐
ชามล้างมือ	๘๐
ชามาดา	๔๗
ชายา - พระราช, พระ	๔๖
ชำระพระทนต์	๗๑
ชำระพระบาท	๗๑
ชำระพระหัตถ์	๗๑
ชิ้น	๑๔๕
ชิมอาหาร	๗๑
ชิวหา - พระ	๕๐
ชีพจร - พระ	๕๖
ชื่อ, ลงชื่อ	๖๒
ชุด	๑๔๖
ชุด - เครื่องน้ำร้อนน้ำเย็น	๘๑
เชษฐภคินี - พระ	
- สมเด็จพระ	๔๒
เชษฐภาดา - พระ	๔๑
เชษฐภาดา, พระ	๔๑
เชษฐา, เชษฐาธิราช	
- พระ	
- สมเด็จพระ	๔๑
เชิญ, เชิญเสด็จ	๗๖
เชิญเครื่อง	๗๑
เชือก	๑๔๖
หมวด ซ	
ชอ	๑๔๕
ชอง	๑๔๕
ชี่โครง	๕๒
ชุง	๑๔๖
ซูบพระองค์	๖๗
หมวด ญ	
ญาติ - พระ	๔๗
- พระราช	๔๘
- พระบรม	๔๘
หมวด ด	
ดวง	๑๔๖
ดวงชาตา	๗๐
ดวงตา	๔๙
ดวงตรา	๑๔๖
ดวงไฟ	๑๔๖
ดวงหน้า	๕๑
ดวงพระเนตรขาว	๔๙
ดวงพระเนตรดำ	๔๙
ดวง - พระบรมราชสมภพ	
- พระชนมพรรษา	
- พระราชสมภพ	๗๐
ดอก	๑๔๖
ดอกขจร	๑๒๓
ดอกขี้เหล็ก	๑๒๔
ดอกซ่อนกลิ่น	๑๒๓
ดอกซ่อนชู้	๑๒๓
ดอกถันวิฬาร์	๑๒๓
ดอกทอดยอด	๑๒๔
ดอกนมแมว	๑๒๓
ดอกผักบุ้ง	๑๒๔
ดอกผักตบ	๑๒๔
ดอกมณฑาขาว	๑๒๔
ดอกไม้, ดอกไม้ไฟ, ธูป	๑๔๖
ดอกยี่หุบ	๑๒๔
ดอกลั่นทม	๑๒๔
ดอกสลิด	๑๒๔
ดอกเหล็ก	๑๒๔
ดอกสามหาว	๑๒๔
ดัชนี	๕๒
ดาบ	๘๕
ด้าม	๑๔๖
ด้ามปากกา	๑๔๖
ด้าย	๑๔๓, ๑๔๔
ดาว	๑๔๖
ดำ	๖๗
ดำเนิน - ทรง	
- ทรงพระ	
- เสด็จพระราช	๖๔
ดำรัสสั่ง - พระ	
- พระราช	๕๗
ดำริ - พระ	
- พระราช	๕๙
ดินสอ	๑๔๖
ดี	๕๔
ดุ้น	๑๔๖
ดุ้นฟืน	๑๔๖
ดู	๖๕
เดิน	๖๔
เดินทาง - การ	๖๔
เดินเทียน	๙๑
หมวด ต	
ตกใจ	๖๘
ตกพระทัย	๖๘
ตกลูก	๑๒๔
ตน	๑๔๖

คำ	หน้า
ต้น	๑๔๖
ต้นขา, โคนขา, ขาอ่อน	๕๓
ต้นทองกวาว, ทองหลาง	๑๒๔
ต้นตำแย	๑๒๔
ต้นปาริฉัตร, ปาริชาติ	๑๒๔
ต้นพระชิวหา, มูลพระชิวหา	๕๐
ต้นพระหนุ	๕๐
ต้นพุงดอ	๑๒๔
ต้นไม้	๑๔๖
ต้นลิ้น, ลิ้นไก่, โคนลิ้น	๕๐
ต้นหนามรอบข้อ	๑๒๔
ต้นเหงือกปลาหมอ	๑๒๔
ต้นอเนกคุณ	๑๒๔
ตรัส	๕๘
ตรัสทักทาย	๕๘
ตรา - พระ	๘๕
ตราประทับ	๘๕
ตรุษ	๑๐๘
ตลับ	๑๔๖
ต้องโทษ	๑๒๔
ต้องพระราชอาญา	๑๒๔
ต่อมน้ำตา, ท่อน้ำตา	๕๐
ต่อมพระเนตร	๕๐
ตะเกียง	๑๔๖
ตะเกียบ	๘๐, ๑๔๖
ตะพาบ - พระ	๘๑
ตะโพก	๕๓
ตั่ง	๘๒
ตั้งเครื่อง	๗๑
ตัดจุก, โกนจุก	๗๑
ตัดผม	๖๘
ตับ	๕๔, ๑๔๖
ตา	๓๗
ตาขาว	๔๙
ตาดำ	๔๙
ตาตุ่ม	๕๓
ตาลุ - พระ	๕๐
ต่างหู	๗๙
ตาทวด	๓๖
ตาย	๒๕, ๒๖, ๗๒
ตื่น	๖๙
ตึก	๑๕๑
ตุ้มพระกรรณ	๗๙
เต่า	๑๒๓
เต้ากรวดน้ำ	๘๑
เต้าทักษิโณทก - พระ	๘๑
เต้า - พระ	๕๒
เต้านม	๕๒
เตียง	๘๒
เตียงนอน	๘๒
แต่งตัว	๖๙
แต่งพระองค์	๖๙
โต๊ะข้างพระที่	๘๒
โต๊ะเขียนหนังสือ	๘๒
โต๊ะทรงพระอักษร	๘๒
โต๊ะทองคำสำหรับตั้ง- สำรับคาวหวาน	๘๐
โต๊ะเล็กข้างเตียงนอน	๘๒
โต๊ะเสวย	๘๐
ตำหนัก - พระ	๑๓๗
ไต	๕๔
ไตร	๑๔๖
หมวด ถ	
ถ้วยชาม	๘๑
ถ้วยชามเครื่องต้น	๘๑
ถ้วยน้ำ	๘๑
ถวายน้ำสรง	๙๒
ถวายบังคม	๗๕
ถวายพรพระ	๙๒
ถวายพระพรลา	๙๒
ถวายศีล	๙๒
ถวายอติเรก	๙๒
ถวายอนุโมทนา	๙๒
ถวายอยู่งาน	๗๖
ถ่ายมูล	๑๒๔
ถั่วงอก	๑๒๔
ถั่วเพาะ	๑๒๔
ถึงแก่กรรม	๒๖, ๗๒
ถึงแก่อนิจกรรม	๒๖, ๗๒
ถึงแก่อสัญกรรม	๒๖, ๗๒
ถึงชีพิตักษัย	๒๖, ๗๒
ถึงแก่พิราลัย	๒๖, ๗๒
ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา - พระราชพิธี	๑๐๐
ถือศีล	๖๕
ถุงพระบาท	๗๘
ถุงพระหัตถ์	๗๘
ถุงมือ	๗๘
ถุงเท้า	๗๘
เถา	๑๔๗
เถากระพังโหม	๑๒๔
เถาตูดหมูตูดหมา	๑๒๔
เถามุ้ย	๑๒๔
เถาศีรษะวานร	๑๒๔
เถาหมามุ้ย	๑๒๔
เถาหัวลิง	๑๒๔
เถ้ากระดูก	๕๕
แถบ	๑๔๗
แถว	๑๔๗
เถลิงศก - วัน	๑๐๙
หมวด ท	
ทนต์ - พระ	๕๐
ทรงคม	๗๕
ทรงครรภ์, ทรงพระครรภ์	๖๗
ทรงเครื่อง	๖๘
ทรงธรรม	๖๕
ทรงพระเครื่องใหญ่	๖๘
ทรงพระเจริญ	๖๗
ทรงพระดำเนิน	๖๔
ทรงพระสุคนธ์	๖๘
ทรงพระสุบิน	๖๖

คำ	หน้า
ทรงพระสุหร่าย	๙๓
ทรงพระอักษร	๖๖
ทรงพ่วงพี	๖๗
ทรงศีล	๖๕
ทรงสะพัก	๗๘
ทรงสุบิน	๖๗
ทราบ - ฝ่าละอองธุลีพระบาท	
- ฝ่าละอองพระบาท	
- ฝ่าพระบาท	๖๔
ทวด - ปู่ ตา ย่า ยาย	๓๕
ทวน	๘๕
ทวย - พระ	๘๐
ทวาร - พระ	๑๓๘
ทวีธาภิเษก - พระราชพิธี	๑๐๐
ทองคำ	๑๔๗,๑๕๐
ทองต้นแขน	๗๙
ทองพระกร	๗๙
ท้อง	๕๒
ทอดเครื่อง	๗๑
ทอดพระเนตร	๖๕
ท่อน	๑๔๗
ท่อน้ำตา	๕๐
ทะลาย	๑๔๗
ทักทาย	๕๘
ทักษิณานุปทาน	๙๓
ทันตมังสะ, ทันตมังสา	๕๐
ทาเครื่องหอม	๖๘
ทาฐะ, ทาฒะ	๕๐
ทาฐิกะ, ทาฒิกะ	๕๐
ท่านผู้หญิง	๑๖
ท้าว	๑๗
ทิวงคต	๒๕,๗๒
ที่นั่ง - พระ	๕๓
ที่นั่งทับ	๕๓
ที่ประทับชั่วคราว	๑๓๘
ที่พระสุธารส	๘๑
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย	๗๔
เท	๑๔๗
เทวรูป	๑๕๒
เทศน์	๑๔๓
เท้า	๕๓
เทียนท้ายที่นั่ง	๘๒
เทียนท้ายพระที่นั่ง	๘๒
เทียนที่ฝาครอบพระกริ่ง	๙๓
เทียนเท่าพระองค์	๙๔
เทียนบูชาเทวดานพเคราะห์	๙๓
เทียนปาฏิโมกข์	๙๓
เทียนพระมหามงคล	๙๔
เทียบเครื่อง	๗๑
แท่ง	๑๔๗
แท่นเบญพาด	๙๔
โทรเลข - พระ	
- พระราช	๖๓
ทำบุญ	๖๕
หมวด ธ	
ธมนี - พระ	๕๔
ธารพระกร	๘๕
ธิดา - พระ	
- พระราช	๔๔
ธูป	๑๔๖
ธำมรงค์ - พระ	๗๙
โธรน - พระ	๘๒
หมวด น	
นขา - พระ	๕๒
นมัสการ	๗๖
นลาฏ	๔๙
นวด	๗๖
น่อง	๕๓
น้องชาย	๔๒
น้องนางเธอ - สมเด็จพระเจ้า	๔๒
น้องสาว	๔๒
นอน	๖๙
น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวาย	๗๔
นั่ง	๖๙
นั่งรถ, นั่งเรือ	๖๙
นัด	๑๔๗
นัดดา - พระ	
- พระราช	๔๔
น้ำ	๔๑
นาภี - พระ	๕๒
นามาภิไธย - พระ	๖๒
- พระบรม	๖๑
- ลงพระ	๖๒
- อักษรพระ	๖๒
นารายณ์หัตถ์	๘๔
น้ำสะใภ้	๔๑
นางเก้ง	๑๒๔
นางเลิ้ง	๑๒๔
นางเห็น	๑๒๔
นามเดิม - พระ	๑๕๔
นาย	๑๔๗
นาฬิกา	๑๕๐
น้ำจัณฑ์	๘๔
น้ำดี	๕๔
น้ำตื่ม	๑๒๕
น้ำตา	๕๐
น้ำนม	๕๒
น้ำปรุง	๘๓
น้ำพระเนตร	๕๐
น้ำมูก	๕๕
น้ำเย็น, น้ำร้อน - ชุด	๘๑
น้ำลาย	๕๔
น้ำหนอง	๕๕
น้ำเหลือง	๕๕
น้ำหอม	๘๓
น้ำอบ	๘๓
นิตยภัตร	๙๔
นิพนธ์ - พระ	
- พระราช	
- ทรงพระราช	๖๑
นิ้วกลาง	๕๒

คำ	หน้า
นิ้วก้อย	๕๒
นิ้วชี้	๕๒
นิ้วเท้า	๕๓
นิ้วนาง	๕๒
นิ้วพระบาท	๕๓
นิ้วมือ	๕๑
นิ้วหัวแม่มือ	๕๒
เนตรดารา - พระ	๔๙
เนื้อ	๕๔
หมวด บ	
บท	๑๔๗
บรรจถรณ์ - พระราช	๘๒
บรรทม - พระแท่น	๘๒
บรมมหาราชวัง - พระ	๑๓๑
บ้วนพระโอษฐ์	๘๐
บวม	๖๘
บอก	๒๙, ๗๓
บอก, รายงาน	๗๓
บังคนเบา - พระ	๕๕
บังคนหนัก - พระ	๕๕
บังสุกุล	๗๓
บัญชร - พระ	๑๓๘
บัญชา - พระ	
- พระราช	๕๗
บัณฑูร - พระ	๕๗
บันไดแก้ว	๙๔, ๑๓๘
บั้นพระองค์	๕๒
บางชีโพ้น	๑๒๔
บางชีหน	๑๒๔
บางนางร้า	๑๒๔
บางอีร้า	๑๒๔
บาท	๑๔๘
บาท - พระ	๕๓
บาน	๑๔๘
บำเพ็ญกุศล - ทรง	๖๕
บำเพ็ญพระกุศล	๖๕, ๙๒
บำเพ็ญพระราชกุศล	๖๕,๙๒

คำ	หน้า
บิดา, บิดร - พระ	
- พระราช	
- สมเด็จพระราช	๓๘
บุตร - พระ	
- พระราช	๔๓
บุตรี - พระ	
- พระราช	๔๔
บุหรี่	๑๕๐
บุพโพ - พระ	๕๕
เบญจคัพย์	๙๔
เบญพาด	๙๔
เบญจราชกกุธภัณฑ์	๑๒๗
ใบ	๑๔๘
หมวด ป	
ปฐมบรมมหาชนก-	๓๕
สมเด็จพระ	
ปฏิสันถาร - พระ	
- พระราช	๕๘
ปนัดดา - พระ	
- พระราช	๔๕
ปโยธร - พระ	๕๒
ปรนนิบัติ	๗๖
ปรมาภิไธย - พระ	๖๑
- อักษรพระ	๖๒
ประกาศพระราชพิธี	๙๕
ประกาศเทวดา	๙๔, ๑๑๑
ประกาศสังเวยเทวดา	๙๕
ประเคนจตุปัจจัย-	
ไทยธรรม	๙๒
ประชวร	๖๗
ประชวรพระโศผะ	๖๘
ประตูพระที่นั่ง	๑๓๘
ประทับ	๖๙
ประทาน	๖๓
ประพรมน้ำพระพุทธมนต์	๙๓
ประเพณีวัง	๙๕
ประพาส - เสด็จ	๖๔

คำ	หน้า
ประสงค์ - ความ	
- พระ	
- พระราช	๖๐
ประสูติ	๒๗
ปรัศว์ - พระ	๕๒
ปราง - พระ	๕๐
ปรารถนา - ความ	
- พระราช	
- ทรงพระราช	๖๑
ปราศรัย - ทรง	๕๙
ปราษณี - พระ	๕๓
ปราสาท	๑๓๖
ปลงผม	๖๘
ปลงเส้นพระเจ้า	๖๘
ปลาช่อน	๑๒๔
ปลาใบไม้	๑๒๔
ปลามัจฉะ	๑๒๔
ปลายาว	๑๒๔
ปลาร้า	๑๒๔
ปลาลิ้นสุนัข	๑๒๔
ปลาลิ้นหมา	๑๒๔
ปลาสลิด	๑๒๔
ปลาหาง	๑๒๔
ปลาหางสด	๑๒๔
ปลาหางแห้ง	๑๒๔
ปลาไหล	๑๒๔
ปลายแขน	
(ตั้งแต่ข้อศอกถึงข้อมือ)	๕๑
ปลิง	๑๒๓
ปลีกล้วย	๑๒๕
ป่วย	๖๗
ป่วยเป็นลม	๖๘
ปอด	๕๔
ปฤษฎางค์ - พระ	๕๓
ปัณหิ - พระ	๕๓
ปัดแส้	๗๖
ปั้น	๑๔๘

คำ	หน้า
ปั้นชงน้ำชา (ใช้ว่า ป้านก็มี)	๑๔๘
ปั้นเหน่ง	๗๙
ปัปผาสะ - พระ	๕๔
ปัยกา, ไปยกา - พระ	
- สมเด็จพระ	
- สมเด็จพระบรม	๓๕
ปัยกาธิราช - สมเด็จพระบรม	๓๕
ปัยยิกา, ไปยิกา	
- พระ	
- สมเด็จพระ	
- สมเด็จพระบรม	๓๖
ปัสสาวะ	๕๕
ปากกาหรือปากไก่	๑๔๘
แห, อวน, เปล	๑๔๘
ปาทัฐิ - พระ	๕๕
ปาริฉัตร, ปาริชาติ	๑๒๔
ป้า	๔๐
ป้าสะใภ้	๔๑
ปาก, ริมฝีปาก	๕๐, ๑๔๘
ปิฏฐิกัณฐกัฐิ	๕๕
ปิตตะ	๕๔
ปิตุจฉา - พระ	
- สมเด็จพระ	
- สมเด็จพระราช	๔๐
ปิตุลา - พระ	
- พระราช	๓๙
- สมเด็จพระราช	๔๐
ปิตุลาธิบดี	
- สมเด็จพระราช	๔๐
ปิตุลาธิราช - สมเด็จพระ	๔๐
ปิตุลาบรมพงศาภิมุข	
- สมเด็จพระราช	๔๐
ปินาสะ - ทรงพระ	๖๘
ปิหกะ - พระ	๕๔
ปิ่น	๗๙
ปิ่นโต	๑๔๗
ปิ่นประดับเพชร	๗๙
ปีหกะ - พระ	๕๔
ปี่, ขลุ่ย	๑๕๑
ปีก	๑๔๘
ปีน	๘๕
ปุจฉา - พระ	
- พระราช	๕๙
ปูที่นอน	๖๙
ปู่	๓๗
ปู่ทวด	๓๕
เปตามหัยกา - พระ	๓๖
เปตามไหยกา - พระ	๓๖
เปตามหัยิกา, เปตามไหยิกา	
- พระ	๓๖
เปล	๘๓
เปียผม, ช้องผม	๔๙
เปลือกหอย	๑๔๙
โปรด - โปรดให้	๖๕
- ทรงพระกรุณาโปรด	๖๕
ไปค้างแรม	๖๔
ไปเที่ยว	๖๔
หมวด ผ	
ผล	๑๒๕
ผลนางนูน	๑๒๕
ผลมูลกา	๑๒๕
ผลมูลละมั่ง	๑๒๕
ผลไม้ทุกชนิด	๑๔๘
ผลอุลิด	๑๒๕
ผักกระเฉด	๑๒๕
ผักตบ	๑๒๕
ผักทอดยอด	๑๒๕
ผักนางชิ้น	๑๒๕
ผักบุ้ง	๑๒๕
ผักปลาบ	๑๒๕
ผักไผ่	๑๒๕
ผักรู้นอน	๑๒๕
ผักสามหาว	๑๒๕
ผักไห่	๑๒๕
ผักอีริ้น	๑๒๕
ผาสุกะ - พระ	๕๒
ผาสุกัฐิ - พระ	๕๔
ผ้าหรือกระดาษที่พับไว้	๑๔๙
ผ้าคลุมบรรทม	๗๘
ผ้าคลุมพระองค์	๗๘
ผ้าคู่สดับปกรณ์	๙๕
ผ้าชุบสรง	๗๘
ผ้าเช็ดตัว	๗๘
ผ้าเช็ดเท้า	๗๘
ผ้าเช็ดพระบาท	๗๘
ผ้าเช็ดมือ	๘๐
ผ้าเช็ดพระหัตถ์	๘๐
ผ้าซับพระพักตร์	๗๘
ผ้าซับพระองค์	๗๘
ผ้าไตร	๑๔๖
ผ้าทรง	๗๗
ผ้าทรงสะพัก	๗๘
ผ้านุ่ง - ผ้านุ่งไหม	๗๗
ผ้านุ่งทับกางเกง	๗๗
ผ้านุ่งอาบน้ำ	๗๘
ผ้าปูที่นอน	๘๒
ผ้าฝ้าย	๗๗
ผ้าพันคอ	๗๗
ผ้าพันพระศอ	๗๗
ผ้าใยมะเดื่อ	๗๗
ผ้าวงพระศอ	๗๘
ผ้าส่าน ผ้าส่านแดง	๗๘
ผ้าโสร่ง	๗๗
ผ้าห่ม ผ้าสไบ	๗๘
ผ้าไหม	๗๗
ผ้าอาบน้ำ	๗๘
ผิวกาย	๕๓
ผิวพระพักตร์, พระราศี	๕๓
ผิวหนัง	๕๓
ผิวหน้า	๕๓
ผืน	๑๔๙

คำ	หน้า
ผุดผ่อง	๖๖
ผูก	๑๔๙
เผือก, มัน, กลอย	๑๕๑
แผง	๑๔๙
แผ่น	๑๔๙
ไผ่ - หญ้า	๑๔๓
หมวด ฝ	
ฝนตก	๑๕๒
ฝัก	๑๔๙
ฝัน	๖๖
ฝ่า	๑๔๙
ฝ่าเท้า	๕๓
ฝ่ามือ	๕๑
ฝ่าพระบาท	๕๓
ฝ่าพระหัตถ์	๕๑
ฝี	๕๕, ๖๘
ฝุ่ง	๑๔๙
เฝ้า	๗๕
เฝ้าทูลละอองพระบาท	๗๕
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท	๗๕
ไฝ	๕๔
หมวด พ	
พรมเจียม	๘๒
พรมขนสัตว์	๘๒
พรมทางเดิน	๗๘
พระ	๑๒
พระครู	๑๒
พระเจ้า	๔๙
พระชฎา	๑๒๘
พระถัน, พระเต้า	๕๒
พระทวาร	๑๓๘
พระทัยหาย	๖๘
พระที่นั่ง	๘๒, ๑๓๗
พระที่นั่ง - คำว่า	๑๔๒
พระที่นั่งเจียม	๘๒
พระที่นั่งชุมสาย	๑๓๘
พระที่นั่งโถง	๑๓๗
พระแท่นมณฑล	๙๕
พระแท่นบรรทม	๘๒
พระโธรน	๘๒
พระนาม, ลงพระนาม	๖๒
พระเนตรดำ, ดวงพระเนตรดำ	๔๙
พระบรมมหาราชวัง	๑๓๑
พระบรมวงศานุวงศ์	๔๗
พระพุทธรูป, พระ	๑๕๒
พระเจดีย์, เทวดา	๑๕๒
พระพุทธรูปประจำ-พระชนมพรรษา	๙๕
พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร	๙๕
พระมหาพิชัยมงกุฎ	๑๒๗
พระมหาเศวตฉัตร	๑๒๗
พระมหาสมณสาส์น	๙
พระมาลา	๑๒๘
พระราชทาน	๖๓
พระราชพิธีจร	๙๗
พระราชยาน	๑๓๐
พระราชวงศ์	๔๗
พระสุพรรณราช	๑๒๙
พระสุพรรณศรี	๘๐, ๑๒๙
พระแสง	๘๕, ๑๒๙
พระแสงราชศัตราวุธ	๑๒๙
พลับพลาโถง	๑๓๘
พลับพลาเปลื้องเครื่อง	๑๓๘
พลูจีบ	๑๔๕
พลูตับ	๑๔๖
พวง	๑๔๙
พ่อ	๓๘
พ่อขุน	๑๐
พ่อตา	๔๗
พ่อผัว	๔๗
พักตร์	๕๑
พังผืด	๕๔
พัชนี - พระ	๘๔
พัด	๘๔
พัด, พาย, แจว, กระบี่ ดาบ, เสียม	๑๕๑
พันธุ์ไม้ต่าง ๆ	๑๕๐
พับ	๑๔๙
พับไว้เป็นแหนบ	๑๕๒
พานรองสังข์	๘๐
พานหมาก	๘๔
พาหา, พาหุ - พระ	๕๑
พาหัฐิ - พระ	๕๕
พาหุรัด	๗๙
พิธีจร - พระราช	๙๖
พิโรธ - ทรงพระ	๖๖
พี่ชาย, พี่ชายร่วมท้อง	๔๑
พี่นางเธอ - พระเจ้า - สมเด็จพระเจ้า	๔๒
พี่ยาเธอ - พระเจ้า - สมเด็จพระเจ้า	๔๑
พี่สาว, พี่สาวร่วมท้อง	๔๒
พืชมงคล	๙๘
พู	๑๔๙
พูทุเรียน	๑๔๙
เพ็ชร พลอย	๑๕๐
เพดานปาก	๕๐
เพ็ดทูล - วิธี	๓๑
เพลง	๖๑
แพ	๑๔๙
แพร, พรม	๑๕๐
แพรแถบ, ผ้าแถบ	๑๔๗
เพลา - พระ	๕๓
หมวด ฟ	
ฟอง	๑๒๕
ฟักทอง	๑๒๕
ฟักเหลือง	๑๒๕
ฟังธรรม, ฟังเทศน์	๖๕
ฟัน	๕๐
ฟันกราม	๕๐

คำ	หน้า
ฟัน	๑๕๐
ฟูก	๘๒
หมวด ภ	
ภคินี	
- พระ	
- สมเด็จพระ	
- สมเด็จพระเจ้า	๔๓
ภคินีเธอ	
- สมเด็จพระเจ้า	๔๓
ภรรยา	๔๖
ภราดร - พระ	๔๕
- พระราช	๔๒
- สมเด็จพระ	๔๓
ภัสดา - พระ	๔๕
ภาคิไนย - พระ	๔๔
ภาดา - พระ	
- พระราช	๔๒
ภาติยะ - พระ	๔๕
ภาติกะ, ภาติกา - พระ	๔๕
ภูษา - พระ	๗๗
ภูษาชุบสรง	๗๘
ภูษาทรง	๗๗
ภูษาสนับเพลา - พระ	๗๗
ภูษาโสร่ง - พระ	๗๗
หมวด ม	
มนเทียร - พระราช	
- พระมหา	๑๓๖
มณฑป - พระ	๘๑
มณฑปพระสุธารส - พระ	๘๑
มณฑลพิธี - พระแท่น	๙๕
มดลูก	๕๒
มรณภาพ	๒๖
ม้วน	๑๕๐
มวยผม	๔๙
มวยผม ท้ายทอย	๔๙
มหาดเล็ก	๑๔
มหาพิชัยมงกุฎ - พระ	๗๙, ๑๒๗
มหามณเฑียร	๑๓๖
มหาสงกรานต์	๑๐๙
มหาสังวาล	๑๒๙
มเหสี - พระ	๔๕
มไหยิกาเธอ - พระบรม	๓๘
มะเขือกะทำแพะ	๑๒๕
มะเขือเผา	๑๒๕
มังสา - พระ	๕๔
มังสี	๘๐
มัชฌิมา - พระ	๕๒
มัด	๑๕๐
มันในสมอง	๕๔
มัตถลุงค์ - พระ	๕๔
มัสสุ - พระ	๕๐
มาฆบูชา - พระราชพิธี	๑๐๖
มาตามหัยกา,	
- พระ	
- พระบรมราช	๓๖
มาตามไหยกา - พระ	๓๖
มาตามหัยยิกา,	
มาตามไหยิกา - พระ	๓๗
มาตุจฉา	๔๑
มาตุจฉาเจ้า	๔๑
มาตุลา, พระ	๔๐
มาตุลานี, พระ	๔๑
ม่าน	๘๓
ม้าม (โบราณว่าไต)	๕๔
มารดา - พระ	
- พระราช	๓๙
มารดร, พระ	๓๙
ม้าทรง	๘
มีครรภ์	๕๒
มีท้อง	๕๒
มีด	๘๑
มีด กรรไกร	๑๕๑
มีดโกน	๘๕
มีดคาว มีดหวาน	๘๑
มีดผลไม้	๘๑
มีพระราชหฤทัยระลึกถึง	๖๒
มุ้ง	๘๓
มุฑิ - พระ	๕๒
มุสิกะ	๑๒๕
มูล	๑๒๕
มูลพระชิวหา	๕๐
มูลดิน	๑๒๕
มูลพระนขา	๕๕
มูลพระนาสิก	๕๕
มือ	๕๑
เมโท	๕๕
เม็ด	๑๕๐
เมล็ด	๑๕๐
แม่	๓๙
แม่ผัว	๔๗
แม่ยาย	๔๗
โมลี, เมาลี	๔๙
ไม้เกาหลัง	๘๔
ไม้แคะหู	๘๔
ไม้เท้า	๘๕
ไม้ยก, หนังสือยก	
ชกมวย, เมี่ยน	๑๕๐
หมวด ย	
ยก	๑๕๐
ยกนะ - พระ	๕๔
ยศทางทหาร	๑๕๓
ยวง	๑๕๐
ยวงขนุน	๑๕๐
ยวด	๖๕
ยอด พระยอด	๕๕
ยอดพระถัน, จูจุกะ	๕๒
ยารักษาโรค	๘๔
ยาถ่าย	๘๔
ยาแผง	๑๔๙
ยานพาหนะทางเรือ	๑๔๑

คำ	หน้า
ยานพาหนะประเภทพระประเทียบ	๑๔๒
ยานพาหนะประเภทมีล้อ	๑๔๐
ยาย	๓๗
ยายทวด	๓๖
ยาระบาย	๘๔
ยารักษาโรค	๘๔
ย่า	๓๗
ย่าทวด	๓๖
ยิ้ม	๖๕
ยี่ภู่ - พระ	๘๒
ยืน	๖๙
ยืนชิงช้า	๑๐๑
ยืนโรง	๙๕
เยื่อเคย	๑๒๕
แย้มพระสรวล	๖๕
โยนี - พระ	๕๓
หมวด ร	
รก (สิ่งที่ติดมากับสายสะดือเด็กในครรภ์)	๕๒
รถทรง	๘
รถพระที่นั่ง	๘
รถพระประเทียบ	๘,๑๔๒
ร่ม	๗๕
รวง	๑๕๐
รองเท้า	๗๘
รองพระบาท	๗๘
ร้องไห้	๖๖
ระนาด, กบ	๑๕๐
ระลึกถึง	๖๒, ๖๓
รัก	๖๕
รักแร้	๕๑
รัชดาภิเษก - พระราชพิธี	๙๙
รัชมงคล - พระราชพิธี	๙๙
รัชมังคลาภิเษก	๙๙
รัดพระองค์	๗๙
รัตกัมพล	๗๗
รับศีล	๖๕
รับสั่ง	๕๗, ๕๘
รับสั่งให้เข้าเฝ้า	๖๔
รัว, โห่, บทประพันธ์บางชนิด	๑๕๑
รากขวัญ - พระ	๕๑
รากดิน	๑๒๕
ราง	๑๕๐
รางบรรทัด, ลูกคิด	๑๕๐
ราชกกุธภัณฑ์	๑๒๗
ราชชายา - พระ	๔๖
ราชตระกูลทุกมหาสาขา	๔๗
ราชทรัพย์ส่วนพระองค์	๘๓
ราชทินนาม	๑๘
ราชเทวี - พระอัคร - สมเด็จพระบรมราช	๔๖
ราชวัง - พระ	๑๓๑
ราชศิราภรณ์	๑๒๘
ราชาภิเษกสมรส - พระราชพิธี	๙๙
ราชินิกูล	๔๗
ราชินี, ราชินีนาถ - สมเด็จพระบรม	๔๕
ราชูปโภค - เครื่อง	๑๒๙
ราโชวาท - พระ - พระบรม	๕๘
รูป	๑๕๐
รู้	๖๔, ๖๕
เรียง	๑๕๐
เรียน	๖๖
เรียบเรียง - ทรง	๖๑
เรือ, ไม้ไผ่, อ้อย	๑๕๑
เรือทรง	๘
เรือที่นั่ง, เรือพระที่นั่ง	๘
เรือน	๑๕๐
แร้ว	๑๔๔
โรคกลาก	๑๒๖
โรคเกลื้อน	๑๒๖
โรคเรื้อน	๑๒๖
โรง	๑๕๐
โรงโขน ละคร หนัง หุ่น	๑๕๐
ไรจุก, ไรผม	๔๙
ไรพระเกศ, ไรพระเกศา	๔๙
ไรพระทนต์	๕๐
ไรพระศก	๔๙
ไรฟัน	๕๐
ไร่	๑๕๐
หมวด ล	
ลงชื่อ	๖๑, ๖๒
ลม	๕๖
ลม, ป่วยเป็นลม	๖๘
ลมหายใจเข้า	๕๖
ลมหายใจออก	๕๖
ลสิกา - พระ	๕๔
ล้ม	๒๖, ๗๒
ล่วม - พระ	๘๔
ลัญจกร - พระราช	๘๕
ลั่นทม	๑๒๖
ลา	๗๔
ล้างเท้า	๗๑
ล้างมือ	๗๑
ล้างหน้า	๗๑
ลาดพระที่	๖๙
ลาดพระบาท	๗๘
ลายพระหัตถ์	๙
ลำ	๑๕๑
ลำคอ	๕๑
ลำพระศอ	๕๑
ลิขิต	๙
ลิ้น	๕๐
ลิ้นไก่	๕๐
ลีลาศ - ทรง	๖๙
ลุง	๓๙
ลูกกระเดือก	๕๑

คำ	หน้า
ลูกขี้กา	๑๒๕
ลูกเขย	๔๗
ลูกชาย	๔๓
ลูกตะลิงปลิง	๑๒๕
ลูกแตงโม	๑๒๕
ลูกเธอ - พระเจ้า	
- สมเด็จพระเจ้า	๔๓
ลูกยาเธอ - พระเจ้า	
- สมเด็จพระเจ้า	๔๓
ลูกสะใภ้	๔๗
ลูกสาว	๔๔
ลูกอัณฑะ	๕๓
ลูกอีนูน	๑๒๕
เลา	๑๕๑
เล่าเรียน - ทรง	๖๖
เล่นกีฬา	๖๙
เล่ม	๑๕๑
เล็บ	๕๒
เลียบพระนคร	๙๖
เลื่อย	๑๔๘
เลือดประจำเดือนหญิง	๕๕
โลมจักษุ - พระ	๔๙
โลมา - พระ	๕๓
โล้ชิงช้า - พิธี	๑๐๑
หมวด ว	
วง	๑๕๑
วลัย - พระ	๗๙
วักกะ	๕๔
วัง	๑๓๖
วันเกิด	๗๐
วันเฉลิมพระชนมพรรษา	๗๐
วันประสูติ	๗๐
วัว	๑๒๓
วาตะ - ทรงพระ	๖๘
วาโย - ประชวรพระ	๖๘
วาลวิชนี	๑๒๗
วินิจฉัย - พระราช	๕๙
วิสาขบูชา - พระราชพิธี	๑๐๖
วิสูตร - พระ	๘๓
เวณิ - พระ	๔๙
แว่นตา	๘๔
แว่นรวมแสงพระอาทิตย์	๘๓
แว่นสูรยกานต์	๘๓
เวียนเทียน	๙๖
หมวด ศ	
ศพ - พระ	
- พระบรม	๗๓
ศรีสัจจปานกาล - พระราชพิธี	๑๐๐
ศัตราวุธ	๘๕
ศิลา	๑๒๖
ศีรษะ	๔๙
ศึกษา	๖๖
โศผะ - ประชวรพระ	๖๘
หมวด ส	
สงกรานต์ - พระราชพิธี	๑๐๗
สดัปกรณ์	๖๗, ๙๖
สดับพระธรรมเทศนา	๖๕
สั้นเท้า	๕๓
สนมเอก - พระ	๔๖
สนับเข่า - แข้ง	๗๘
สนับพระชงฆ์	๗๘
สนับเพลา	๗๗
สบายใจ	๖๗
สมเด็จพระ	๑๐
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ	
สยามบรมราชกุมารี	๑๑, ๔๔
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ	
สยามมกุฎราชกุมาร	๑๑, ๔๓
สมภาคาภิเษก	
- พระราชพิธี	๙๙
สมโภชขึ้นระวาง	๙๖
สมโภชสิริราชสมบัติ	๙๖
สยามบรมราชกุมารี	๔๓
สยามมกุฎราชกุมาร	๔๓
สรงน้ำ	๗๑
สรงพระกระยาสนาน	๗๑, ๙๖
สรงพระพักตร์	๗๑
สรงมูรธาภิเษก	๗๑
สร้อยข้อพระหัตถ์	๗๙
สร้อยคอ	๗๙
สร้อยพระศอ	๗๙
สร้อยยาวสวมสะพายแล่ง	๗๙
สร้อยอ่อน	๗๙
สระผม	๖๙
สระพระเกศา	๖๙
สระพระเจ้า	๖๙
สรีรางคาร	๕๔
ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย	๕๔
สวรรคต	๗๒
สวามี - พระ	
- พระบรมราช	๔๕
สสุระ, สัสสุระ	๔๗
ส้อม	๘๐
สะดือ, ท้อง	๕๒
สะใภ้หลวง	๔๗
สะใภ้หลวงพระราชทาน	๔๗
สะเอว, เอว	๕๒
สังวาล - พระ	
- พระมหา	๗๙
สังเวยเทวดา	๑๐๒
สั่งให้เข้าเฝ้า	๖๓
สันพระนาสิก	๕๐
สันพระนาสา	๕๕
สัสสุ - พระ	๔๗
สาง - พระ	๘๓
สางเสนียด	๘๓
สางวงเดือน	๘๓
ส่าน - ผ้า	๗๗
สามี - พระ	๔๕
สาย	๑๕๑
สายพระสกุล	๕๒

คำ	หน้า
สายรก	๕๒
สายสูตร	๘๓
สำรับ	๑๕๑
สำราญพระราชหฤทัย	๖๗
สิ้นชีพิตักษัย	๒๖
สิ้นพระชนม์	๒๖, ๗๒
สิว	๕๔
สิรัฐิ - พระ	๔๙
สิ่งที่เป็นรูป, ภิกษุ สามเณร, บาทหลวง	๑๕๐
สีข้าง	๕๒
สีหบัญชร	๑๓๘
สีสกฏาหะ - พระ	๔๙
สุกร	๑๒๖
สุคนธ์ - พระ	๘๓
สุณิสา - พระ	๔๗
สุธารส - พระ	๑๒๕
สุนัข	๑๒๖
สุบิน - ทรง	๖๗
สุวรรณภิงคาร พระ	๘๑
สูตร - พระ	๘๓
เสด็จ	๒๕, ๖๔
เสด็จสวรรคต	๒๕
เสด็จพระราชสมภพ	๖๙
เสโท	๕๕
เส้น	๕๔, ๑๕๑
เส้นผม	๔๙
เส้นพระเจ้า	๔๙
เส้นประสาท	๕๔
เส้นพระโลหิต, หลอดพระโลหิต	๕๔
เส้นเลือด, หลอดเลือด	๕๔
เสมหะ - พระ	๕๔
เสลด	๕๔
เสาวนีย์ - พระ - พระราช	๕๗
เสื้อ, เสื้อผ้า	๗๗
โสกันต์	๗๑, ๑๐๒
โสณี - พระ	๕๓
โสทรกนิษฐภคินี - สมเด็จพระ	๔๒
โสธรเชษฐภคินี - สมเด็จพระ	๔๒
โสธรเชษฐภาดา - สมเด็จพระ	๔๑
โสธรานุชา - สมเด็จพระราช	๔๒
ไส้เดือน	๑๒๕
ไส้น้อย, ไส้ทบ	๕๔
ไส้พุง	๕๔
ไส้ใหญ่	๕๔
หมวด ห	
หทัย - พระ	๕๒
หนวด	๕๐
หนวดที่คาง	๕๐
หน่อพระพุทธเจ้า - สมเด็จ	๔๓
หนังตา	๔๙
หนังพระเนตร	๔๙
หนังสือ	๘, ๖๑
หนังสือคัมภีร์	๑๔๖
หนังสือใบลาน	๑๔๙
หนังสือพิมพ์รายวัน	๑๔๕
หน้าต่าง	๑๓๘
หน้าต่างตำหนัก	๑๓๘
หน้าต่างพระที่นั่ง	๑๓๗
หน้าผาก	๔๙
หนุฐิ	๕๕
หนู	๑๔๕
หมอน	๘๓
หมอนข้าง	๘๓
หม้อน้ำดื่ม	๘๑
หม้อน้ำรูปคนโท ทำด้วยทองคำ	๘๑
หม่อม, หม่อมห้าม	๑๗, ๔๗
หมา	๑๒๖
หมาก	๘๘
หมู	๑๒๖
หมู่	๑๕๑
หลอดพระวาโย	๕๔
หลอดลม	๕๔
หลัง	๕๓, ๑๕๑
หลังเท้า	๕๓
หลังพระชงฆ์	๕๓
หลังพระเนตร	๔๙
หลังพระบาท	๕๓
หลังพระหัตถ์	๕๑
หลังมือ	๕๑
หลาน	๔๔
หลานชาย	๔๕
หลานเธอ - พระ - พระเจ้า - สมเด็จ	๔๔
หลานหลวง	๔๔
หลานสาว	๔๕
หวนคิดถึง	๖๒
หวี	๘๓, ๑๕๑
หอก	๘๕
ห้องเขียนหนังสือ	๑๓๘
ห้องเครื่อง	๑๓๘
ห้องแต่งพระองค์	๑๓๘
ห้องทรงพระสำราญ	๑๓๘
ห้องทรงพระอักษร	๑๓๘
ห้องสรง	๑๓๘
หอยนางรม	๑๒๖
หอยอีรม	๑๒๖
หัตถ์ - พระ	๕๑
หัตถังฐิ - พระ	๕๕
หัว, ศีรษะ	๔๙
หัวเข็มขัด	๗๙
หัวใจ	๕๓
หัวนม	๕๒
หัวปลี	๑๒๕
หัวเราะ	๖๕
ห่า	๑๕๒
หายใจ	๖๘

คำ	หน้า
หิน	๑๒๖
หีบพระสี	๘๔
หู, ใบหู	๕๑
เห็ดโคน	๑๒๖
เห็ดปลวก	๑๒๖
เหลน	๔๕
เหล้า	๘๔, ๑๔๗
เหงื่อ	๕๕
เหงือก	๕๐
แหนบ	๑๔๑
แหนบถอนหนวด, แหนบรถ	๘๕, ๑๕๑
แหวน	๗๙, ๑๔๕
ไหปลาร้า	๕๑
ไหล่	๕๑
ไหว้	๗๕
หมวด อ	
อก	๕๒
องคาพยพ	๕๔
องคุลี - พระ	๕๑
องค์ที่ลับชาย	๕๓
องค์ที่ลับหญิง	๕๓
อนามิกา - พระ	๑๒๔
อนุเคราะห์ - ความ	๖๐
อนุชา, อนุชาธิราช	
- พระ	
- พระราช	
- สมเด็จพระ	๔๒
อนุวงศ์	๔๗
อนุสรณ์คำนึงถึง	
- ทรงพระ	๖๒
อเนกคุณ - ต้น	๑๒๔
อภิรุม	๘๖
อมนุษย์	๑๔๖
อรรคราชบรรพบุรุษ	
- พระบรม	๓๕
อ้วน	๖๗
ออกปาก	๖๕
ออกลูก	๑๒๔
อสา	๕๔
อักษรย่อชื่อ	๖๒
อัครชายาเธอ - พระ	๔๖
อัครมเหสี - พระ	๔๕
อัครราชเทวี - พระ	๔๖
อังกุฐ - พระ	๕๒
อังคาร - พระ	๕๕
อังรึง - พระ	๘๓
อังสกุฏ - พระ	๕๑
อังสา - พระ	๕๑
อัฐิ - พระ	๕๕
อัฒจันทร์	๑๓๘
อัณฑะ - พระ	๕๓
อันตะ - พระ	๕๔
อันตคุณ - พระ	๕๔
อัยกา, ไอยกา - พระ	
- พระบรม	
- สมเด็จพระบรม	๓๗
อัยกาธิบดี - สมเด็จพระบรม	๓๗
อัยกาธิราช - สมเด็จพระบรม	๓๗
อัยยิกา, ไอยิกา - พระ	๓๗
- พระบรม	
- สมเด็จพระบรม	๓๘
อัสสาสะ - พระ	๕๖
อัสสุชล	๕๐
อัสสุธารา	๕๐
อา - พระ	๔๑, ๔๒
อ่างสรง	๘๓
อ่านหนังสือ	๖๖
อาบน้ำ	๗๑
อายุ	๗๐
อาสาฬหบูชา - พระราชกุศล	๑๐๕
อีเก้ง	๑๒๔
อีเลิ้ง	๑๒๔
อีเห็น	๑๒๔
อุจจาระ	๓๒, ๕๕
อุณหภูมิของร่างกาย	๕๖
อุณาโลม - พระ	๕๙
อุระ - พระ	๕๒
อุรัฐิ - พระ	๔๕
อุหลบ - พระ	๕๕
อูระ - พระ	๕๓
อู่ - พระ	๘๓
เอ็น	๕๔
เอ็นดู	๖๕
เอื้อนพระโอษฐ์	๖๕
โอ้งการ - พระบรมราช	
- พระบวรราช	
- พระราช	๕๗
โอรส - พระ	
- พระบรมราช	
- พระราช	๔๓
โอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร	
- สมเด็จพระบรม	๔๓
โอวาท - พระ	๕๘
โอสถประจุ	๘๔
โอสถบัด	๘๔
โอสถมวน	๘๔
โอสถสูบ	๘๔
โอสถเส้น	๘๔
ไอ	๖๘

คำสั่งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ที่ ๒๕/๒๕๓๒

เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์”

เนื่องจากคำราชาศัพท์เป็นวัฒนธรรมทางแบบแผนและประเพณีที่มีมาหลายร้อยปี และได้มีการเปลี่ยนแปลง และเพิ่มเติมใหม่มาโดยตลอด จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเพิ่มเติม โดยเฉพาะในเรื่องการใช้ราชาศัพท์เพื่อให้ผู้ใช้ได้เข้าใจกระจ่างชัดยิ่งขึ้น และให้เยาวชนได้ศึกษาเป็นแบบอย่าง ประกอบกับในปัจจุบันนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชน ส่วนราชการและสื่อมวลชนมีความจำเป็นต้องปฏิบัติงานเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้น เพื่อให้หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ เยาวชน และผู้สนใจได้มีคู่มือเพื่อศึกษาและใช้ประโยชน์ จึงเห็นสมควรประมวลและจัดทำเป็นหนังสือ “ราชาศัพท์” ที่สมบูรณ์และถูกต้องขึ้น

เพื่อให้การดำเนินการจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์” บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ อาศัยอำนาจตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๓๕/๒๕๓๑ ลงวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๓๑ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์” ขึ้น โดยให้มีหน้าที่พิจารณาจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชาศัพท์ ประกอบด้วย

๑.	หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ	ดิศกุล	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๒.	หม่อมหลวง ปิ่น	มาลากุล	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๓.	ท่านผู้หญิงมณีรัตน์	บุนนาค	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๔.	นายภาวาส	บุนนาค	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา

๕.	หม่อมราชวงศ์ แสงสูรย์	ลดาวัลย์	เป็นประธานอนุกรรมการ
๖.	คุณหญิงกุลทรัพย์	เกษแม่นกิจ	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๗.	ท่านผู้หญิงสมโรจน์	สวัสดิกุล ณ อยุธยา	เป็นอนุกรรมการ
๘.	นายขวัญแก้ว	วัชโรทัย	เป็นอนุกรรมการ
๙.	นายประพัฒน์	ตรีณรงค์	เป็นอนุกรรมการ
๑๐.	นายทองต่อ	กล้วยไม้ ณ อยุธยา	เป็นอนุกรรมการ
๑๑.	นางสาววนิดา	สถิตานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๑๒.	นางสาวอุทัยศรี	ค้อคงคา	เป็นอนุกรรมการ
๑๓.	นางเฉลิมศรี	หุนเจริญ	เป็นอนุกรรมการ
๑๔.	นางสุภรณ์	สภาพงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๕.	นางสายไหม	จบกลศึก	เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ
๑๖.	นางสาวสุมาลี	จุดศรี	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๗.	นางวารุณี	จันทรรักษ์	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๒

พลเอก

(เทียนชัย สิริสัมพันธ์)
รองนายกรัฐมนตรี
ประธานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

คำสั่งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ที่ ๖๘/๒๕๓๕

เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์”

เนื่องจากคำราชาศัพท์เป็นวัฒนธรรมทางแบบแผนและประเพณีที่มีมาหลายร้อยปี และได้มีการเปลี่ยนแปลง และเพิ่มเติมใหม่มาโดยตลอด จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเพิ่มเติม โดยเฉพาะในเรื่องการใช้ราชาศัพท์เพื่อให้ผู้ใช้ได้เข้าใจกระจ่างชัดยิ่งขึ้น และให้เยาวชนได้ศึกษาเป็นแบบอย่าง ประกอบกับในปัจจุบันนี้ สถาบันพระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชน ส่วนราชการและสื่อมวลชน มีความจำเป็นต้องปฏิบัติงานเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้น เพื่อให้หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ เยาวชน และผู้สนใจได้มีคู่มือเพื่อศึกษาและใช้ประโยชน์ จึงเห็นสมควรประมวลและจัดทำเป็นหนังสือ “ราชาศัพท์” ที่สมบูรณ์และถูกต้องขึ้น

เพื่อให้การดำเนินการจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์” บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ อาศัยอำนาจตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๒๖๑/๒๕๓๕ ลงวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๕ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาจัดทำหนังสือ “ราชาศัพท์” ขึ้น โดยให้มีหน้าที่พิจารณาจัดทำหนังสือเกี่ยวกับราชาศัพท์ ประกอบด้วย

๑.	หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ	ดิศกุล	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๒.	หม่อมหลวง ปิ่น	มาลากุล	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๓.	ท่านผู้หญิงมณีรัตน์	บุนนาค	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา
๔.	นายภาวาส	บุนนาค	เป็นอนุกรรมการที่ปรึกษา

๕.	หม่อมราชวงศ์ แสงสูรย์	ลดาวัลย์	เป็นประธานอนุกรรมการ
๖.	คุณหญิงกุลทรัพย์	เกษแม่นกิจ	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๗.	ท่านผู้หญิงสมโรจน์	สวัสดิกุล ณ อยุธยา	เป็นอนุกรรมการ
๘.	นายแก้วขวัญ	วัชโรทัย	เป็นอนุกรรมการ
๙.	นายขวัญแก้ว	วัชโรทัย	เป็นอนุกรรมการ
๑๐.	นายประพัฒน์	ตรีณรงค์	เป็นอนุกรรมการ
๑๑.	นายทองต่อ	กล้วยไม้ ณ อยุธยา	เป็นอนุกรรมการ
๑๒.	นายนิรันตร์	นวมารค	เป็นอนุกรรมการ
๑๓.	นายบรรเจิด	อินทุจันทร์ยง	เป็นอนุกรรมการ
๑๔.	นางสาววนิดา	สถิตานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๑๕.	นางสาวอุทัยศรี	ค้อคงคา	เป็นอนุกรรมการ
๑๖.	นางเฉลิมศรี	หุนเจริญ	เป็นอนุกรรมการ
๑๗.	นางสุภรณ์	สภาพงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๘.	นางสายไหม	จบกลศึก	เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ
๑๙.	นางสุมาลี	เกตุแก้ว	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๐.	นางวารุณี	จันทรรักษ์	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๕

(นายบัญญัติ บรรทัดฐาน)
รองนายกรัฐมนตรี
ประธานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ